

૧૨૫ ૨૦
૨૬૫
વૈરનો વાંસેવર્યો વારસો.

કેવ્ય ઇતિહાસ ઉપરથી રચીને પ્રસિદ્ધ કરનાર

દીવાન બહાદુર

રાણુછોડભાઈ ઉદયરામ.

૫૨
મુ'બા.

સંવત ૧૯૭૮. આશાદ.

સન ૧૯૨૨, જુલાઈ.

મૂલ્ય ૧-૮-૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૧૮-૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ વૈરનો બાંસે વસ્યો બાંસે

વિષય ૬-૧૨

વૈરનો વાંસેવશ્યો વારસો.

કેંચ ઇતિહાસ ઉપરથી રચીને પ્રસિદ્ધ કરનાર

દીવાન બહાદુર

રાણુછોડભાઈ ઉદયરામ.

મુંબઈ.

સંવત ૧૯૭૮. આશાઢ.

સન ૧૯૨૨. જુલાઈ.

મૂલ્ય ૧-૦-૦

પ્રકાશક

દીવાન બહાદુર રજીસ્ટ્રાર બાઈ હિંદુસ્તાને સર્વ પ્રકારના હક
રજીસ્ટર કરાવી પોતાને સ્વાધીન રાખી
આ પુસ્તક મુંબઈ, નવી ગામદેવી હારવી રોડ ઉપરના
લીલા ભવનમાં-પ્રસિદ્ધ કર્યું.

૬-૧૧

૧૦૧૮
ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગ્રંથાલય
ગ્રંથાલય
ગ્રંથાલય

મુદ્રક

બાઈ રામચંદ્ર ઠક્કર લેડી નોર્થકોટ હિન્દુ ઓફિસને કં. એન.
સેલર પ્રેસ, ૬૩ ચીન્મયોકલી પટેલ રોડ, મુંબઈ.

क्लोविस } फ्रैंकोनो राजा, जन्म, ४६५ मरण ५११
Clovis } ४८६ मां मेरोविनजियन वंशनो राजा थयो.

From the Historian's History of the World

પાત્રો.

ક્લોવિસ-(Clovis I.) ગાલ અથવા ફ્રાન્સનો પહેલો રાજા ઇ. સ. ૪૬૫ જન્મ ૫૧૧ માં મરણ.

ક્લોટિલ્ડા Clotilda-ક્લોવિસ ૨ લાની નવી રાણી, બર્ગંડી (Burgundy) ના રાજા થિયપેરિકની પુત્રી. ઇ. સ. ૪૯૩ માં પરણી.

થિયોડોરિક-(Theodoric) (Thierry) થિયેરી-થિયેરી-ક્લોવિસની પહેલી રાણીનો પુત્ર. જે ૫૩૪ માં મરણ પામ્યો. (Austrasia) ઓસ્ટ્રેશિયામાં એના ભાગની ભગીરનો રાજા થયો. (૫૧૧)

ચિલ્ડેબર્ટ (Childebert)	}	ક્લોટિલ્ડાની કુખે થયેલા ક્લોવિસના કુમારો.
શિલ્ડેમર		
ક્લોડોમિર (Clodomir)		
ક્લોટૅર (Clotaire)		

સિગિસમંડ (Sigismund)-બર્ગંડીનો રાજા.

ગુન્ડેબાલ્ડ (Gundebald) સિગિસમંડનો પિતા જેણે પોતાના ભાઈ અને ક્લોટિલ્ડાના પિતા થિયપેરિકનું તથા તેના કુટુંબનાં સર્વે માણસોનાં ખુન કર્યા હતાં તે.

શૈતાન-શયતાન (Satan)-ધર્મવિરુદ્ધ વર્તનકરનાર અવનવી શક્તિ, જે મનુષ્યોનાં મન હુલોળી નાંખે છે, અને નકારાં કર્મ કરાવે છે તે (હિન્દી કથિ જેવો)

ફાસી-ક્લોટિલ્ડાની. **પાફરી**-ક્લોટિલ્ડાનો ગુરૂ.

રાણી-પાપિણી સિગિસમંડની, અને તેનો પુત્ર.

થ્યુડિબર્ટ-(Theudibert) થિયોડોરિકનો પુત્ર.

થ્યુડેબાલ્ડ-(Theudebald) થ્યુડિબર્ટનો અનૈસ પુત્ર.

વલ્ડરેડા (Walderada) તે પતિ.

ધવલચઢના (Radegund) રાડેગણ્ડ (રિનગિયનની દીકરી)
ક્લોટરની પહેલી સ્ત્રી (જે ક્લોટરના ભાઈ ચિલ્ડેબર્ગના
ઉપર ક્રૂપો પ્રેમ રાખતી હતી) તેની સાથે તે ૩૨ વર્ષનો
હતો ત્યારે સન ૫૨૯ માં પ્રથમ પરણ્યો હતો.

ગંડેચા } (Gondencha) - ક્લોટોમિરની વિધવા-જેની સાથે તેના
લીલિયા } પતિના પરણુ પછી તેને ઠગીને ક્લોટર ફરી પરણ્યો હતો.
અને જેનું નામ લીલિયા પાડ્યું હતું તે.

વીસીગાર્ડ-શુલ્ડિબર્ગની સ્ત્રી-(વાચોની Wacho દીકરી.)

વાલ્ડેરાડા } Walderada શુલ્ડિબર્ગ સાથે પરણી, જેણે પછીથી
સલુણી } ક્લોટર સાથે નાતર ક્યું. અને જેનું નામ સલુણી
રાખ્યું હતું.

ક્લૌ અથવા ક્લુ-Cloud-Clo ક્લોટોમિરનો ત્રીજો પુત્ર, જેને
ક્લૌ ટિલ્ડાએ પોતાની પાસે રાખ્યો હતો, જેને પછવાડેથી
સેલ્ટ (સાધુ) બનાવ્યો.

ક્લોટરની પુત્રી-Fludowinda or Clotosuinda જે લોમ્બાર્ડીના
રાજા Alboni (૫૬૦-૫૭૩ થયો તેની) સાથે પરણી હતી.
તેની પહેલી રાણી રોઝમુન્ડાનો આપ Cunimund
નામનો હતો. તેનું જીવન ૫૬૬ માં પોતાના ચાર
Helmichis નામે એક સોલજર હતો તેની પાસે કરાવી,
તેના માથાની કાપરી ફહાડી લેઈ તે દારૂ પીવાના કામમાં
વાપરવા લાગી હતી.

બરગંડીના પાત્રો.

ગોડમાર સિન્જિસમંડનો ન્હાનો ભાઈ, પછી રાજ થયો.

ચપળા-ગોડમારની પત્નિ-રાણી.

કારભારી-ગોડમારનો.

સેનાપતિ-સરદાર ગોડમારનો.

ખંદી-ચપળા રાણીની દાસી. જે ક્લોટરની દાસી થઈ.

અધ:-ચપળા રાણીનો ભાઈ.

વૈરનો વાંસેવશ્યો વારસો.

દિગ્દર્શન.

બની ગયેલા બનાવો, ઇતિહાસનાં વિસ્તીર્ણ પૃષ્ઠોમાં નોંધાયેલા હોવાથી, તેમાંના જૂદા જૂદા પ્રસંગોનું તારણ મનુષ્યના શુભ વર્તનને ઉત્તેજિત કરે એવા પ્રકારે રચના કરીને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકેલું હોય તો તે અભિમત અને ઉપયોગી થઈ પડે છે. મનુષ્યના હૃદયરૂપ ક્ષેત્રમાં જેવાં સંસ્કારરૂપ બીજ વાવવામાં આવે છે તેવું તેમાંથી ફલ ઉત્પન્ન થાય છે. પ્હેડી દર પ્હેડીથી બીજ રૂપે શુભાશુભ સંસ્કારોનો વારસો પૂર્વજો દ્વારાએ મનુષ્યોમાં ઉત્તરી આવે છે. સદાચારી પુરૂષો સતત અભ્યાસથી અંતઃકરણની શુદ્ધિ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિગતપણે પ્રાપ્ત કરતા જાય છે, અને પછી તેના શુભ સંસ્કારો તેમની સંતતિમાં ઉત્તીર્ણ થાય છે. જે ધર્મના પાલનથી, અને આચારથી, મનુષ્યોનાં અંતઃકરણ શુદ્ધ, નિર્મલ, અને કાપટ્ય રહિત બની, તેઓ સદાચારી અને તેજ ધર્મ ખરો સમજવો.

પૃથ્વીપટ ઉપરના લિન લિન ધર્મપ્રવર્તકોના મૂળ અને મુખ્ય ઉદ્દેશો પણ આ સિદ્ધાન્તનુંજ પ્રતિપાદન કરે છે.

ભાગ્યવશાત હૃદયમાં દુર્ગુણનું બીજ રોપાયું હોય, છતાં, સદ્-ધર્મના જ્ઞાનાચારથી તે નિર્દોષ થઈ જતાં નિરંકુર અને નિર્મલ બની જાય છે. અરગંડીના રાગ્નની પુત્રી ક્લોટિલ્ડાએ ખ્રિસ્તિધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. અને ક્રાન્સના ક્લોવિસ રાગ્નની સાથે તે પરણી હતી. તેણિયે પોતાના પતિને સમજાવીને તે ધર્મ તેની પાસે સ્વીકારાવ્યો હતો ખરો, પરંતુ વંશપરંપરાગતની વૈરભુદ્ધિના ગાઢ સંસ્કારો વાંસે વાસો કરી વશલા હોવાથી, તે વખતના બહેવાની સાથે વિકાશ પામ્યા. આ તેના સંસ્કારો તથા ક્લોટિલ્ડામાં ઓધે ઉતરેલા તેવાજ સંસ્કારો તેના વંશજોમાં કેવે પ્રકારે પ્રાદુર્ભૂત થયા, અને વિકાશ પામતાં તેમાંથી કેવાં માહાં પરિણમો નિપજ્યાં તેનો આબેહૂબ ચિતાર પ્રસ્તુત નાટકમાં આપવામાં આવેલો છે.

આ વિષેના ઇતિહાસની માહિતી જુવો:- “યૂરોપિયનોનો પૂર્વ પ્રવેશ આદિ સાથે ક્ષાગર” એવા નામની भारी રચેલી ગ્રંથમાળાના પાંચમા ભાગમાં ફ્રાન્સ દેશનો ઇતિહાસ પૃષ્ઠ ૨૯૩ થી પ્રારંભાય છે તે. ફ્રાન્સના ઇતિહાસ ઉપરથી ત્યાંના અને ખીજા યૂરોપિયન વિદ્વાનોએ નવલ-કથા ઉપન્યાસ અને રૂપકો રચ્યાં છે, પરંતુ ગાદી અથવા ફ્રાન્સના રાજ્યની પ્રથમ સ્થાપન કરનાર મેરોવિનવિજયનના રાજ્યની વસ્તુ (ઇતિવ્રત) ઉપરથી કોઈ લખાણ થયેલું મારા જાણવામાં આવ્યું નથી, પ્રથમ મેં આ રૂપકનું નામ વૈરનો વારસો એવું રાખ્યું હતું પણ એવા નામનાં કેટલાંક લખાણ થયાનું મારા જાણવામાં આવ્યું એટલે તેમની સાથે સરખા નામની અથડમ અથડા ન થવા દેવાના કારણથી મેં મારા રૂપકનું વૈરનો વાંસેવશ્યો વારસો એવું વિચિત્ર નામ આપ્યું છે.

મુંબઈ, તા. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૯૨૨. }
 નવી ગામદેવી. લીડુ ભવન.
 આષાઢ વાદ ૧૧-૧૯૭૮.

રણછોડલાઈ ઉદયરામ.

क्लोटिल्डा } क्लोविस-१ लानी नवी राणी
Clotilda } ४९३ मां १८ वर्षनी वये परणी.

From the story of the Nations

क्लोविसने ४९६ मां बापटिझम आप्युं.
सेण्ट रेमिजिनस (Remiginus) पादरिये, -रीम्स (Reims) मां.

From Hutchinson's History of the Nations

વૈરનો વાંસેવળ્યા વારસો.

અંક ૧ લો.

દશ્ય ૧ લું.

સ્થળ—ફ્લોટિલ્ડાનો મહેલ.

ફ્લોટિલ્ડા—(ધુટણે પડી પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે.)

(ગીતિ)

અકલિત અદ્ભૂત મહિમા, એવા પાળક પ્રભુ ! સુમતિ-આપો;
પાપ ધિજકને યાળી, દુર્મતિ દુર્જન તણી તમે કાપો. ૧

ધાર્મિકવૃત્તિ ડાળી, જે શયતાની વલણ ચડી આવે;
તેને પ્રભુ રોકે તો, શાન્તિ, ધાર્મિકબળ જગમાં લાવે. ૨

સકળ જગતમાં જોતાં, સત્તા શયતાનની બધે ભાળું;
એવા એ પાપીનું મુખ મરડી દે કલિ સરખું કાળું. ૩

(શયતાન પ્રકટ થાય છે, તેને જોઇ ફ્લોટિલ્ડા બચ્ચિત સ્થિતિમાં ઉભી થાય છે.)

શયતાન—

(ગીતિ)

શયતાની જ્યાં જમી, ત્યાં છે શયતાનનું પ્રબળ ભારી;
તે ઉભો ટુજ સામે, નિહાળ આંખો ઉઘાડીને તારી. ૪

જોને હૃદય મિરાલું, તેને આ જગ વિષે સદા તારું;
એવો મહિમાવાળો, કર આરાધન સદાય તું મારું. ૫

કલોટિલડા—મારા પાપમેચન ગુરૂએ તારા વિષે મારા હૃદયમાં તારી એટલી બધી દુષ્ટતા સમજાવીને ઠસાવી દીધી છે, કે તેના પરિબળ આગળ, તારી અસર તું મને જરા પણ કરી શકનાર નથી.

શયતાન—તારા ગુરૂનો ગુરૂ ક્રાઇસ્ટ, જે જગતનું તારણ કરવાનો ઢોંગ લઈ બેઠો હતો, તેને ફ્રાંસિયે લટકાવનાર કોણ? બોલ, ન જાણતી હોંઉ તો તું જાણી લે. તે પ્રબલ જન હું પોતે. હજારો ધર્મ-પ્રવર્તક જનોનો મેં ધણુ વાળી મૂક્યો છે, તો તારો ગુરૂ મારા આગળ શા હિસાબમાં? રાણી! તું ખરી વાત સમજશ તો તારી મેજેજ ઢોંગી ધર્મના ચાળા કરતી બંધ પડી જઇશ, જે મારી ઉપાસક થઇશ તો.

કલોટિલડા—હું તારી ઉપાસક થાઉં? કદિ નહિ, કોઇ કાળે નહિ.

(અંતિ)

ધાર્મિક જનનું મન તો, પ્રબળ બનેતું કદાપિ નવ ડોલે;
છાયા પ્રભુની તેમાં, ભલે ફૂટો જન મથી મથી ડોળે. :

શયતાન—આંખો અને કાન જોવા અને સાંભળવાને માટે છે,—
ન જીવે આંખ ઉઘાડી, શુંજે ન શરવા કરી કરણુ પોતે,
તે જન અંધો બહેરો, અખડા પડશે દુઃખી થતો રોતે. ૭

અધિ કલોટિલડા તારા કાકા ગણ્ડેઆલ્ડે પોતાનો સ્વાર્થ સાધી, આખા રાજ્યનો માલિક બનવાને, પોતાના ભાઇનો ભાગ હોઇયાં કરીને તેમનું સત્યાનાશ વાળી નાખ્યું, તે તે તારી નજરે દીકું છે? અથવા કાને સાંભળ્યું છે? મા, આપ, ભાઇ બહેનોનાં મડદાં લોહી-લોહાણુ થઈ, એક પછી એક, પડતાં હતાં તે વેળાએ, પોતાનો કેવળ સ્વાર્થ સાચવવા, જીવ બચાવવા, ભીરુ બનીને એક સ્ત્રી પોતાનાં સગાં બહાલાંને તરફડતાં મૂકી નાશી ગઇ હતી તે સ્ત્રી કોણ હતી? તે તું જાણે છે કે ?

કલોટિલડા—(ત્રાસથી કાંપતી)એ વાત તું મારી પાસે કહીશ નહિ. મારું મન ડોળાઈ જાય છે, તેના સ્મરણુ માનથીજ, અતિશય બિન્ન ભિન્ન થઈ જાય છે, અને તે પરવશ થવા માંડતું હોય એમ લાસ થાય છે.

(દુહો) દુષ્ટ વસે જે વાસમાં બૃષ્ટ જગા તે થાય;

વાતાવરણ દ્રિટે બધો, સૌ તેમાં રગડાય.

૮

દીસ્તો રહે ! દૂર થા ! આ સ્થાનનું વાતાવરણ તારી દુષ્ટતાથી
બ્રષ્ટ થવા માંડ્યું છે.

શયતાન-મારા સવાલનો એ જવાબ નથી. પોતાનો સ્વાર્થ
સાધવાને નાશી ગયેલી સ્ત્રી તું પોતેજ હતી એ વાત ખરી કે નહિ ?

કૌશલિદેડા-(ધ્રુજતી) (ગીત)

શયતાની જ્યાં જમે, રૂડાં જન પણ બને ફૂડાં ત્યારે
જગ કયમ સુખિયું થાશે, પ્રભુજી આવો તમે તુરત બહારે. ૯

(કૌસ હાથમાં લઇને કાઠી દૈવીજન પ્રવેશ કરે છે. કાષ્ટ જેવો
સર્વ પ્રકારનો દેખાવ નજર આવે છે.)

(સ્તંભીકરણ.)

દશ્ય ૨ જી.

સ્થળ-વિશ્રામ આવાસ.

કલોટિદડા:—(રણશૂર વત્ત, જીઓ રણ પિંગલ ભા. ૧ પૃ. ૩૬૭)

છૂટી છું શયતાન થઈ ને, અચી દુઃખના મારાથી
વાવંટોલ થઈ ઉગરી છું, ધતા શબ્દના દારાથી
તેં તારી મુજને જગત્રાતા, સદા તારજે એ રીતે
તારા ગાઇશ હું ગુણ નિત્યે, ભલા ભાવથી ને પ્રીતે. ૧૦

શયતાન—(એકાએક દેખા દઇને) તારાથી દેવાય તેટલી ગાળો દે;
શબ્દનો મારો દારો ખોટો નથી, તું ઉત્તર આપી શકી નથી; જગતને
ડુખાવનારે કયા પ્રકારે તને તારી તું ગણે છે? કૌંસ લઇને જે જન
આવ્યો હતો તેને હજી લગણુ તેં ઓળખ્યો નથી.

કલોટિદડા—તારા જેવા દુષ્ટ લોકોએ તારી ઉશ્કેરણીથી જેને કૌંસ
ઉપર ફાંશી દીધો હતો તે અમારો ત્રાતા ધશુખિસ્ત હતો.

શયતાન—મેં ધાયું હતું કે તું એવી ભૂલ કરીશ. એ જન તો
મારો દૂત હતો (એટલું બોલી તાળી વગાડતાં દૂત પ્રગટ થાય છે)

દૂત—હા એમજ હતું; તેં મારા ગુરૂનો તિરસ્કાર કરવા માંડ્યો ત્યારે
હું કૌંસ લઇને તને ચેતાવવા આવ્યો, અને સૂચવ્યું કે જેના (શયતાનના)
અળથી તારા ખિસ્તને આવા કૌંસે ફાંશી દીધો છે, તેનો મહિમા તારા
ખિસ્ત કરતાં મ્હોટો છે, માટે મારા શયતાન ગુરૂના કથનને માન આપી
તેની ધમ્મ પ્રમાણે તારે વર્તવું યોગ્ય છે.

કલોટિદડા—(જરા ભયભીત થઇ) ક્યાં તારો કૂર દેખાવ, અને ક્યાં
મારા ત્રાતાનો સૌમ્ય ભાવદર્શક સુખદ દેખાવ! હું તારા જેવા ઠગા
રાથી ઠગાઉં એમ નથી. તારી છેતરપંડી મારા આગળ ચાલવાની નથી.

દૂત—(પોતાની પાસે ગદા હતી તે ઉગામનો) દૃષ્ટા? તું મારી
સમક્ષ મારા ગુરૂની અવજા કરે છે તો લેતી જ. (તેના ઉપર પ્રહાર
કરવા જાય છે.)

શયતાન--(વચ્ચે આવી પ્રહાર નિવારતાં) નહિ દૂત!

(ગીત.)

કળથી કામ સરે ત્યાં, બળથી નવ કાર્ય તો કદિ કરવું !
સરળ જનોનું વર્તન, લઇ લક્ષે તે સદાય આદરવું. ૧૧
જા દૂત, તારું અહિ હવે કામ નથી.

દૂત--થાય તેવા થવું તેમાં શું છે નવું ? (ગદા ઉગામતો ક્લોટિલ્ડાની સામે ડાળા કાઢતો અલોપ થઈ જાય છે.)

ક્લોટિલ્ડા-- (ગીત)

બીર જન થઈ કરકુ ડરાવવાથી ડરી જઈ-- ચાલે;
પણ બળિયાની આગળ, કુટિલ જનોનું કશું બળ નવ હાલે. ૧૨

શયતાન--મારું બળ કેટલું છે તે બતાવવાને તને અહિંથી ઉંચકી જઈ એટલીજ વાર છે. પણ મારે એમ કરવું નથી. તારાં સગાં બહાલાં ખાતર, તેમણે મને વિનવ્યા પ્રમાણે, તને એટલુંજ નિવેદન કરવા આવ્યો છું, કે તેઓ નરકમાં અતિ ભારે કષ્ટ ભોગવે છે; તેમના જીવનું તારણ થતું નથી, તેથી તેઓ પીડાય છે. તેઓ કહે છે કે, અમારી હત્યા કરનારા પાસેથી અમારું કોઈ જન, વૈરનો બદલો લેશે ત્યારેજ અમારા વાંસા ઉપર આવી વસેલા બોળનું બળ ઓછું થવાથી અમારું તારણ થશે.

ક્લોટિલ્ડા--હેં ! તેઓ તેજ કારણથી પીડાય છે ? અને શું એમણે વૈર લેવા કહ્યું છે ?

શયતાન--હા એમજ કહ્યું છે, પરંતુ વિશેષમાં એટલું જણાવ્યું છે કે, જે અમને લોહી લોહાણ થયલાં ટળવળતાં મૂકી નાશી ગઈ છે તેની પાસે અમારે કશું કામ કરાવવાની ઇચ્છા નથી, કેમકે, એ દુષ્ટાને કહેવામાં આવશે પણ તે અમારી ઓથે આવે એમ અમને લાગતું નથી. ધર્મનો ખોટો ઢોંગ બતાવનારી એ ઢોંગી પાપણીને અમારી ક્યા આવવાની નથી, માટે એ ક્લોટિલ્ડા પાસે તો અમારી વાતજ કરીશ નહિ.

ક્લોટિલ્ડા--આટલો બધો તેમનો મારા ઉપર અભાવ ? અને તિરસ્કાર !

શયતાન--હા, એટલો બધો અભાવ અને તિરસ્કાર જણાવ્યો. મારું કહ્યું તારી નજરમાં ઉતરતું નથી તો તે પ્રત્યક્ષ જોવાની હું તને સરળતા કરી આપું છું. (કાંઈક મંત્ર બોલતો હોય તેમ બમ્બડી ફૂંક મારે છે.)

કલોટિલ્ડા--(જોબાન સ્થિતિમાં, અવની ઉપર ઢળી પડે છે, અને સ્વપ્નવશ હોય એવી સ્થિતિએ પહોંચી જાય છે.)

શયતાન--(તેના મ્હો ઉપર હાથ ફેરવતો બમ્બડે છે) હવે એને અનુભવ થશે.

(અદૃશ્ય થઈ જાય છે.)

અદૃશ્ય સ્વપ્ન-દૃશ્ય ૩ જી.

સ્થલ, શયનગૃહ.

[ચિલપેરિક અને તેનું ધવાયલું, આખું કુટુંબ-પ્રેત રૂપે પ્રત્યક્ષ થાય છે.]

કલોટિલ્ડા-ક્ષમા કરો પિતાજી! હું તમારી ઇચ્છા સમજી છું. તમારી અવગતિ થઈ છે એ મારા જાણવામાં હતું નહિ. કુટુંબઘાતકનું વૈર લેવું એજ આપની ઇચ્છા છે તો મારા પુત્રોદ્ધારા હું વૈર લઈશ. ક્ષમા કરો પિતાજી.

(પ્રેત અલોપ થઈ જાય છે.)

વૈર! વૈર! વૈર! (બૂમો પાડે છે.)

ઢાસી--(પ્રવેશ કરીને) ખમા! ખમા! બા સાહેબ? તમે કોનું વૈર લેવાની બૂમો પાડો છો?

કલોટિલ્ડા--(સ્વપ્નવત્ સ્થિતિમાં) વૈર, સિન્નિસમંડ ઉપર વૈર, વૈર, બસ, વૈર.

क्लोटेर } जन्म ४९७-मरण ५६१ राज्य लोभी खुनी, भाई.
Clotaire } भग्नजानां खुन करी तेमनां राज्य बथावी पड्यो.

From the Historian's History of the World

(દાસી ગભરાતી, સમીપમાં ક્લોડોમિરનો નિવાસ હતો ત્યાં દોડી જઈ તેને લેઈ આવે છે. તે પોતાનાં માતાજીની જૂઓ સાંભળે છે.)

ક્લોડિલડા—(સ્થાનવત સ્થિતિમાં) ગણડેઆલ્ડ કાકાના કુટુંબ ઉપર વૈર. તેના પુત્ર સિગિસમંડ ઉપર વૈર! આખા બરગંડી ઉપર વૈર, વૈર, વૈર!

ક્લોડોમિર—માતાજી! શાન્ત થાઓ. અમે ચારે ભાઈઓ સલાહ કરીને પછી બરગંડી ઉપર ચડી જઈશું. આપ નિર્ભય થઈને સુખે પહોડી જાઓ. અમે ચારે ભાઈઓ તમારા કાકાના કુટુંબ ઉપર અવશ્ય વૈર લઈશું.

ક્લોડિલડા—(ઉદ્વેગમાં શાન્ત થાય છે.)

(ક્લોડોમિર જાય છે.)

દશ્ય ૪ થું.

સ્થળ, થિયોડોરિકનો દરબાર.

થિયોડોરિક (ટિથેરી) ચિલ્ડેબર્ટ, ક્લોડોમિર અને ક્લોડેર.

ક્લોડોમિર—આજ રાત્રિયે માતાજીને ઘણો અજંપો હતો. વૈર, વૈરના પોક્કાર કરતાં હતાં. એમની દાસી મારા આવાસમાં આવીને મને ત્યાં લઈ ગઈ તો મેં પણ એજ જોયું, અને સાંભળ્યું. હું તેમને શાન્ત પાડીને પછી જંખ્યાં એટલે લાંથી ગયો.

ક્લોડેર—કાના ઉપર ર? બરગંડી ઉપર? સિગિસમંડ ઉપર? આપણી બેની વચ્ચે વાત થતાં મઈ કાલેજ આપણા મનમાં સ્ફૂર્યું હતું તે પ્રમાણેજ માતાજીને સ્ફૂરી આવ્યું જણાય છે.

ક્લોડોમિર—હા. એમજ છે. મ્હોટા ભાઈ, આપનો શો અભિપ્રાય થાય છે?

ટિથેરી—

(ફૂલો)

વડા વૈર લેતા નથી, ક્ષમા કરે અપરાધ, જ્યવંતા જગમાં થતાં, નડતો છે નહિ બાધ.

કલોટર—વૈર લેવું એમાં વડાઇ છે.

ટિચેરી—કુટુમ્બકલેશનો હું વખોડનાર છું, મને કુટુમ્બકલેશ કરવો ગમતો નથી.

(હાહા)

કલેશ, કલેશનું મૂળ છે, કલેશે સુખ નવ થાય.

કાળ રૂપ એ કલેશ છે, કલેશે શાન્તિ ગનય. ૧૩

ચિહોટાર—સાધુનાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં હોય, ધર્મના મઠમાં જઈ વસવું હોય તેને આપનો વિચાર અનુકૂળ આવે એવો છે.

કલોટર—પણ આપણે તો રાજ્ય કરવું છે. મઠમાં પેસીને ભજન કરવું નથી, કાંશીજોડાં વગાડવાં નથી.

(હાહા)—લડવું, મરવું, મારવું, શૂરવીરનું કામ

લૂંટી લેવું અવરનું તોજ થાય છે ઠામ. ૧૪

ટિચેરી—અરેરે લાઇ! આવું શું વદો છો? આપણે તો:-

(હાહા.) ખજા પાળવી પ્રીતથી, દેવું સૌને સુખ;

હરવું નહિ કંઈ અવરનું, હરવું કેવળ દુઃખ. ૧૫

કલોટારમિર—વિવાદ કરવાનો આ અવસર નથી. આપ વડીલ છો તેથી આપના વિચાર પણ વડીલ છે, પરંતુ આપણા સર્વેનાં જે વડીલ માતૃશ્રી, તે વડીલનું વચન શિર ચડાવવું એજ આપણો છોડેનો ધર્મ છે.

(હાહા.)—આજા પાળે વડીલની, કહ્યું આદરે કામ

સાર્થક ત્યારે થાય છે, છોડે ધરવું નામ. ૧૬

કલોટર—હા. વડીલમાતાજીની આજ્ઞા આપણે પાળવાની છે. વડીલને રૂચે તે આપણને રૂચવું જોઈએ. માતાજીની ઇચ્છાને આપણે આધીન થવું જોઈએ. એમની દૃષ્ટિ આગળ એમના કાકાએ કરેલો કેર તરી આવ્યો છે તેથી તેનું વૈર લેવાની તેમની વૃત્તિ પ્રત્યજ થઈ છે.

કલોટારમિર—આપણે આપણી મેજે ઉપાશન ઉભું કરતા નથી. સિન્હિસમંડના વડીલોએ આપણા નાનાનું રાજ્ય છીનવી લીધું છે, એ

રાજ્ય ઉપર આપણો મોસાગિયો હક પ્રાપ્ત થાય છે, તો આપણે તે પાછો લેવાને, હકદાર છીએ.

(દુહો) — હક લેવો હકદાર થઈ, એજ ન્યાયની રીતિ;

ફાવી સગવડ યોજવી, ખરી એજ છે નીતિ. ૧૭

ચિદોત્તર—આપણે હજી લગણુ તે કરી શક્યા નથી તેથી આપણી લાજ જાય છે.

(દુહો) — મહિમાવંતી લાજ છે, લાજ આવશે કામ;

માટે યોજ રક્ષવી, હામ, દામ, ને દામ. ૧૮

દિયેરી—માતાના કુટુંબની ખીજરૂપ મોસાગિયા અસર તમારા ત્રણેમાં પ્રવેશ પામેલી છે, તો તમારી ઈચ્છામાં આવે તેમ તમે કરો. મારી માતા ખીજ હોતાં મારામાં એવી વાસના ઉપજતી નથી, તેથી એમાં મારી સંમતિ થતી નથી, પણ સ્મરણુ રાખજો, કલેશનો પરિણામ કલેશમાંજ આવશે.

(દુહો) — કલેશ અને કળિયાતણાં, બળતાં બાળો મુખ;

કલેશ કેશ દર્ધ પતવતાં, છે સંસાર સુખ. ૧૯

કલોડોમિર—ડાપણનાં ખોટાં ટાયલાં મૂકી દો, ચિદોત્તરિક દાદા, અને બેસિના દાદીનાં અપલક્ષણુ પાપણા ચારેમાં એધે ઉતરયાં છે.

કલોટર—જીલના ઝમડા ઉંચા મૂકો, માતાનું વચન પાળો, જૂની કુથલી વિસારો.

ચિદોત્તર—મારે લાંજગડ કરવી નથી, હું મારૂં લશ્કર તૈયાર કરું છું.

દિયેરી—માતાજીનો વિચાર વૈર લેવાનો થયો છે. એ આશ્ચર્યની વાત છે. એમની ધર્મપરાયણુ કરણીને અનુસરતા આ વિચાર નથી. જૂની વાત જાણી. હમણાં તો નવીની નવાઈ છે.

કલોડોમિર—આપની ખાતરી થતી નહિ હોય તો એમને પૂછી જીવો. મારી સમક્ષ એમણે વૈર લેવાના પોકાર કર્યા છે. એમનો અજાણો વૈર

લેવાશે, ત્યારેજ ટળશે માટે, અમારે તો અમારી માતાનું વચન પાળવું જોઈએ.

(કુહો)

વૈર દયાયુ નવ રહે જવાળામુખી જ્યોત;

સ્મરણ હૃદયમાં સ્ફૂરતાં. પ્રકટી બેઠે પોત.

૨૦

એક દાસી—(દોડી આવીને) માતાજીના અજ્ઞાપામાં બાકી નથી. અરે! એ તો ઘેલાં થઈ ગયાં હોય એમ અમને સમજાય છે. ન માનો તો નજરે આવીને જુવો, અને કાન માંડીને હાંભજો.

કલોડામિર—જુઓ વડીલ! હજી પણ માતાજીને જપ નથી.

ટિથેરી—ફીક છે ત્યારે. ચાલો આપણે સંતાઈ રહીને સાંભળિયે. ખરી વાત જણાઈ આવશે.

ચિદોખર—મને પણ વડીલનો નિચાર યોગ્ય લાગે છે. અરે બંદ એમજ સમજાય.

કલોડામિર—ભલે ભાઈ એમ કરિયે.

ટિથેરી—(ડાહ્યો પ્હેરી લઈને) ચાલો, હું તૈયાર છું.

કલોટર—માતાજીના દિવાનખાનાની જોડે એક ન્હાનો ઓરડો છે તેમાં બેસવાથી, જેવાશે પણ ખરું, અને વાતો થતી હશે તે પણ સાંભળાશે.

કલોડામિર—તમારાં બાબી મને ફેલેતાં હતાં એ વાત ખરી.

કલોટર—શું કહેતાં હતાં ?

કલોડામિર—એ ન્હાના ઓરડામાં સંતાઈ પેસીને દિવાનખાનામાં થતી વાતો સાંભળતાં તમને એક વાર પકડ્યા હતા તે.

કલોટર—હા, એ વાત ખરી છે. અને તેથીજ કહું છું કે આજને માટે એ ન્હાના ઓરડામાં બેસવાથી ફીક પડશે.

(ચારે બાજુ જાય છે, અને ન્હાના ઓરડામાં પ્રવેશ કરે છે)

દ્રશ્ય પ મું.

સ્થળ-કલોટિલ્લડાનો આવાસ.

કલોટિલ્લડા—(અન્નપાથી) (સંવેચો.)

વૈર તણો અંતરમાં વાસો, તે અંતર ક્યમ જાંપ કરે,
વૈર તણા અંગાર ફેટે ત્યમ, વૈર બહુ વિસ્તાર ધરે;
વૈર વશ્યુ તે ભૂત સમું થઈ ભ્રમણ કરતું બૂમિ ફરે,
વૈર વળે જ્યારે મન માન્યું, ત્યારે તે મન તરત ફરે. ૨૧.

વૈર! વૈર! (એમ બુમાટા મારે છે.)

દાસી—(એકદમ પ્રવેશ કરીને) આ સાહેબ! આપનો આવો
ખિલામણો દેખાવ મેં કોઈ દિવસ દીઠો નહોતો. કોનું વૈર? આપ જરા
ધીરાં થાઓ. ધિરજથી વાત કરો.

કલોટિલ્લડા (દુહો)—

વૈર વિનાની વાત નહિ, વૈર વશ્યું જે વાર
વૈર વળ્યેથી મન વળે, અવર ન એક નિવાર. ૨૨

દાસી—આ સાહેબ! ધિરજ ધરી મન ફેકાણે રાખા એજ નિવાર છે.

કલોટિલ્લડા—મન નિવારવાને! ખીજો એકેય ઉપાય નથી. વૈર
વાળવું એજ ઉપાય છે.

દાસી—બચાનો ઉપાય છે. ધરમનો બોધ કરવાવાળાં, આપ
આજે આવી વેર વેરની વાત ચમ કયાં કરો છો? મને તો અચરજ
ઉપજવનારી વાત લાગે છે.

કલોટિલ્લડા— (સિંધુ રાગે બુલણા)

માત ને તાત ને ભાઈ જહેનો તણા અંગનાં ભંગ થાતાં નિહાળ્યા;
લોહીમાં બોળતા રગદમાં રોળતા હુંદતા પાપિયો નજર લાળ્યા;
ત્રાસ છૂટ્યો અતિ, વીસરી ગઈ મતિ ભાન ભૂલી ગઈ નાશી છૂટી,
ત્રાહિ! ત્રાહિ! તણા શબ્દ હું સણુતી દોડતી કૂદતી છાતીં ફૂટી. ૨૩

દાસી—ધરમનાં વલણવાળાં માણસો વીતી વાત વીસારી દે છે.

કલોત્રિલડા--વિસારી વિસરે એવી આ વાત નથી. મારા પતિ મહારાજ (કલોવિસ) મારા કાકા ગણડેબાદડના અપકૃત્યનું વૈર લેનાર હતા, પણ તે વેળાએ સમય અનુકૂળ ન હતો તેથી એ વાત અમારા હૃદયમાં ઢાંકી દબુરી રાખી હતી. હવે તે ઢાંકી રહેતી નથી. વૈરનું ડબાણુ મારા કાળજી ઉપર એટલું બધું થાય છે, કે હવે તે વૃત્તિને હરકોઈ પ્રકારે સંતુષ્ટ કરવા મારા પુત્રોએ તત્પર થઈ રહેવું જોઈએ.

પાઠરી—(પ્રવેશ કરતાં) સાધુ અને ધાર્મિક વૃત્તિનાં રાણી સાહેબ! આપનો વિવાદ મેં સાંભળ્યો. નિત્ય નિયમ પ્રમાણે પ્રભુ પ્રાર્થના કરવાના સમય પ્રમાણે આપ જ્યારે પધાર્યાં નહિ ત્યારે હું તપાસ કરવાં અહિં આવ્યો. આપના વૈર વિષેના ઉદ્દગારો સાંભળવા ખુલામાં ઉભો રહ્યો એટલે સાંભળવામાં આવ્યા છે.

કલોત્રિલડા—(કોધમાં) ખાનગી વાતો સંતાઈ રહીને સાંભળવી એ સારું કોઈ ખિસ્તિ ધર્મનું કંઈ આધારભૂત પ્રમાણ છે? કોધના આવેશમાં અને વૈરના ઉછાળાથી હું આ પળે આંધળી બની ગઈ છું તે આપને હું સાચેસાચું કહી દેઉં છું. મારું અયોગ્ય કથન લાગે તો, ગુરૂજી, ક્ષમા કરજો. મનના દુષ્ટ ભાવનો પડોડો પાપમેચન ગુરૂ આગળ ખુલ્લો કરી દેવો એ પણ એક કર્તવ્ય છે. આમ કરવાથી એક બાજુએ વ્યવહાર, અને બીજી બાજુએ ધર્મ, એમ બન્ને પક્ષ સચવાય છે.

પાઠરી—વ્યવહાર કરતાં ધર્મપ્રતિ વધારે લક્ષ આપવું એ ધર્મપરાયણ જનોનું કર્તવ્ય છે. સિન્હિસમંડ ઉપર વૈર લેવાની આપની વૃત્તિ થઈ છે, એ ધર્મપરાયણ સિદ્ધાન્તથી વિરુદ્ધ છે. ધર્મસૂત્રનું ઉલ્લંઘન કરવું તે શયતાન વૃત્તિવાળાનું કામ ગણાય છે. આપ જાણો છો કે સિન્હિસમંડ પણ એક સાધુ છે, શયતાન નથી.

(પછવાડે શયતાન પ્રકટ થાય છે.)

કલોત્રિલડા—તેની માત્ર સાધુપણાની પદવી ઉપર-ખ્યાલ રાખીને એના જેવા પાપીને આપ પવિત્ર માનો છો, એ કેવળ પક્ષપાત અને અશ્ચીકર છે.

શયતાન--શાળાશ ! મહારાણી, શાળાશ ! આ કૂહેવાતા પાદરી સાહેબે મારું આવાહન કર્યું તેથી તેના કથમને માન આપીને હું હવણું પ્રકટ થયો છું. એના ઇસુખ્રિસ્તની મને પરવા નથી, તો પછી (પાદરી ભણી વળીને) ઓ પાપી પાદરી ! તારી તો મને શાનીજ પરવા હોય ?

પાદરી --જગતને પાયમાલ કરનાર પાપી શયતાન ! આવા પવિત્ર સ્થાનોમાં તારો પ્રવેશ કરીને તે આ સ્થળ અપવિત્ર કર્યું છે. અહીંથી નીકળ, ચાલ્યો જા.

શયતાન--જે સ્થાન, અને જે અંતઃકરણ અપવિત્ર થાય તેજ સ્થાને, અને તેજ અંતઃકરણમાં હું વાસ કરવાને સમર્થ નીપજું છું. અહિં મને જે પ્રકારની પ્રાપ્તિ થઈ ચૂકી છે. તારા જેવા પવિત્ર મનાતા પાદરીના પ્રપંચ અને કૂડાં કૃત્યથી કદાપિ જગતની દષ્ટિમાં ધૂળ નાંખીને તેમને આંધળા કરી શકવાને તું સમર્થ બનતો હોઈશ, પરંતુ, મારા જેવા શયતાનને ઠગવાને કોઈ કાળે પણ ફાવી શકવાનો નથી. નિહાળો ! શયતાન ધર્મદોંગીનાં છૂપાં પાપ કેવી રીતે પ્રકટ કરી શકે છે તેના આબેહુલ્ય ચિતારવું પ્રત્યક્ષ પરખું જુઓ. [તે ગૂંઝામાંથી એક શીશી ફૂંદાડી તેમાંથી નીકળતી વરાળ ચોગરદમ ફેલાવે છે. બધાં સ્તબ્ધ બની જાય છે. એક અદ્ભુત દેખાવ પ્રકટ થાય છે. ન્હાના ચોરડામાં ચારે બાજુ વેગળા, દેખાય નહિ એમ બેઠા છે ત્યાં:—]

ટિથેરી--(શયતાનનાં કારસ્તાન જોઈને) માતાજીના અંતઃકરણમાં વૈરની ઉંડી અસર થઈ છે, એ વાત હવે મને ખરેખરી સમજાઈ.

કલોડોમિર--એટલાજ માટે હું કહું છું કે એમને શાન્તિ પમાડવાની ખાતર આપણે ખરગંડી ઉપર આક્રમણ કર્યા વિના છૂટકો નથી.

ટિથેરી--તમે ભોળા છો. એ કુટિલ માણસોને ફસાવે છે. એ કથન ઉપર આપણે લક્ષ આપવાની અગત્ય છે. વળી, એના નામનો જે ઉચ્ચાર કરે તેના અંતઃકરણમાં એનો પ્રવેશ થાયછે એમ મેં સાંભળ્યું છે માટે આપણે સર્વેએ મૂગે મ્હોએ છેટેથી જોયાં કરવું.

કલોટર—એણે શીશી ઉઘાડી શું કર્યું ?

ટિચેરી—ત્યાં બેડાં છે એ સર્વેને એણે ભૂરકી નાંખ્યાં છે. હવે એણે જેમ ધાર્યું હશે તેમ, એ ભૂરકાઈ ગયેલાં ઉપર પોતાની સત્તા ચલાવશે.

ચિદેનદ—આપણે વેગળા છિયે તેથી આપણને હજી લગણુ કાંઈ અસર થઈ હોય એમ લાગતું નથી.

ટિચેરી—ત્યારેજ હવે તમને એની કપટ રચના સમજાશે. હવણું તો આપણે બોલ્યા ચાલ્યા વિના ટકટક જોયાં કરો અને કાન માંડીને સાંભળાય તે સાંભળ્યાં કરો.

અન્તર પ્રવેશ.

ભૂરકી નાંખવાથી દખાતું વેશધારી દશ્ય.
દાસી અને પાદરી.

પાદરી—(દાસીને પગે પડતાં) વ્હાલી ! તું દાસી તો રાણીની, પણ મારી તો હૃદયવાસી છું, હું આખે અંગે તારો દાસ છું, તારી ચાકરી કરનારો તારો ખાસ છું, (દાસીના પગ ચાંપવા જાય છે.)

દાસી—પાપી પાદરી ! મારા પગ અપવિત્ર કરે નહિ (તેને લાત મારી ખસેડે છે.)

પાદરી—(ઉભો થઈ) તારા સરખી લટકાળીની લાતો પણ મીઠી લાગે છે (ઉભો થઈ બેટવા જાય છે.)

દાસી—(ધકૂકે મારી ખસેડતાં) ધર્મનો બોધકરનાર પાદરી થઈને આવાં પાપનાં કર્તાં કરતુક કરતાં શરમાતો નથી ?

પાદરી—(હાથ જોડીને) લોકની નજર આગળ શરમાવું એ ખરી વાત પણ તારા જેવી હરિણાક્ષીની નજર આગળ તો પ્રીતિમાં લપટાવું એજ સુખદાયક છે.

દાસી—પરભુનો ઉપદેશ કરનારી પાદરીની જીભે આવું બોલતાં શરમ નથી લાગતી ?

પાદરી—જે જીલ ઉપદેશ કરે છે તે જીલ ક્રિયા કરતી નથી. ક્રિયા તો આ હાથને કરવાની છે (એમ બોલી તેને પકડતા જાય છે.)

દાસી—(તેને નિહારતાં જતાં પણ પકડાત જાય છે.) અમાળા ઉપર આવો ત્રાસ પાડતાં પાદરી થઈને શરમાતો નથી?

શયતાન—ધર્મ તણી વાત કરે, કર્મ કરે કૂડાં
અધમ જનો પાદરીથી બહુ પ્રકાર રૂડાં,

(તેને ફાગફાની પેડે ફેરવે છે એટલે દશ્ય અદશ્ય થાય છે)

દાસી—(સાવધાન થઈને) જોયું આ સાહેબ! આ પાદરિયે મારા ઉપર આળ ચઢાવવા જોવું કીધું.

કલોઝિદા—(પાદરી પ્રતિ) રડ્યા પાદરી! આ તે શી કૃતિ આદરી?

પાદરી—હું તો આપની અને દાસીની વચ્ચે હાલ્યા ચાલ્યા વિના બેઠોજ રહ્યો છું. અહિંથી જરાય ખસ્યો પણ નથી તો મેં શી રીતે કાંઈ પણ કૃતિ આદરી?

કલોઝિદા—મારી આંખો આગળ મારી દાસીની આંખને તેં હિણુપસ્તી લગાડી શરમ છે. પાદરી! તને શરમ છે.

શયતાન—(એક બાજુએ ઊભો હતો તે સ્વગત) પાદરી બાપુજી કેવા ચોભીલા બની ગયા છે?

દાસી—રડ્યો મારી પછવાડે પડીને મને બાઝી પડ્યો ને હવે સતો થઈ ફરી જાય છે.

પાદરી—અરે! એ તો આ શયતાનનાં કૂડાં કૃત્યની કારીગરી છે. એણે બધાંની નજર આંધી લીધી છે.

શયતાન—ન્યારે તું આ બધાં શયતાનનાં કામ ફૂટે છે, ત્યારે તું મઠમાં જઈ વડા ધર્માધ્યક્ષ આગળ નિર્દોષ થા. (તેનું ડોકુ પકડી ધસડી જાય છે.)

દાસી—ચાલ ત્યારે, તારી ફજેતી થતી જોવાને હું પણ સાથે આવું છું.

(પડદો પડે છે.)

[ચારે બાઈ પડદાની ઝહાર આવે છે.]

ટિથેરી—બધાંની નજર બાંધી લઇને પેલા દુબ્ટે જે દશ્ય પ્રકટ કર્યું તે આપણને દેખાયું નહિ, કારણ કે આપણે એની એરામાં આવ્યા નથી.

કલોટોર—શીશી માંહેલી દવાની અસર આપણા ઉપર થઈ નથી તેથી એ દશ્ય આપણને દેખાયું નહિ પણ એમની વચ્ચે વાતો થઈ તે ઉપરથી તો સમજાય છે કે પાદરી મહાશયની પૂરી ક્ષેત્રી થઈ.

કલોટોમિર—અને માતાજીનો કોપ એના ઉપર વ્યાપ્ત થયો.

ટિથેરી—કેમકે, પેલા દુબ્ટની અસર માતાજી ઉપર પ્રથમથીજ થતી આવી છે, અને પાદરી બિચારો ખરી વાત કહે છે તે કાંઈના માનવામાં આવતી નથી. પેલા કુટિલે આ બધું તૂત ઉભું કર્યું છે. વળી જે ખ્રીસ્તી ધર્મના સડાને સુધારવા મથતા હશે તેઓને તો તેની વાત ગમશે. આ બધું તૂટફિતુર છે માટે આપણે એવી ઉશ્કેરણીને ઉત્તેજન આપવું યોગ્ય નથી.

કલોટોમિર—અમને આપનું કથન રચતું નથી. માતાજીની વૈર લેવાની વૃત્તિ થઈ છે તે યોગ્ય થઈ છે માટે અમે તો ખરગંડી ઉપર ચડાઈ લઈ જઈશું. આપને અળગા રહેવું હોય તો બલે રહો.

કલોટોર—અમરે તો માતાજીની બાવના પૂરી કરવી એ પુત્રોનું કર્તવ્ય છે માટે અમારો છૂટકારો નથી. વડીલ બાઈ ક્ષમા કરજો.

ટિથેરી—જ્યારે તમારો આવો દઢ નિશ્ચય છે ત્યારે બલે તમે તમારું ધાયું કરો, પરંતુ મારે એટલુંજ જણાવવું જોઈયે કે કુટુંબકલેશ થશે અને તેનો છેવટે પરિણામ માઠો આવશે, એ લક્ષમાં રાખજો.

કલોટોમિર—અમારી ઇચ્છા માતાજીની ઇચ્છાની વશમાં છે માટે અમારે તો તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે કરવુંજ પડશે. તેથી અમે તો ચડી જઈએ છીએ.

કલોટર—હા ભાઇ, આપણે ચાલો હવે, ઝટ તૈયારી કરી ચડી જઇએ.

ચિહડેબર્ટ—હા, વડીલ! અમે તો હવે ઉપડવાના

(સર્વે જાય છે.)

દશ્ય ૬ ફું.

સ્થળ, કૃથોલ્લિક પંથનો યોગિની મઠ.

વડો ધર્માધ્યક્ષ અમે સંખ્યાબંધ સાધવીસ્ત્રિયો.

પ્હોલી સાધવી—હું આપ ધર્માત્મા આગળ મારું પાપ નિવેદન કરીને પાપમેચન મેળવી લેવા આપની યાચના કરું છું.

બાજી સાધવી—જુઓ પેલી રાણીજીની દાસી, પેલા પાદરી મહાશયને ઘસડતી આવે છે.

દાસી—અરે આ જુઝ્યા પાદરિયે અમારાં મહારાણી સાહેબની આંખો આગળ મારી આખર ઉપર હુમલો કર્યો.

વડો ધર્માધ્યક્ષ—કેવા ગજબની વાત! (પાદરી પ્રતિ) તમે ધર્માચાર્ય થઇને આવાં અપવિત્ર કર્માચરણ કરો છો? તમે અમારા પવિત્ર મઠની ધૂળધાણી કરી નાખી.

પાદરી—શેતાનની આ બધી કારીગરી છે. એ મારી પછવાડે ખતર વટ થઈ લાગ્યો છે.

શયતન—(પોતાનું નામ સાંભળતાં જ ને છૂપો હતો તે પ્રત્યક્ષ થાય છે, સર્વ આશ્ચર્ય ચકિત થાય છે).

વડો ધર્માધ્યક્ષ! આપ પવિત્ર છો તેથી હું આપનાથી ડરતો ડરતો કહું છું કે આ પાદરી ખરેખરો કૂડો છે. બધાંને ખોટો માર્ગ દોરે છે, દગે છે.

પાદરી—આ કપટ રચના આ શયતાને રચી છે, માટે એ શયતાનથી ચેતજો, એને વશ ઠાઇ થશો નહિ, એવા એના નામના હું માર્ગ કહું છું તેથી એ મારા ઉપર ખારે બળ્યો છે.

શયતાન—પવિત્ર વડા ધર્માધ્યક્ષ ! મારો એવો નિયમ છે કે જ્યાં દ્રષ્ટિ વિકારવાન થાય, જ્યાં અદ્વિતિ કાર્યનું સ્મરણ થાય ત્યાં મારો વાસો છે. ત્યાં હું પ્રકટ થઈને રહું છું. જગતને ભ્રમણીને પછી જગતના ભવાડા થાય તે જોયાં કરું છું. આ પાદરી ખરેખરો અપવિત્ર અને કૂડો છે તેથી એની પછવાડે ભ્રમણીને એનાં કૃત્ય આ પ્રમાણે ઉઘાડાં પાડું છું.

કલોટિદડા—(મદમાં પ્રવેશ કરતાં) વૈર લેવાનું મારું વલણ પાછું વાળવાને પાદરી મહાશયે મને બોધ કરવા માંડ્યો હતો તેજ તમે પાદરી સાહેબ કે બીજા ?

શયતાન—મને નરકમાં મોકલતા પહેલાં જ પોતે નરકમાં પડી ચૂક્યા છે.

પાદરી—(વડા ધર્માધ્યક્ષ પ્રતિ,) મહારાજ ! આ શયતાનને કોઈ સંભારે છે કે તુરત પ્રકટ થાય છે. અને આ પ્રમાણે મનુષ્યોનાં અંતઃકરણ ઉપર કાણુ કરી લેઈને તેમને દિટાવે છે. મહારાણી સાહેબને મેં વૈર લેવાની વૃત્તિ છોડી દેવાનો બોધ ક્યોં તેમાં કાંઈ ખોટું કયું છે ? મને તો એમ સમજાય છે કે એમના અંતઃકરણ ઉપર એ દુષ્ટે ખોટી અસર કરી છે અને કુટુંબકલેશ કરાવવાને એમને પ્રેર્યા છે.

કલોટિદડા—અમે સંસારી જીવ છીએ. અમારે વૈર લેવું છે તે લેઈશું પણ કહો મહાગુરુ ! આ પાદરીનું વલણ તમને કેવું લાગે છે ?

વડા ધર્માધ્યક્ષ—કાંઈ સમજણ પડતી નથી. આવો વિદ્વાન પાદરી ખોટું વર્તન કદિ કરે નહિ એવું મારું માનવું છે. ધાર્મિક જન્મે એ વૈર લેવાની વૃત્તિ કરવી એ ઉચિત નથી. વૈરનો વારસો આઘે ઉતરે નહિ એટલા માટે એનું મૂળ સદ્વિચારથી છેદી નાંખવું અને જ્ઞાનાગ્નિથી બીજ શેકી નાંખવું કે ફરી કદિ તેનો ફણગો ફૂટે નહિ.

શયતાન—એક તેવા બીજા, ને બીજા તેવા ત્રીજા. અંદરખાનેથી એકના એક. એમનું કહ્યું કરશો તો રાજપાટ ખોશો (એમ કહી શીશુરી વગાડે છે. આઠ તેના દૂત હાજર થઈ જાય છે. ચાર જણા મુખ્ય ધર્માધ્યક્ષને અને ચાર જણા પાદરીને ઉપાડી લઈ જાય છે.

કલોટિદડા—હાસી, જોયો, આ ભવાડો ? ચાલ આપણે અહિંથી માર્ગે પડીએ. (જાય છે)

દશ્ય ૭ મું.

સ્થળ—દરબારગઢમાં નગારખાનાનો મેડો.

કલોટિલ્ડા, ચિલ્ડેબર્ટ, કલોડોમિર, કલોર્ટર.

[નગારખાનાના મેડા ઉપર વાદિત્રોના નાદ થાય છે ત્યાં કલોટિલ્ડા પોતાના સાથ સહિત પ્રવેશ કરે છે. ત્રણે ભાષ્યો સૈનિક પોશાકમાં તેમની પાસે હાજર થાય છે અને તેને પગે પડે છે.]

કલોટિલ્ડા—પુત્રો! તમે કુશળ રહો. તમારા સૈનિક પોશાકમાં તમે મને અતિશય રળિયામણા લાગો છો! વડા પુત્ર ટિયેરી, હજી સજ્જ થયા નથી?

કલોર્ટર—માતાજી! એમણે અમ ત્રણ ભાષ્યોને આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે અમે બરગંડી ઉપર ચડી જઈએ છિયે.

કલોડોમિર—બહાલાં માજી! એ અમારી સાથે નથી આવતા તે વિષે આપ જરા પણ ઉંચો જીવ કરશો નહિ. સિજિસમંડ સરખા એક ચાંચડને મસળી નાંખવાને હું એકલો બસ છું છતાં, મારા આ બે ભાષ્યો મારી પડખે છે તો પછી બરગંડીના શા ભાર છે?

કલોટિલ્ડા—સાબ્બાશ કલોડોમિર! તારી શરતા ઉપર નજર રાખી સર્વેએ તને મેનાપતિ રચાપ્યો છે તો તું એકલોજ બરગંડી ઉપર વૈર વાળવાને બસ છે એ વાત ખરી, પરંતુ વિશેષ જાપનો રાખવો આવશ્યક છે, અને તેથી ચિલ્ડેબર્ટ અને કલોર્ટર તમે પણ જાઓ છો એ ઠીક છે. સિજિસમંડ બડો પ્હોંચેલો, નટખડી, અને કુટિલ છે. સંભાળવા જેવો છે.

ચિલ્ડેબર્ટ—એ વિષે, માતાજી! આપ કશી ચિન્તા કરશો નહિ.

કલોર્ટર—માતાજી! એ એક નટખડી છે તો હું સાત નટખડી છું.

કલોટિલ્ડા—હા બેટા! તું તો પારણામાંથીજ પરખાઈ ગયો છે. વળી, તારા વડા ભાઈ ટિયેરીના હાથ નીચે યુદ્ધક્ષેત્રોમાં પૂરો પલોટાયો

છે. તેજ પ્રમાણે આજે ટિયેરીને સેનાને મોખરે જોત તો અને વિશેષ આનંદ થાત. (નિશ્વાસ નાંખે છે.)

કલોટર—માતાજી! વેર વાળવાના વિચાર એમના મગજમાં ઉતરતા નથી. એ તો આપના ગુરૂ પાદરીના જોવા અભિપ્રાયના છે તો ભલે.

કલોડોમિર—એ અમારી સાથે નથી ચડતા એટલા માટે જરાય ચિન્તા કરશો નહિ. અમે કશી ઉણપ આવવા દઈશું નહિ.

કલોટિદડા—ખરી વાત, મારા અંગના સંસ્કાર તમારામાં ઉતર્યા છે પણ એમનાં માતાજીના ધાર્મિક વિચાર સુદૃઢ હતા તેની અસર એમનામાં વિશેષ જણાય છે. ચિન્તા નહિ, ભલે તમે સિધાવો. કાર્ય સિદ્ધ કરો. વૈરનો બદલો વૈરમાંજ પતાવી વહેલા પાછા પધારી મારું કાળજી દારો.

ત્રણે ભાઈઓ—(પગે લાગતાં) આપનો આશીર્વાદ માથે ચડાવી અમે પ્રયાણ કરિયે છિયે. (તેઓ જાય છે, ગોઠવાયલી સેના કૂચ કરે છે ને કલોટિદડા આનંદથી નિહાળી રહીને, પછી જાય છે.)

અંક ૨ જો.

દશ્ય ૧ લું.

સ્થળ—અરગંડીનું યોગાન.

[સેના પગલ નાંખી પડી છે તંબુ, શામિયાના, રાવટિયો આદિમાં રહેલા સૈનિકો સજ્જ થઈ ઉભા છે.]

કલોડોમિર, ચિલ્ડેબર્ટ કલોર્ટર અને સરદાર

કલોડોમિર—હું, સિજિસમંડની સામે મારી દૂકડી લઇને જઈ છું.

કલોર્ટર—ભલે, તમારી પછવાડે હું ચાલું છું, અને શત્રુના સેનાપતિ સામે યુદ્ધ મચાવા મંડી પડું છું.

ચિલ્ડેબર્ટ—દરબારગઢ આગળ મારે ચોલવાનું છે તે પ્રમાણે હું રોકાઈશ. તમારા બેમાંથી જેને મારા આશ્રયની અગત્ય પડે તો હેરક અશ્વાર આવતાં મદદે આવી પહોંચીશ, અને જે હેરક આવશે નહિ તો મારી દૂકડીની કાંધને અગત્ય નથી, અને બાજી જીતમાં છે, એમ સમજતાં, દરબારગઢને ઘેરો ધાલીશ.

કલોડોમિર—કલોર્ટર ! હું પ્રથમ પ્રયાણ કરું છું. તમે મારી પછવાડે ચાલો અને શત્રુના સેનાપતિની દૂકડી જ્યાં દેખો ત્યાં તમે ચાલ્યા જાઓ. એની દૂકડી નહાની છે તેથી એને મ્હાત કરવામાં તમારા જેવા શૂરવીરને વાર નહિ લાગે. તેથી જો તમે વહેલા ફારગ થાઓ અને હું વૃમ્બલ યુદ્ધમાં રોકાયો હોઉં તો મારે પડખે આવી પહોંચજો. મને અગત્ય જણાશે તો આ હેરક અશ્વારને હું તમારી પાસે મોકલીશ. (અશ્વારને ઓળખાવે છે.)

ચિલ્ડેબર્ટ—સિજિસમંડની સેના મ્હોટી છે, તેથી, મારી મદદની જરૂર જણાય તો આ મારા હેરક અશ્વારને તમારી પડખે રહેવા મોકલું છું, એને ચેતાવી પાછો મોકલશે એટલે હું તરત ત્યાં આવી પહોંચીશ.

કલોડોમિર—આપણે સર્વે એ સર્વ પ્રકારની સાવધાની રાખવાની અતિશય અગત્ય છે.

કલોટર—આપણી ચોથી ન્હાની દુકડી, આપણી છાવણીનું રક્ષણ કરવાને રાખી છે. તેમાંના એક હેરક અશ્વારને હું મારી પાસે રાખુ છું, અને બીજાને તમારી પાસે રાખો. આપણા બેમાંથી જેને અગત્ય જણાશે તેને પડખે મદદે આવી પહોંચવાને આપણો સરદાર લક્ષમાં રાખશે.

કલોડોમિર—સરદારે પોતે તો છાવણીમાંજ હોવું, કેમકે ફાલતુ હથિયારો આદિ ઘણી સામગ્રીનું રક્ષણ બરાબર થવું જોઈએ. સૈનિકોની અગત્ય જણાતાં તેઓજ આવી પહોંચે એટલે બસ છે.

સરદાર—મેં આપની બધી ગોઠવણ લક્ષમાં રાખી છે. હું એ પ્રમાણે વર્તીશ. (જય ! જય ! પ્રભુના નામના ઘોષ કરતા પ્રયાણ કરે છે.)

દૃશ્ય ૨ જી.

સ્થળ—બરગંડીનો દરબારગઢ.

(સિન્ડિસમંડ, રાણી પાપણી અને સેનાપતિ.)

સેનાપતિ—કલોડોમિર તેના બે ભાઈઓ સહિત મહોટી સેના લઈને ચડી આવ્યો છે. આપણા યોગાનમાં છાવણી નાંખી છે. આજે લડવાની બધી ગોઠવણ કરી છે. આપની સામે કલોડોમિર લડશે, મારી સામે કલોટર થનારો છે. આપણો દરબારગઢ ઘેરી લેવાને ચિલ્ડોઅર્ટ સજ્જ થયો છે, અને એમનો સરદાર એમની છાવણી સાચવશે. આવી બાતમી મને મળી છે.

સિન્ડિસમંડ—સેનાની ગોઠવણ આપણે ફેરવવી પડશે. શત્રુની છાવણી લૂંટી લેવાને આપણે ગોડેમારને ફેલેવરાવ્યું છે પણ તે હજી લગણુ આવી પહોંચ્યો નથી.

રાણી પાપણી—એ બધું કારસ્તાન કરનારી તમારી ભોળાઈ છે. હું પકડેપાયે જાણું છું કે તે ગોડેમાર દિયરને તમારી મદદે આવવા દેનાર નથી. કાણુ જાણે શા માટે એ મારી સાથે વૈર બાંધી બેઠી છે.

મને તો એમ પકકુ સમજાઈ ગયું છે કે એને બરગંડીની રાણી થવાની ઉમેદ છે.

સેનાપતિ—મને લાગે છે કે, છાવણી લૂટવાનું કામ હાલ મોકુફ રાખવું. અને કામને માટે ગોઠવી રાખેલી ટૂંકડીના નાયકને આપની સેના સાથે સામેલ થવાનો હું તેને હુકમ લખું છું. શત્રુ દરબારગઢ ઘેરી શકે નહિ એટલા માટે, બધી સેના અગાઉથી ટૂંકડિયો પાડીને, જ્યાં જ્યાં નાકાં છે ત્યાંજ ખડી રાખી છે. આપ પધારો એટલીજ ખોટી છે. શત્રુની છાવણીના ઉત્તર ભાગના મેદાનમાં આપણે ફૂચ કરી જવાનું છે. એટલે ચિલ્ડેબર્ટ દરબારગઢ ભણી આવવાને ફાવી શકશે નહિ.

રાણી પાપણી—તમે લડવામાં રોકાશો તે વેળાએ પડખે ધંધને, ચિલ્ડેબર્ટ દરબારગઢને ઘેરો ધાલશે, તો પછી, અમારાથી બહાર નીકળી શકાશે નહિ

સિન્જિસમંડ—અને એટલાજ માટે મારી નજરમાં એમ આવે છે, કે ઉત્તરભણીના છેટેના આપણા બગીચાના બગલામાં તમારે અત્યારથીજ જઈને દાખલ થવું. ત્યાંના ધુરજ ઉપરથી રણાંગણ પહોંચી જાય છે. કદાપિ મામલો શીટી જાય તો ધુરજના ત્રીજા માલની કોટડીમાં દાખલ થઈ જવું. વળી, એક ગાડી પણ ત્યાં તૈયાર રાખવી કે કદાપિ ત્યાંથી છટકી, છેટેના ગામડામાં દાખલ થઈ જવું હોય તો, તેમ પણ બની શકે.

રાણી પાપણી—હું મારી ગાડી મહોલાતને પાછલે દ્વારે મંગાવી બાળકોને લઈને હવણાંજ રવાને થઈ જઈ છું. સાવધાની રાખવામાં કાંઈ હાનિ નથી. મારા વ્હાલા પતિ, અમારી તમે કાંઈ ચિન્તા કરશો નહિ. શર થઈને શત્રુનો ઘાણ વાળી તેમને આગ્રા તેવા ભગાડી મૂકજો.

સિન્જિસમંડ—બનવા કાળ હશે તેમ બનશે તમે પણ મારે માટે નિશ્ચિંત રહેજો. જરૂર જણાશે તો હું પણ એજ બગીચામાં આવી પહોંચીશ.

(રાણી નીકળી જવાની ગોઠવણ કરે છે, સિન્જિસમંડ અને સેનાપતિ શત્રુ સામે ચડી જાય છે.)

દશ્ય ૩ જી.

ગોડેમાર અને ચપળા રાણી.

ગોડેમાર—(સ્વગત) એક સવારને લઇને ચપળા જાવણીની જગ્યા જોવા ગઈ તે ગઈ. એ પકડાઈ તો નહિ હોય ?

અધીર—ચપળા તે પકડાતી હશે ? જાવણી લૂટી શકાય એમ નથી. આ લશ્કરી પોશાક ઉતારી નાંખો અને અહિંથી રવાને થઈ જાઓ.

ગોડેમાર—એમ કેમ ? હું શું શત્રુથી ડરું એમ છું ?

અધીર—પણ ઠાકાર, આપને તો લૂટારાનું કામ સોંપ્યું છે, શત્રુ સામુ લડવાનું સોંપ્યું નથી. આપનું કાટલું નીકળી જાય એવી આ ગોંડવણ તમારા લાઇયે કરી છે.

ગોડેમાર—એવું શાથી સમજાય છે ?

અધીર—એવું એથી સમજાય છે કે જાવણીની રક્ષા કરવાને શત્રુના લશ્કરની મોટી ટુકડી એક શૂરા સરદારની સરદારી નીચે લડવાને સજ્જ થઈ ઉભી છે. ઉઘાડી તરવારે પહેરા ભરાય છે, કોઈ અગ્નિયું તેમાં પેસવા જાય છે તો ત્યાંજ કતલ થાય છે.

ગોડેમાર—તમે આ બધું નજરે જોઈને આવો છો ?

અધીર—જેવું છે. વળી, દરબારગઢ ઘેરવાને (અલ્ટેબટ) જોવા શૂરા લડવંદરો તૈયાર થઈ રહ્યા છે. એ કૃત્ય કરવાની તૈયારીમાં હોતા તે જોઈને હું દોડી આવું છું.

ગોડેમાર—ત્યારે આપણાં ચપળા ઠકરાણી ક્યાં બિરાજે છે ?

અધીર—(મોઢો ઉપરનો પુરૂષનો મુખવટો ફેંકી દઈને) આપની ઠકરાણી આપની ખીજમતમાં તૈયાર ઉભી છે.

ગોડેમાર—(હશીપડીને) ઠગારી અને ખદિયે મને પણ હમ્મે.

ચપળા—ઠાકાર ! ઉતારી નાંખો તમારો પોશાક (તેની ટોપી હથિયાર આદિ લઈ લે છે)

ગોડેમાર—આવી આપટીની વેળાએ મારે મારા મ્હોટા ભાઈની મદદે અવશ્ય જવું જોઈયે. મારે એની પડખે ઉભાં રહેવું એજ મારો ધર્મ છે.

અપળા—તમને તેવો હુકમ કયો નથી, પણ મેં પ્રથમ કહ્યું તેમ, લૂંટારાનું કામ સોંપ્યું છે, અને હું મારી નજરે જોઈ આવી કે એ કામમાં તમે ફાવો એમ નથી. વળી એક ખીજ વાત સાંભળો. હું જાવણીની તપાસ કરીને મ્હોલાતને પાછલે ભાગે દોડતે ઘોડે જતી હતી તેવામાંજ તમારાં ભાભીને છોકરાં સહિત નીકળી જતાં ભાળ્યાં, મેં છેટે ઘોડો ઉભો રાખી જોયું તો તેઓ આરામખાગ ભણી રવાને થઈ ગયાં.

ગોડેમાર—મ્હોટી ભૂલ કરી.

અપળા—નહાની સરખી ખરી ચેતવણી લીધી. અપરાધીને ખડીક રહે છે તેમ તમારાં ભાભીજીની ગતિ થઈ છે. ખરગંડીની સેના કરતાં ત્રણ ગણી વધારે સેના કલોડોમિર લઇને આવ્યો છે. વૈરનો બદલો લેવાનો અંતરમાં ઉડો ભેદ છે, તે જોત જોતાંમાં લેશે. વંશજ ઉપર વૈર વાળવાનું છે તેથી આપ પણ ખાતલ નથી.

હેરક અધ્યાર—(દોડતો શ્વાસ લયો આવતાં) બા સાહેબ, આપે ફરમાવ્યા પ્રમાણે હું ઉત્તર ભણીના ચોગાને થઇને આવ્યો. સિન્જિસમંડ અને સેનાપતિ ઘેરાઈ ગયા છે. દરબારગઢની આસપાસ ઘરકર ફરી વળ્યું છે.

ગોડેમાર—થઈ રહ્યું. મને હાથ ખતાવવાનો પ્રસંગ ન આવ્યો. ને પછવાડેથી વાંક ફહાડશે. પ્રભુ ! આ શું થયું ?

અપળા—જે થયું તે થયું. પ્રભુ કુકર્મ સાંખી શકતો નથી. કલોટિલ્ડાના આખા કુટુંબનો ધાણુ ખરગંડિયે વાળ્યો છે, ત્યારે હવે ખરગંડિનો ધાણુ વળવાનો વારો આવ્યો છે. તમારા ભત્રીજાના ખુનથી ખરડાયલા તમારી ભાભીજીના હાથ હજી લ્હોવાયા નથી. હવે અહિં રહેવાનો આપણો ધાટ નથી. આપણે સપડાઈ જઇશું એમાં ફેર નથી.

ગોડેમાર—કેમ ધાટ નથી ? વૈર લેવાનો સમય જતો કરી ભાઇને રઝળતો મૂકીને મારે ભાગી જવું શું ઘટિત છે ?

અપળા—તમારા લાઇની જેવી ગતિ થાય તેવી તમારી ગતિ મારે થવા દેવી નથી. આપને હવણાં પકડે તો આપ શું કરી શકો એમ છે ? આપને પડખે ક્યા અને કેટલા સૈનિકો લાઇયે આપ્યા છે ?

ગાડમાર—હું એકલો હજારોને પ્હોંચી વળું એવો છું.

અપળા—તે લડવાનો લાલ તમને મળવાનો જ છે એટલા માટે અત્યારથી આપણે તૈયારી કરવાની છે માટે ચાલો ઠાકોર, આપણે ગામ હવણાંજ આમને આમ પ્હોંચી જઇયે.

(રવાને થાય છે.)

દશ્ય ૪ થું.

સ્થળ—ખરગંડીનું પાદર અને આરામખાગ.

[તુમુલ યુદ્ધ મચ્યું, અને તેમાં હજારોનો ઘાણુ વળી ગયો ત્યાર પછી, સિન્જિસમંડ કુટુંબ સહિત આરામખાગમાં પકડાઈ ગયો.]

સિન્જિસમંડ—મારા આખા કુટુંબનો કાંઈ અપરાધ નથી. મારું જે કરવું હોય તેમ કરો પણ મારાં સ્ત્રી બાળકોને જતાં મૂકો.

કલોડામિર—અમારા નાનાના કુટુંબને અપરાધ કયો નહોતો છતાં તેમનું રાજ્ય લઇ લેવા, તારા બાપે તેમના આખા કુટુંબના જનોના બ્રાણુ લીધા, તો આજે, તારા કુટુંબનો વારો આવ્યો છે. તમારી સર્વેની દશા હું તેમજ કરીશ ત્યારે મને ટાઠક વળશે.

(પાસેના ક્યા પાસે સર્વેને ઘસડી મલ્ય છે.)

રાણી પાપીણી—આ મારાં નિર્દોષ બાળકોએ કાંઈ અપરાધ કયો નથી, અમારું ગમે તે કરો, પણ મારાં બાળકોને જતાં મૂકો.

(તેને પગે પડે છે.)

કલોડામિર—(કશું નહિ ગણુકારતાં તેને લાતોનો પ્રહાર કરતાં) તમારી તો આંમજ વલે કરવી યોગ્ય છે.

(સિજિસપુત્ર—મારી માતાને તું મારનાર કાણુ ? (તેને તમારે મારે છે)

કલોડોમિર—સાપના બચ્યા સાપેલિયા ! તારો વાસ તો પાણી માંજ પોપાય. જ કર પાણીમાં વાસ (તેને કૂવામાં ફેંકી દે છે.)

(છોકરાની માનો ચોટલો પકડી તેને વેગળી ખેંચી જાય.)

તારા ઘણીને હું હવણુંજ કૂવામાં નાંખી દઈશ, ત્યાર પછી તારાં જો ઉગરવું હોય તો મારા નિવાસમાં મારી આજ્ઞાધારક દાસી થઈને રહેવાનું કશુંલ કરે તો તને જતી મૂકું.

રાણી પાપીણી—દુષ્ટ ! તું અપવિત્ર વાત મારા મોં આગળ ક' નહિ. અંત સમયે માણસને ભાન આવે છે. મને પોતાની કર્ણીને પૂરેપૂરો પરતાવો થાય છે. તેવી સ્થિતિમાં પ્રભુ પ્રતિ ક્ષમા માગી કકળીને કહું છું કે જેવી મારી વલે થાય છે તેવી વલે તારી સ્ત્રીની થજો.

કલોડોમિર—શંખણીનો શાપ લાગે નહિ, પણ હવણું લે તારે જળનિવાસ કરાવું છું. તું કૂવામાં ગળ્યાં ખાતી વિચાર કર્યા કર.

(તેને કૂવામાં ધકેલી મૂકે છે.)

(સિજિસમંડને મૂર્છાંગત સ્થિતિમાં ધસડીને કૂવામાં નાંખે છે) હાથ વૈરનો બદલો લેવાયો. [મરણસમયે કૂવામાં બને પડેલાં છે તેમને મહા સ્વપ્ન આવે છે]

દશ્ય ૫ મું.

સ્થળ—ગોડેમારનો આવાસ.

ગોડેમાર અને તેનું કારભારી મંડળ. ચપળા ઠકરાણી.

ગોડેમાર—(સંકોપ) મારા ભાઈ, અને તેના આખા કુટુંબને કૂવામાં નાંખી, તેમનો ધાણુ વાળનાર પાપી કલોડોમિર ઉપર વૈર લઈશ ત્યારે મને જંપ વળશે.

સરદાર—હવણાં ઉતાવલ કરી ચડી જવા જેવી આપણી તૈયારી નથી. કલેઝિટિયાની ઉશ્કેરણીથી આ બનાવ બન્યો છે. ત્રણે ભાઈઓએ ભેગા મળીને આ કૃત્ય કર્યું છે, તેમને છતી શકાય એવી તૈયારી હું સત્વર કરવા માંડુ છું.

ગોડમાર—ગમે તે પ્રકારે કરીને કલેઝિટિયાનું મારે નખોદવાળું છે. આ મારો ભાલો એની કૂખમાં, અરે, આ કટાર એની છાતીમાં ખોશીને એને વિધી નાંખીશ, ત્યારે મને જંપ વળશે.

કારભારી—ભલે, આપ તેમજ કરજો, પણ તેવું કરવાને હવણાં આપણે ઉતાવળ કરવા સરખું નથી. બળિયા સાથે બાથ લિડવાની છે.

ગોડમાર—ત્યારે શું હું બળિયો નથી ?

સરદાર—આપ પિંડે બળિયા છે. દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં આપ જયવંત થાઓ એમાં કશો પણ શંક નથી, પરંતુ આ લડાઈ તેવી નથી. સેના સાથે સેનાની અથડામઅથડા કરવાની છે. આપના ભાઈની ખરગંડીની મ્હોટી રયાસત છતાં, તેમનો પરાજય થયો, અને આખા કુટુંબને ક્ષોભ સેવવો પડ્યો. તો આપ તો માત્ર તેના લાયાત છો. આપણો બચાવ કરવા માટે સેનાની ગોઠવણુ તો હજી હવે કરવાની છે. તેમાં જો ઉતાવળ કરીને લડવા જઇએ તો જેવો એક ખોટો પરિણામ આવ્યો તેવાજ ખીજો પણ આવે.

કારભારી—હવણાં અગત્યનું પ્રથમ કાર્ય તો આપણે આખી ખરગંડીનો કબજો કરી લેવાનું છે. આપના ભાઈની રયાસત હવે આપનીજ છે તે બધી કબજે કરવાની વ્યવસ્થા આપણે સત્વર કરવી જોઈએ.

સરદાર—અને તેમ કરતાં કલેઝિટિયા ફાઇના કુમારોની પૂરી ધાસ્તી રાખવી પડે છે. મને તો લાગે છે કે આપણે લડવા જઇએ તો પહેલાં તેઓ ખરગંડીનો કબજો કરવા આપણા ઉપર ચડી આવશે. માટે આપણે તો પ્રથમ એ સંભાળવાનું છે. અને ત્યાર પછી, લશ્કરની ભરતી થતાં, આપની જેમ ઇચ્છા થશે તેમ કરીશું.

ગોડેમાર—તમે મારા જીવનવ્યમાન વૈરણી વડવાનથી ઉ
ખાંને દરિયો રેલાવો છો. મારી મનોવૃત્તિના ઉત્સાહનો ભંગ કરો છો.

અપળા—(એકાએક પ્રવેશ કરીને) હું તમારો વિવાદ સાં
ળતી હતી, આપના સરદાર અને કારભારી આપને નેક સલાહ આપે
છતાં, ખરો ભેદ પ્રકટ કરતાં તેઓ લગાર અચકાય છે.

ગોડેમાર—આવો ઠકરાણીજી. મેં જાણ્યું કે તમે મને ઉત્તેજ
આપશો, અને કુટુંબની લાજ જતી રાખવાને મને પ્રેરશો, તેને બદલે
તમે પણ પાણીમાં સૂતાં જણાઓ છો.

ઠકરાણી—ડોહાડિડા ફેાછના આપનું રાજ્ય તમારા પિતા
તેમનાં કુટુંબનો તાજ કરીને લઈ લીધું. તેના વારસ મારા
સિન્નિસમંડ થયા અને થોડો ગરાસ તેમાંથી તમને મળ્યો. તમે
લેવાની વાત શાની કરો છો? વૈર તો એમને લેવાનું હતું તે એમણે લ
અને કર્યાં કર્યાં બદલો જેઠ જેઠાણીને આપ્યો. તેમાં ખોટું થયું
એમ લોકો ગણે તેમ નથી.

ગોડેમાર—કુટુંબને અંબ લગાડનારી આવી સલાહ હું સાંભ
વાને રાજી નથી. લડાઇમાં સામે મુખે મારવા મરવાને બદલે, આ
કુટુંબને હીચકારાની પેઠે ક્વામાં નાંખી દે તે શું ખરું શરાતન રહેવા

ઠકરાણી—પાપ બોલતું નથી પણ બોળે છે. પાણીમાં બોળે
દરિયાના કે ક્વાના પાણીમાં બોળે છે. તેમ કર્યાં કર્યાં પાપ
ભારથી ભારે થયેલાં જેઠ જેઠાણી ક્વાના પાણીમાં બોળાયાં એ
ઇશ્વરી ન્યાય થયો છે એમ મને લાગે છે.

(હુહો.)

કરે કર્મ તે ભોગવે, એ ઇશ્વરનો ન્યાય,
કૃત્ય સમુદ્ધ નવ મળે, તો એ છે અન્યાય.

ગોડેમાર—અમારા પિતાનિયે રાજ્ય વધારવાને, ખીજા રા
કરતા આવ્યા છે તેમ, કદાપિ કયું, અને તે પ્રમાણે તેમના પુત્રોએ
હોય તો તેમાં તેમનો વાંક કાઢવો એ અન્યાય રહેવાય. મારા ડા

કારભારી, અને મારા શરા સરદાર ! તમે કેમ બોલતા નથી ? અને ચડી ચૂપ કેમ સાંભળ્યાં કરો છો ? તમને ઠકરાણીની શહે પડે છે ?

કારભારી—હામા કરજો મારા માલિક, અમારાં બા સાહેબ જે વાત કરે છે, તે ન્યાય પુરઃસર કરે છે, અને આપ ધણી પાસે અમે જે કહી શક્યા નથી તે એમણે બરોબરિયા દાવે આપને કહેવા માંડ્યું છે તે ધટિત અને ગ્રાહ્ય છે. કેમ સરદારજી ! આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

સરદાર—આપણે કહેવું જોઈએ તે ગાંજે વિંટાળીને યોગ્ય શબ્દોમાં કહી ચૂક્યા છિયે, આપણે એક ન્હાની ઠકરાતના ધણી તે ન્હાને મ્હોડે મ્હોટી વાતો કરવાને યોગ્ય ગણ્યેજ નહિ, અને આપણાં બા સાહેબે જેઠ જેઠાણીના વાંકની વાત છેડી છે તે હજી એમણે પૂરી કરી નથી.

કારભારી—ખરી વાત સરદારજી ! સાબાશ. જે આપણે કહેવાને ખમચાતા હતા તે હવે આપણાં બા સાહેબ સ્પષ્ટ કરશે અને હજી લગણુ એ વાત ઉઘાડી કરતાં નથી તેથી લોકોમાં ચાલતી વાત કદાપિ એમને કાને નહિ આવી હોય એમ મને લાગે છે.

ગોડેમાર—આ બધો મોઘમ ગોટાળો શાનો વાળો છે ? એવું જાનું શું છે ? કે અમારાં બહાલાં ઠકરાણી પણ તે કહેવાને ખમચાય છે.

ઠકરાણી—આપના નોકરો પોતાના ધણીના આગળ અંબની વાત કરતાં અચકાય છે, તો પછી, મારા તન મનના આપ ધણી આગળ હું અચકાઉં એમાં શું આશ્ચર્ય ? ભ્રમમાં તો હું કહી ચૂકી છું કે પાપ બોલે નહિ પણ બોળે. અને એ બોલ મારા નથી, પણ લોક-વાયકાના છે. હું આપની પાસે ન કરાવવાનું કરાવું તો મને આપ કેવી ગણો ?

ગોડેમાર—પાપમાં ઝોકાવનારી ગણું.

ઠકરાણી—જે પિતાના પિંડથી પુત્રનો પિંડ બંધાયો, તે પુત્ર કદાપિ કુપુત્ર નિવડે, તો પણ, પિતાનો પ્રેમ પુત્રપ્રતિ ઓછો થતો નથી; એ વાત ખરી કે નહિ ?

ગોડેમાર—બસ, હું સમજ્યો. એવી વાત સાંભળવાને હું રાજી નથી.
(ઉઠી જાય છે.)

ઠકરાણી— (તેને પાછો બેસારતાં) ઉતાવળા થાઓ નહિ ઠાકાર ! અરે બૂલી. હવે તો બરગંડીના રાજધિરાજ ! જરા બેસો, મારાં નવાં જોડાણીને આપે પિંડે પરખી કહાડયાં અને આપના ભાઈ વહેરે પર-ણાવ્યાં તેના અપકૃત્યની વાત સાંભળવાને હવે આપને મરચાં લાગે છે કે ?

સરદાર—પણ તે સાંભળાવ્યા વિના સિદ્ધિ નથી. કેમ કારભારી સાહેબ ?

કારભારી—એમજ કરવું જોઈયે, કેમકે, આપણે બરગંડીનું આખું રાજ્ય સંભાળવાનું છે તેમાં પારકા પીડા ઉભી કરીને વચ્ચે વિધ્નો આડે નાંખવાના આપણે હાથે કરીને ઉપાય યોજવા જોઈયે નહિ.

ઠકરાણી— મારાં વંડાં જોડાણીનો વડો પુત્ર મારાં નવાં જોડાણીને કાળરૂપ લાગ્યો, ને મારા બાયલા જોડ, તેની સાથે મળીને, તેનું ખુન કર્યું એ જગજગ હેર થઈ ગયું છે, તે પાપના બદલામાં બંનેની કૃપસમાધિ પ્રભુએજ કરાવી છે, એમ માનવું જોઈયે.

ગીતિ.

દુષ્ટ કરે કૃત કડાં, સ્વાર્થ તણી સાધના કરી લેવા;
પણ પ્રભુ તે સાંખે નહિ, ઉપાય યોજે ઝટ બદલો દેવા.

ગોડેમાર—બસ કરો ઠકરાણી ! મારું માથું ફરે છે.

(ઉઠી ચાલ્યો જાય છે.)

દશ્ય ૬ હું.

સ્થળ—બરગંડી પાસેનું રણાંગણ.

ગોડેમાર—તેનો સરદાર.

સરદાર—આપણી સેના યુદ્ધ મચાવવાને સજ્જ છે, આપણે હવે શત્રુનો લાલ લઈને, ફાવી જવા માટે સામટો ધસારો લેઈ જવાનો છે.

ગોડેમાર—સરદાર ! તમારી યોજના અને વ્યૂહ રચના બરાબર છે. શત્રુની સેનાનો સેનાપતિ કલોડોમિર પોતે છે. મારે એનોજ નાશ

કરવાનો છે ! અને હું એને મારા ભાલાથી વિંધી નાંખવાનો છું, માટે, આપણે આપણા આ હેરકને આગળ કરીને, જે સ્થાને શત્રુ ખડો હોય તે સ્થાન ઉપર ઓચિન્તો ધસારો કરવો છે. એમ કરવાથી કલોડોમિર ધેરાશે. અને નાસશે તો હું એની પછવાડે મારો ઘોડો દોડાવીને એને પકડી પાડીશ, અને તેને તેના ઘોડા ઉપરજ વિંધી નાંખીશ.

સરદાર—આપનો અભિપ્રાય યોગ્ય છે. આપ જેવા એની પછવાડે દોડો તેવાજ થોડા અશ્વારો આપની પછવાડે ધસ્યા આવે એમ વ્યવસ્થા કરી રાખવાનું મને ઉચિત લાગે છે, માટે આપની પાછળ દોડી આવતા લાલ વાવટાવાળા સ્વારો આપણાજ સમજવા. (એટલું બોલી તેના કાનમાં સ્વારોની સંખ્યા જણાવે છે અને સીધી લીટીમાં ઉભા રાખેલા પચાસ સ્વારો તેને બતાવે છે.)

ગોડેમાર—ચાલો પ્રભુનું નામ લેઈને.

[પોતે આગળ છે, સરદાર પાછળ છે. અને ડાબે પડખે ૨૫ પચીસ ચુનંદા સ્વાર અને જમણે પડખે તેવાજ બહાદુર સ્વારો લેઈ કૂચ કરે છે તથા પછવાડેથી સામાન્ય ઘોડેસ્વાર, પાયદલ લશ્કર અનુક્રમે કૂચ કરે છે તેમને દેખી સામુ લશ્કર પછી તૈયાર થઈ જાય છે. તુમુલ યુદ્ધ મચે છે. ધેરાઈ જવાનો પ્રસંગ આવતાં કલોડોમિર નાસે છે. ગોડેમાર તેની પછવાડે પોતાના સ્વારો સહિત દોડતો જાય છે, પછવાડે રહેલું સરદારનું લશ્કર ઉલટથી લડે છે. એક મેદાન આવતાં ગોડેમાર કલોડોમિરને પકડી પાડે છે. તેની છાતીમાં ત્વરા અને બળથી ભાલો ધોચી દે છે. તે બહાદુરી આરપાર નીકળી જાય છે તેથી ઘોડા ઉપરથી તે નીચે પડી જતાં, હાય હું ધ—વા—યો.....] (પડદો પડે છે.)

દૃશ્ય ૭ મું.

સ્થળ—ચપળારાણીનો આવાસ.

ખાત્રો—ચપળા રાણી, ગોડેમાર અને પછવાડેથી કારભારી અને સરદાર.

ગોડેમાર—કેમ મહારાણી ! તમે મને કેમ બોલાવ્યો છે ? હું મારા કારભારી સાથે મહાવિચારની યોજના કરવામાં ગુંથાયો હતો.

ચપળા—આપ તો અહિંની યોજના કરવામાં યુથાયા છો, પણ ક્લોટિલ્ડા ફોઇન્ટની યોજના પ્રમાણે આખી ધરમાંડીનું રાજ્ય ક'યજે કરવાને ક્લોટોમિરના કુંવરો સહિત ક્લોટર અને થિલ્ડેબર્ટ આવનાર છે એ વાત તમે જાણી છે ?

ગોડમાર—ના, મારી જ્ઞાતી રાણી એ વાત હું કાંઈ જાણતો નથી, તમે શાથી જાણી ? મારી સૂચના પ્રમાણે મારા અંગના રાજ્યના આ બે સ્તંભ આવ્યા. તેમની સમક્ષ કહી જતાવો.

કારભારી અને સેનાપતિ (સરદાર) પ્રવેશ કરે છે.

ચપળા—તમે નથી જાણતા ત્યારે સાંભળો:—

મેં મારી ખંદી દાસીને તેના મામાની દીકરી ક્લોટિલ્ડાના આવાસની ફરતા હરતા અને વિશ્વાસુ દાસી છે તેની પામે મોકલી હતી. તે હવણાંજ પાછી આવી છે. (તેને બોલાવે છે) ખંદી દાસી, તેં જે મને ખાતમી આપી તે રાજ્યજીને કહી સંભળાવ.

ખંદી દાસી—વરધી પરમાંણે હું ક્લોટિલ્ડા ફોઇન્ટની ખવાસણા બેગી બળી ગઇ, ત્યાં ફોઇન્ટાએ ક્લોટોમિર મરાયાનો શોક કરીને થિલ્ડેબર્ટ અને ક્લોટર જેવા કાળમુખાને વેરનો હવાલો લેવાને લલકાર્યા. એના બે કુંવરો તો ઉશ્કેરાઇને પોતાના આપાનું વેર લેવાના ઘાટ ઘડવામાં બળી ગયા. મોટેરો કુંવરડો તો એમ બકી જ્યો જે “દાદીજી ! મારા આ બે કાકા છે તે તરીજો હું છું, પણ મારા આપાનું વેર હું લઇશ.” હાય હાય રે ! એ તો બાલો જતાવીને કહે જે આ બાલાથી હું ગોડમારને મારીશ રડ્યો નાનકડો ફૂલ જે આ મારો નાનકડો બાલો એના મોંમાં ભય ગોચી દઇશ. દૂતીના પેટના બધાય દુતડાએના આ બોલ મેં મારે કાનેકાંન હાંભળ્યા છે.

ચપળા—સાંભળ્યું ઠાકોર ! એ ઓચિન્તા ચડી આવશે, માટે આ પલથી સાવચેતીમાં રહો. સેના વધારવાની પાકી ગોઠવણુ ગોઠવો.

ગોડમાર—ખરી વાત છે મારાં જ્ઞાતાં રાણી. તમારી અતી ખાતમી મેળવવાની ગોઠવણુને માટે તમને બદલામાં શી રીજ આપું ?

અપળા—મારા ઉપરના પ્રેમનાં પોટકાંતો શરપાવ મને આપો, ને આ મારી દાસીને રાજી કરો.

ગોડેમાર—પ્રેમ તો સદાય તમને મળ્યાં જશે. આ તમારી દાસીને શોભીતાં ધરેણું લુગડાંથી શણગારી દો ને એના વરને એક ગામનો લેખ કરી આપો. સાંભળ્યું કે ?

કારભારી—આપની આજ્ઞા પ્રમાણે આ લલી દાસીને આપની સૂચના પ્રમાણે કરવાને લઈ જઈ છું. અને આ સેનાપતિની સાથે અગમચેતીની બધી તૈયારી રાખું છું.

સેનાપતિ—મારા કામની કશી ચિન્તા રાખશો નહિ, મેં સેનાની સારી ભરતી કરવા માંડી છે.

ગોડેમાર—તમારી બહેની સાવચેતી ભરેલી કૃતિ ઉપર મને પૂરો વિશ્વાસ છે તેથી હું નિશ્ચિંત છું.

અપળા—મારા આશ્રયની અગત્ય પડે તો તે આપવાને હું કાળજી રાખીશ.

ખંદી દાસી—(દોડતી આવીને) લીજિયે બા સાહેબ આ કાગળ, આપને પિયરથી એક અહવાર આપ્યો છે તિણે મને આ કાગળ આપ્યો.

રાણી—(કાગળ વાંચે છે).—

“જહાલાં જહેન, તમારા કરમાનને માથે ચડાવીને મેં પાંચ હજાર સૈનિકો પસંદ કર્યા છે. અહિંથી આજે રવાને થશે. બીજા પાંચ હજારની તૈયારી ચાલુ છે. જો જરૂર પડે તો જણાવશો એટલે તેમને લઇને હું જાતે આવી હાજર થઈશ.”

ગોડેમાર—જોયું: સેનાપતિ ! વિના પૂછવે જહાલાં રાણિયે કેવી સારી વ્યવસ્થા કરાવી છે ?

સેનાપતિ—હું માંડમાંડ ચાર હજાર પાયદલ અને એક હજાર અશ્વાર ભેગા કરી શક્યો છું અને રાણી સાહેબના ભાઇયે તો દશ હજારની ભેગવાઈ કરી દીધી.

કારભારી—વળી, એમના ભાઈ સરદાર થઈને આવવાને મરજી જણાવે છે.

ગોડેમાર—એ આવશે તો આપણને બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે.

ચપલા રાણી--હું મારા બ્રધરને લખું છું કે બીજા પાંચ હજાર સેનાની લઈને તમે ભલે પધારજો.

ગોડેમાર—મારી ભણીને આભાર પણ એમને લખી જણાવજો.

ચપલા રાણી--એ એનો ધર્મ બજાવવા ઇચ્છે છે તેમાં એ આભારની ઇચ્છા રાખે નહિ, પણ જ્યારે આપની ઇચ્છા છે ત્યારે એને પાણી ચઢાવજો હું એ બોલ લખી જણાવીશ.

ગોડેમાર—કારભારી, તમે આ ખંદી પણ ડાહી દાસીને લઈ જાઓ, એને શણગારો, અને એના ઘણીને એક ગામનો પરવાનો લખી આપો.

(ખાણના સમયનો ઘંટનાદ થાય છે, સર્વ વિદાય થાય છે.)

દશ્ય ૮ મું.

બરગંડીનું પાદર.

કસોટર, ચિયોડેઆલ્ડ અને ચિયોડેઆલ્ડ, ગોડેમાર.

[તુમુલ યુદ્ધ મચે છે, ચપલા રાણી પોતાની બીજી પત્ની સ્ત્રિયો સહિત પુરુષના લાલપોશાકમાં સજ્જ હોતી, તે કસોટર ઉપર ધસારો કરે છે, તેનો (બ્રધર) ભાઈ ચિયોડેઆલ્ડ ઉપર ટૂંકી પડે છે, અને ભાઈનો નાશીને પોતાના પગમાં પેશી જાય છે. કસોટામિરનો મ્હોટો કુંવર ચિયોડેઆલ્ડ ગોડેમારની પછવાડે પોતાના વિશ્વાસુ સ્વારો સહિત એકાએક દોડી જાય છે. તેના પડખેના સ્વારો નાસવા માંડે છે. ગોડેમાર લડતો લડતો આગળ નાસતો જાય છે, ઝાડની એક ડાળીમાં ભચકાય છે ને ઘોડા ઉપરથી તંબર ખાઈ નીચે પડે છે. ચિયોડેઆલ્ડને તેનો અશ્વાર એ લાગ લેવાને ઉશ્કેરે છે. જે ભાલાથી ગોડેમારે

કલોડોમિરને વીધી નાંખ્યો હતો તેજ ભાલાથી તેણે ઉશ્કેરાઈને ધાક્યો તેથી ધવાયલો ધવાયલો],—

ગોડેમાર—(કંઈક શુદ્ધિમાં અવીને) કાણુ, કાણુ આમ મારી છાતી વિંધનાર તું કાણુ ?

થિયોડોઆલ્ડ—પાપી, તેં મારા પિતા કલોડોમિરને તારા આ ભાલાવતી વિંધી નાંખ્યો હતો તેનો કુંવર થિયોડોઆલ્ડ.

ગોડેમાર—આવડા ન્હાના આળકે આમ વૈરનો બદલો લીધો. (તંબર ચડે છે.)

થિયોડોઆલ્ડ—(તેની છાતીમાંથી ભાલો ખેંચી કહાડીને.) અરે, લાલપોશાકના સવાર પછ્યાડે દોડતા કાણુ આવે છે ?

લાલ પોશાકનો લડવઈયો, પ્રવેશ કરે છે.

લાલ પોશાકી અધીર—અરે આવો ગજબનો કરનાર તું કાણુ છે ?

થિયોડોઆલ્ડ—હું કલોડોમિરનો પુત્ર છું.

અપળા રાણી—તારા કાકાએને હંફાવી આવનાર મારા પતિની ખબર લેવા આવનારી હું અપળા રાણી છું.

થિયોડોઆલ્ડ—ત્યારે તો હું તને તારા પતિનો બેહેસ્તમાં મેળાપ કરાવું છું.

કલોડોમિર અને ચિલ્ડેબર્ટ દોડી આવે છે.

અપળા રાણી—(ધાથી ધવાઈ પડતાં) ઓકરા ! તેં આ પ્રમાણે વૈરનો બદલો લીધો—ઓ—ઓ (ગોડેમારના શય ઉપર પડે છે.)

થિયોડોઆલ્ડ—(બંને કાકાને ધશી આવતા જોઈ.) કાકા; મેં મારું પણ પાળ્યું છે—વૈરનો બદલો આ પ્રમાણે લીધો છે એમ કહી બંનેને વળગી પડે છે.

(સ્તંભીકરણ.)

દશ્ય ૯ મું.

સ્થળ—ખરગંડીનો દરબારી મહેલ.

પાત્રો—ચિદેબટ, કલોટર, ગોડેમારના કારભારી અને સેનાપતિને મુરકે બાંધેલા તથા ખંદીને તેના હાથ બાંધેલી સ્થિતિમાં ઉભી રાખી છે.

ચિદેબટ—કારભારી ! તમે ગોડેમારને ઉશ્કેરીને અમારા ભાઈ કલોડોમિરનો શિરચ્છેદ કરાવ્યો છે માટે તમે અમારા અપરાધી છો.

કારભારી—અમે તો ચીકિના ચાકર છીએ. જે વેળાએ જે ધણી તે વેળાના અમે તેના તાબેદાર. કૃત્ય કરે અને અમે અપરાધી ગણાઈએ? અમે ચાકર. ન્યાય રીતિએ અપરાધી ધણી અમે તો તેની આજ્ઞાના ઉપાડનાર.

કલોટર—આજ્ઞા ઉપાડનાર એટલે ફડાં કૃત્યોમાં ભાગ લેનાર સાહાયક પણ તેટલોજ અપરાધી ગણાય છે.

કારભારી—ગોડેમારને અમે સલાહ આપી કે બળવાન શત્રુની સામે લડવા કરતાં તેમને શરણે જઈને ક્ષમા માગવી યોગ્ય છે.

સેનાપતિ—મેં કહ્યું કે માંડમાંડ માણસો એકઠા કરીને ટોળાં તો બાંધ્યાં છે પણ લડાઈની વેળાએ મૂંઝિયો વાળીને નાશી જશે. તેથી ભંગાણુ પડશે. પકડાઈ જઈશું ને માઠો પરિણામ આવશે.

કારભારી—આવી નેક સલાહ આપી છતાં અમને ભીરૂ ગણીને ધિક્કારી રહ્યા અને પરિણામ તો અમારી અગમચેતી પ્રમાણે આવ્યો. અમારાં ચપળા રાણી ડાહ્યાં હતાં તેમનો અભિપ્રાય પણ લડાઈ કરવાનો હતો નહિ. પૂછો પેલી ખંદી દાસી બધું જાણે છે.

ચિદેબટ--તારું નામ ખંદી છે તો પણ ખંદાઈ ક્યાં વિના ખરી વાત હોય તે કહી દે.

ખંદી દાસી--હું ખંદી એટલે વેળા જોઈને ધટિત બે બોલ કહેવા જોગ હોય તે કહું તેથી મારાં ભલાં ચપળા રાણીજિયે મારું નામ ખંદી પાડ્યું છે. તેમણે તો ચોખ્ખુ ને ચદ્દ ગાળે વિંટાળીને કાધું હતું જે સિન્નિસમંડની રાણિયે પોતાના ધણીની હાથે મળી જઈને પોતાની પહેલી

વારડી રાણીના કુંવરનું ખુન કરાવેલું. તેથી તે પાપણી દનિયામાં રહેવાઈ તેવાંની ઓથ કરીને તેમનું વેર સમરથ વેરી સામે લેવાને ઉભું થવું એમાં હહડતું પાપ છે.

કલોટર—એવી ડાહી ચપળા રાણીને મારા ભત્રીજાએ મારી નાંખી તે જો હું જરાક વહેલો આવ્યો હોત તો ઉગારી મારા દરબારમાં લઈ જાત.

ખંદી દાસી—અને હું પણ ઇમની હાથે તમારા રાણીવાહમાં વહવા આવત. હજી પણ તમે મને રાણીવાહની દાસી કરીને તમારી હાથે લેઈ જાઓ તો આમની આમ તમારી હાથે હાલી આવું.

ચિલ્ડેખટ—એ અહિ પોતાના ભાગના રાજ થઈને રહે ત્યારે તું એમના જનાનાની વડી વડારણ થજે.

ખંદી દાસી—એના જેવું તો એકે હાઈ નહિ.

કારભારી—કલોટરજીના ભાગની આપે વાત ફરી તેથી આપનો વિચાર ખરગંડી વહેંચી લેવાનો જણાય છે, જો એમ કરવું હોય તો મારી પાસે આખા દેશનો નકશો તૈયાર છે. ગયા સો વર્ષથી આ રાજ્યની જમાવટ થતી આવી છે અમે પ્હેડી દર પ્હેડીના રાજ્યના કારભારી થતા આવ્યા છિયે.

ચિલ્ડેખટ—એ નકશો અને ચાલતું દફતર લઈને તમે આવતી-કાલે અમારી પાસે આવજો.

સેનાપતિ—કેવે પ્રસંગે કેવાં યુદ્ધ મધ્યાં તેની હારજીતની હકિકતનો ઇતિહાસ મારા ધરના દફતરમાં મોજુદ છે. સન્ ૫૦૦ માં આપના પિતાએ ખરગંડીની જીત મેળવી, અને અમારા ચિલ્ડેખટ રાજની કુમારી કલોટિલા જે આપનાં માતાજી થાય તેમનું લગ્ન કરાવીને સમાધાની કરી.

કલોટર—હા, એ વાત તમારી ખરી છે. ૧૦૦ વર્ષ ઉપર તમારું રાજ્ય કેવા પ્રસંગમાં સ્થપાયું ?

કારભારી—તમે અને ખરગંડેરિયનો એકજ ગાંથ જાતિના છો. પ્રથમ સન ૨૭૫ માં ગાળ ઉપર હુમલો કર્યો હતો.—

ચિલ્ડેબર્ટ—એ બધો ઇતિહાસ પછીથી. તમે તમારું ચાલતું દફતર લખને આવો ત્યારે ઐતિહાસિક દફતર પણ સાથે લેતા આવજો. આજે તો આ દરબાર ભર્યો છે ને અમારી સત્તા બરગંડી ઉપર સ્થાપિત કરી છે તેની ખુશાલીમાં અમે તમને અમારા રાજ્યના હવેથી કારભારી ગણીને તમને બન્નેને મુક્ત કરિયે છિયે. (બન્નેને પોશાક આપે છે.)

કલોર્ટર—અને ખંદી દાસી તને પણ પોશાકથી શણગારિયે છિયે હવેથી તું મારી તેનાતમાં હાજર રહેજો. (તેને પોશાક અપાવે છે.)

(દરબાર ખલાસ થાય છે.)

દશ્ય ૧૦ મું.

સ્થળ—દરબારમાં મંત્રશાળા.

પાત્રો. ચિલ્ડેબર્ટ, અને કલોર્ટર, પછીથી કારભારી અને સેનાપતિ.

ચિલ્ડેબર્ટ—ભાઈ કલોર્ટર ભરદરબાર વચ્ચે જૂની વાતો કરાવવી મને થોડા જાણુષ નહિ. ખાનગીમાં તમારે જાણવું હોય તો પૂછી લેજો, પણ પ્રથમ આપણે આપણા ભાગ પડાવી લેવાની ગોઠવણ કરવાની છે.

કલોર્ટર—અને એટલાજ માટે પેલા થિયોડોર્યાલ્ડને મેં પારિસ રવાને કરી દીધો છે. એ આપણાં માતાજીને આપણે વૈર લીધું એ સમાચાર ફેલેશે અને એની માતાને મારે ફેસલાવવી છે તેના આગળ પોતાની બડાઈહાંકશે તેથી એ બૈર છે તેથી ફૂલાઈ જશે અને એવી ફૂલાશનો લાભ લઈને એને મારી ઓથમાં લઈને હું ફૂલાવીશ.

ચિલ્ડેબર્ટ—અને તમે એને ફૂલાવીને શી રીતે ફસાવશો ?

કલોર્ટર—એની સાથે હું જોડાઈશ, અને હંબ, પછી આપણે એની જાગીર આપઆપણા ભાગમાં જોડી દઈશું.

ચિલ્ડેબર્ટ—એ ગોઠવણ તો ઉત્તમ છે. એ છોકરો હવણું અહિં હોત તો એને એની જીતના બદલામાં ભાગ આપવો પડત.

કલોદર—ટાઢે પાણિયે ખસ કહાડવાની એ રચના રચીને એને વિદાય કર્યો છે. હવે કારભારી આવે એટલે નકશો જોઈને ભાગના વિભાગ પાડી લઈયે. કારભારી અને સેનાપતિ હવે આપણા નોકર થવાને ઇચ્છે છે તો એ જૂના છે તેથી એકને તમે રાખજો અને બીજાને હું રાખીશ.

ચિદેબટ—મારું પણુ એવુંજ વલણ થયું છે. પેલો કામો મહોટો ચિયેડેબટ આપણી સાથે આવ્યો નહિ તે સારું થયું.

કલોદર—જો આવ્યો હોત તો એને પણ ભાગ આપવો પડત.

ચિદેબટ—ખરગંડી તો આપણુ બેની જ. જુવે પેલા બે આવે છે.

કારભારી અને સેનાપતિ પ્રવેશ કરે છે.

કારભારી—આપની આજ્ઞા પ્રમાણે અમે અમારું દફતર લઈને આવ્યા છિયે.

આ નકશો હવણાંતો તાજો છે. (નકશો બતાવે છે.)

ચિદેબટ—એમાં પૂર્વ પશ્ચિમ બે ભાગ બરાબર પાડી શકાય એમ છે.

કારભારી—મેં તો ત્રણ ભાગની યોજના આ નવો નકશો કરી ઇલાયદી કરી છે. જીત મેળવનાર શૂરા કુંવરનો ભાગ આ પ્રમાણે ત્રીજો પાડ્યો છે (નકશામાં જુવે છે.)

બન્ને લાઈયો એક બીજાના સામુ જુવે છે.

કલોદર—એ શૂરા કુમારને આજ ક્રાન્સનો અધિરાજ બનાવવાની મારે યોજના કરવાની છે. ખરગંડી છૂટી હતી તે પણ હવે ક્રાન્સભેગી બળી મઘ.

ચિદેબટ—એક માત્ર મારા ભાગનું નોંખું રાખ્ય વંધારો.

કલોદર—ભવિષ્યના પેટમાં જે ભરાઈ રહ્યું હશે તેવી યોજના નિવડશે. મારી ગોઠવણ માટે કારભારી હું તમને નિમું છું.

ચિદેબટ—ને મારા ખરગંડીના ભાગની લાલવણી, સેનાપતિ હું તમને કહું છું. અમે બે લાઈયો જેવા હળીમળીને નિભાવિયે છિયે, તેવીજ રીતે તમે બંને એક બીજા પ્રતિ મમતાથી નાતો નિશ્ચળ રાખતા રહેજો.

કારભારી—આ નકશામાં ત્રીજો ભાગ મધ્યમાં પાડવો છે તેના બે વિભાગની મધ્યરેખા આલેખાઈ શકાય છે. (લીટી દોરે છે.) ભરતરમાં પણ બે ભાગ સરખા થઈ રહે છે.

સેનાપતિ—તેમ છતાં પણ સીમાડાના પથરા બેસારતી વેળાએ વત્તા ઓછી ભોંય હશે તે સરખી કરી નાંખીશું. અમે બે જણા પ્રથમ-થીજ સલાહ સંપમાં રહેતા આવ્યા છિયે.

કારભારી—વળી અમે એક ખીજના સમા છિયે એટલે સગપણનો નાતો પણ ચાલતો રહ્યો છે.

કોર્ટર—જો એમ છે તો એક ખીજનું જોડાણ થઈને અમારા રાજ્યના જોડાણની કલ્પના કરો એવા તમે મને લાગતા નથી.

કારભારી—(જરા રિમત કરીને) બરગંડીના રાજ્ય વંશમાંથી કોઈ બાકી રહ્યું હોત તો કદાપિ તેને પોતાના વંશનું અભિમાન ઉપજતાં તે ખોટાં બાથોડિયાં મારે પણ તેવો કોઈ જન હવે હૈયાત નથી. અપલા દાસીનો અધર હતો તે આ લડાઈમાં મરાયો એટલે આખું કુલ ઉપડી ગયું. (નકશો બતાવતાં) આટલો ગ્રાસ એમનો હતો તે આપણા ભાગમાં આવી જાય છે.

સેનાપતિ—આવી હકિકત હોતાં અમે તો રાજ્યના નોકર તે કૃપા કરીને આપે અમને નોકર ગણી લીધા, તો પછી, મારા તરફનો કાંઈ પણ વહેંચ રાખવાની જરા પણ જોગવાઈ રહેતી નથી.

ચિદ્દેવ—સેનાપતિ નહિ હવે તો મારા વહિવટદારનો ખુલાસો મનમાનતો લાગે છે. પરમ દહાડે અમે બે ભાઈ તમારી સાથે અમારી નક્કી થયેલી આ (નકશામાં બતાવે છે) સરહદ ઉપર આવીશું. અને પથરા ગોઠવવાની રેખા નક્કી કરીશું. તે પહેલાં તકાવત હોય તો તે આવતી કાલે સુધારી રાખજો.

કોર્ટર—રાજધાનીની ઇમારતો મ્હોલાત આદિ છે તે તો હવણું મજિયારી રાખવી ઠીક પડશે.

ચિદ્દેવ—અગત્ય જણાશે તો આગળ ઉપર તેની પણ વહેંચણી કરી નાંખીશું. હવણું તો તમને બંનેને રજ છે. (જાય છે.)

અંક ૩ જો.

દશ્ય ૧ હું.

સ્થળ, પરિસરમાં રાજ્યમહાલય.

પાત્રો—કલોટિલ્હા, ગોંણુડે'આને! મ્હોટો કુમાર થિયોડે'આલ્હ (જય-વંત) અને ન્હાનો કુમાર.

જયવંત—(દોડતો પ્રવેશ કરી કલોટિલ્હાને પગે પડતાં) દાદીજી, આ હું તમારો બાળક, આપની ઇચ્છા પ્રમાણે ગોડેમાર અને તેની અપળા રાણીને, આ (બતાવે છે.) તેમનાજ બાલાવતી વીંધી નાંખીને, મારા પિતાજીના વૈરનો બદલો વાળ્યો.

કલોટિલ્હા—તારૂં પ્રભુ કલ્યાણ કરો. તું મારો પરાક્રમી પૌત્ર નિવડ્યો. આખી જીરગંડીતું રાજ્ય હવે આપણા રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયું. મારા પિતાજીના વૈરનો બદલો તેં લીધો અને તારા પિતાને કતલ કરનારને તેં કતલ કર્યો, એમ બેવડો પ્રસંગ એકજ વેળાએ તારા જેવા શૂરા રાજબાળકે પ્રભુની પ્રેરણાથી વૈરનો વાંસેવશ્યો વારસો સાચવી લીધો. આવો યોગ બની આવવાથી મને હવે અત્યાનંદ પ્રાપ્ત થયો છે. મારું હૃદય હલકું થઈ ગયું. અજાણે ભોગવતા મારા પિતાજી અને બાહુ'આને મેં પ્રેતરૂપમાં દીઠા હતા તેમનું હવે તારણ થયું, એટલે સર્વ પ્રકારે મને જાં પ વાળ્યો. દીકરા, મારા વ્હાલા દીકરા, મને અવનવી સુખશાન્તિ આપનાર, અને મારું તારણ થાય એવી નિવૃત્તિએ પ્હોંચ્યાડનાર, મારા વ્હાલા દીકરા, (ઉઠીને તેને બે હાથની બાથમાં લઈ વ્હાલથી ચાંપે છે.)

પાપમેચન ગુરૂજી પ્રવેશ કરે છે.

પાદરી—(બધાંતું પાદવંચન સ્વીકારી) આવી આનંદની પળ આપણા ત્રાતાએ આપી, આવડા ન્હાના કુમારને યશવંત કર્યો એવા તારણ કરનાર પ્રભુની આપણે પ્રાર્થના ગાઈએ.

ભક્તિપંથક.

ભક્તિના ભાવ ભર્યા ભગવાન!

અમારી ઉરની ભક્તિ સ્વીકારજો.

ખાપી પ્રાણી લેખાય તેનાં પાપ પ્રભુ વેગથી

વિદારજો-ભક્તિ-૧

અમે બૂલિયે તો બૂલો પ્રભુ સ્નેહથી સુધારજ્ઞે
અમ પર પ્રીતિનાં નિર વરસાવજ્ઞે.--ભક્તિ--૨

અમે પામર પ્રાણિયો તે પર પ્રીતથી
તે પર ભાવ ભરી ભાવના ધારજ્ઞે--ભક્તિ--૩

અમે પગલે ને ડગલે બૂલ્યો ભર્યા
તે પર સ્નેહ ફેરા બોધ સારા સારજ્ઞે--ભક્તિ--૪

આપ ભાવના બૂખ્યા છો પ્રભુ પ્રેમના
ભાવ ભર્યા હૃદયના હાર નિજ ડોક ધારજ્ઞે--ભક્તિ-૫

દશ્ય ૨ જી.

સ્થળ--કલોટિદડાનો આવાસ.

પાત્રો: કલોટિદડા, ગોણડેયા, મ્હોટો અને ન્હાનો બે કુમાર.

ગોણડેયા--મારો અણુગમે ટાળવાને, અને ધર્મના બોધ કરી, શાન્તિ આપવાને, મને આપે આપની પાસે રાખી, હવે મારો કુમાર પાછો આવ્યો, તેથી, કાંઈક જાંપવારો મને મળશે. આજે હું મારા આવાસમાં જઈ વસવાની આરા માગું છું.

કલોટિદડા--તમારી એવી ઇચ્છા થઈ છે તો ભલે તેમ કરો; હવે શોક કરશો નહિ. પ્રભુભક્તિથી મૂઝવણ મટી જશે

જથવંત--દાદીજી, હું પાસે છું તે મૂઝાવા નહિ દઉં.

ન્હાનો--ભાઈ લડાઈ કરવા ગયા, તેમની ગેરહાજરીમાં તમે રડરડ કરવા માંડ્યું હતું તેથી હું જ તમને દાદીજી પાસે રહેવાને લઈ આવ્યો; તેમ પાછાં ફરીને કરવાનાં હો તો તો અહિયાં જ દાદીજી પાસે રહે.

ગોણડેયા - દીકરા, હવે હું એવો બળાપો નહિ કરું. તારો ભાઈ તારા કલોટિદડા સાથે લડવા ગયો, વળી તું પણ સાથે જવાને તૈયાર થયો હતો તો પછી મારી પાસે કેાણ?

નહાનો—એટલાજ માટે મેં મારી આડાઇ મૂકી દીધી, ને લડવા ના ગયો.

જયવંત—આપુ, લશ્કરનો દેખાવ ધણો ભયંકર હતો, તે જોઇને તને ખીક લાગત, મને ધણું અધરું લાગ્યું હતું, પણ આપણા એ કાકા મારી પડ્યે હતા, તેમાં કલોટર કાકા તો મને જરા પણ બીલો મૂકતા નહિ તેથી પાંશરું પડી ગયું.

નહાનો—પણ તમે તો મને બીલો મૂકીને ગયાકની?

જયવંત—મેં તો આપણા પિતાજીનું વૈર લેવાનું પણ લીધું હતું માટે મારે જવાની જરૂર હતી, તે ગયો તો પણ પળાયું.

કલોટરદડા—બહાલા દીકરા, તેં તારું પણ પાળ્યું ને મારું હાથું ઠાયું.

ગોહરેચા—મારી છાતીમાં આગના ભડકા લાગતા હતા તે હવે હોલાઈ જવા માંડ્યા છે; એ કાંઈ જેવો તેવો બનાવ ગણાય નહિ.

જયવંત—અરગંડીની રાજ્ય ગોઠવણ કરીને કલોટર કાકા પણ હવે બહેલા આવશે, અને એઓ પણ હવે રાજ્યકાજમાં વિશેષ મને પલોટશે તેથી બધું પાંશરું પડી જશે.

કલોટરદડા--જો એમ એ સીધો વર્તે તો બધું પાંશરું ઉતરે. એ એના પિતા જેવો રાજ્ય વધારવામાં બહુ લાલચુ છે. અરગંડી લીધું. હવે કાંઈ બીજો પ્રદેશ લેવાને બાથોડિયાં મારશે, જ'પશે નહિ.

ગોહરેચા—કુટુંબમાં ખોદણી ન થાય એવી, માતાજી આપે કાળજી રાખવાની છે.

કલોટરદડા—હા વહૂજી, સર્વેએ હળીમળીને ખટલો નિભાવવામાં કુટુંબની શોભા છે. સદાય સલાહ શાન્ત સચવાય એવી હું કાળજી રાખતી રહીશ.

ગોહરેચા—માતાજી, હવે હું જવાની આજ્ઞા મારું છું.

કલોટરદડા—ભલે, જરા અજ પો થાય તો મારી પાસે પાછાં આવજો.
(સર્વ જાય છે)

દશ્ય ૩ જી.

સ્થળ—ગોણડેચાનો આવસ.

પાત્રો: ગોણડેચા, એ કુમાર, અને કલોદર તથા ખંદી દાસી.

કલોદર—(બન્ને કુમારોને બાથમાં ધાલીને બહાર કરતો). જયવંત, મેં તને તારી માતા પાસે બેઠો મોકલી દીધો, તેથી, તારી વાતો સાંભળીને એ રાજ થયાં હશે.

જયવંત—હા, મેં મારી જીતની વિગતથી વાત કરી તેથી એ રળિયાત થયાં.

ગોણડેચા—દિયરજી, એ માટે હું તમારી ઓશિંગણ થાઉં છું. તમારો આભાર માનું છું, તમે એને પડખે હતા તો એ એના પિતાનું વૈર વાળીને હેમખેમ પાછો આવ્યો, અને મારો અજંપો શમાવ્યો.

કલોદર—તમારી આવી બહાલભરી વણી માટે હું તમારો આભાર માનું છું. હું તમારે માટે ખરગંડીના દરબારની દાસી લઈ આવ્યો છું, તે તમારી સેવા ઉઠાવશે, અને ત્યાંનાં સર્વે વર્તમાન કહી સંભળાવશે તેથી તમને ગમત મળશે. જો ઇચ્છા થતી હોય તો એને રજુ કરું, એ બહાર ઉભી છે.

ગોણડેચા—તમારી ખાતરીવાળી હોય તો હું એને મારા આવસમાં રાખીશ.

જયવંત—માજી, એ દાસી સારી છે, એનું નામ ખંદી છે.

ગોણડેચા—નામની નામના રાખવાને ખંદાઈ કરે એવી તો નથી ને ?

કલોદર—એની હોંશિયારીને લીધે અપળા રાણિયે એનું નામ ખંદી દાસી પાડ્યું છે. ખંદી એટલે પ્હોંચેલી હોંશિયાર. (તેને બોલાવી લાવે છે).

ખંદી—(ગોણડેચાને પગે લાગતાં) હું આપની કબ્જાગરી દાસી થઈને આપના હકમ પરમાંજી આપની સેવા ચાકરી કરતી રહીશ.

કલોટર—મેં તારી ખાતરી આપી છે. માટે મારી લજામણને નામેશી આવે નહિ એમ ચાકરી ઉઠાવજે. આ બે કુમારોને સાચવજે એમના કલ્યામાં રહેજે.

ખંદી—હું કોઈ પરકારની ઉણપ આવવા દઈશ નહિ. કલ્યાગરી વડારણ થઈને રહીશ.

ગોણડેચા—એવી રીડી વર્તણૂક ચલાવીશ તો હું તને મારા આવા-સની વડી વડારણ કરીને રાખીશ.

ખંદી—મારે બધા કરાર કબુલ મંજુર છે. કલોટર મારા માલેક છે તેથી એમને મળવા જવાની મને અવકાશની વેળાએ પરવાંગી આપવી પડશે.

કલોટર—આ બે કુમારોની સંભાળ લેવાને, અને નિત્ય નિત્ય ગોણડેચા લાભીજીની ખર્ચ પૂછવાને મારે આવવું પડશે એટલે તારે મારી પાસે આવવાની ઓછી અગત્ય પડશે. વળી બંને કુંવરોને મારી પાસે કેળવવાની ખાતર રાખવા પડશે, એટલે, એમની લેનાતમાં ત્હારે રહેવું પડશે.

ગોણડેચા—જેમ અનુકૂળ પડે તેમ કરવા દેવાની હું એને ખુશીથી છૂટ આપીશ.

કલોટર—કલોટિલા માતાજી એમના પિયરની વાતો સાંભળવાને રાજ થશે એટલા માટે તમે ખંદીને માતાજીની પાસે લેતાં જજો.

ગોણડેચા—એમ કરવાથી મને ઘણો વિસામો વળશે. તમારી સૂચના મને ગમતી છે.

કલોટર—હું બરગંડીથી બારોબાર તમારે આવાસે આવ્યો છું. હવે માતાજીનાં દર્શન કરવાને જાઉં છું.

ગોણડેચા—એ ફરજ તમારે પહેલીજ અદા કરવી જોઈયે. તમે સુખેથી ત્યાં પધારો.
(જાય છે.)

દશ્ય ૪ થું.

સ્થળ: કલોટિલ્હાનો આવાસ.

પાત્રો: કલોટિલ્હા, ચિલ્ડેબર્ટ અને કલોર્ટર.

(બંને ભાઇ સંગાથે પ્રવેશ કરી માતાજીને પગે પડે છે).

કલોટિલ્હા—(બંનેને માથે હાથ મૂકી) મારા કલ્યાણરા દીકરાઓ, પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે. તમે મારું વચન પાળીને મારી આંતરડી ઠારી, તો હવે જગત્પ્રાતા તમારી આંતરડી ઠારશે

ચિલ્ડેબર્ટ—આપના મનની શાન્તિ થઈ, અને અમારાથી આજ્ઞા પાળવાને યથાશક્તિ બની આવ્યું તેથી અમને હર્ષ થાય છે.

કલોર્ટર—આપની અશાન્તિ મટી તેથી અમને શાન્તિ પરિપૂર્ણ થઈ. હવે આપ કોઈ પ્રકારનું કલ્પાન્ત કરશો નહિ. વૈર વાંસેવશ્યોનો વારસો અમને પ્રાપ્ત થયો તે અમે અંતઃકરણપૂર્વક ઉપાડી લીધો છે.

કલોટિલ્હા—તમે તમારું કર્તવ્ય પરિપૂર્ણ કર્યું છે. મારા પિતાનું તારણ તમારે હસ્તક થયું છે તેથી મને પૂર્ણ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો છે. હવે ધર્માચરણ કરવામાં મારું જિવંતર હું સ્વાર્પણ કરવાને સમર્થ બનીશ. માત્ર મારે એટલીજ ભલામણ કરવાની રહે છે કે વંશપરંપરાને વારસો પ્રાપ્ત થાય છે, છતાં, સદ્ વિચારના અગ્રગથી હવે તેનું છેદન કરતા રહેજો. લોભને માર્ગે દોરાશો નહિ. લોભ, મોહ, મત્સરને તમારા હૃદયમાં પ્રવેશ પામવા દેશો નહિ. ગુરુમુખે કથા વાર્તાનું શ્રવણ કરી, તમારા શ્રવણોને સાર્થક કરજો, કુટુમ્બમાં વ્હાલ વધતું જાય એવું આદરપૂર્વક એક બીજાપ્રતિ વર્તન ચલાવતા રહેજો. કાંઈના વાંક સમજાય તો તેજતો મૂકજો. આખા ક્લાસના રાજ્યની તમને પ્રાપ્તિ થઈ છે તો તમે પોતપોતાના પ્રદેશની પ્રજાનું પ્રેમપૂર્વક પૂર્ણ પ્રકારે પાલણુ, લાલણુ કરજો. પ્રજાનું સુખ તે તમારું સુખ એ સૂત્ર સદા તમારા હૃદયમાં ગોખી રાખજો. પ્રજાનો આશીર્વાદ મેળવવાથી પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરશે. આ મારી શુભ આશીષ તમારે મસ્તકે ચડાવી લેજો. મારા આજ્ઞાપાળક પુત્રો, આવતી કાલનો દિવસ પ્રભુ-પ્રાર્થના કરવામાં ગાળજો. ગુરુ પાસે ધર્મોપદેશનું વાખ્યાન કરાવજો.

ચિદેશ્વર—આપનું ઉપદેશરૂપ કથન સાંભળીને આ મારા-
કાન પવિત્ર થયા. અમે આપની સૂચનાનુસાર વર્તન ચલાવીશું.

કલોટર—અમારા મનની ઉછાંછળી ઉમિથો અમે ડાબી રાખ-
વાને પૂરતો પ્રયત્ન કરીશું. કાલના દિવસને અમે સંભારણું રહે એવો
પવિત્ર બનાવીશું. ગુરુદ્વારા કથાકિર્તન કરાવીશું, બાળકોને મિઠાઈ
વહેંચીને તેમનાં મુખ મીઠાં કરાવીશું. અને બાળકોમાં મિઠાઈની
વહેંચણી, જ્ય મેળવી આવેલા અમારા વહાલા ભાઈ કલોટોમીરના
મહોટા કુમારને હસ્તક કરાવીશું. એણે જ્ય મેળવ્યો છે તેથી હવે
એને જ્યવંત નામથી પ્રસિદ્ધિમાં આણીશું.

ચિદેશ્વર—મારા કલોટર ભાઈએ કહ્યું તેટલું સર્વે અમે કરીશું,
તે ઉપરાંત આવતી કાલે કોઈ મુગા પ્રાણીનો વધ થાય નહિ એવો
ઢંઢેરો પિટાવીશું.

કલોટિદડા—આવતી કાલની આ તમારી ધાર્મિક વૃત્તિની
સધળી ક્રિયા પ્રજ્ઞમાં પ્રિય થઈ પડશે. તમારા ગુણ ગવાશે. પ્રજ્ઞનો
પ્રેમ તમારા ઉપર વધશે.

કલોટર—પ્રજ્ઞ બણીથી એ બદલો અમને મળશે તેથી અમારી
વૃત્તિને ઉત્તેજન મળશે. અમે સદા રૂડાં કર્મ કર્યા કરિયે એવી અમારી
ઈચ્છાને પ્રભુ સબળ ઉત્તેજન આપો એવી અંતઃકરણપૂર્વક પ્રભુ-
પ્રતિ અમારી પ્રાર્થના છે.

કલોટિદડા—તો તમારી ઇચ્છા પ્રભુ પૂર્ણ કરશે. મારો
અ.શીર્વાદ ફળશે.

ચિદેશ્વર—તે મસ્તક ઉપર ધારણ કરી અમે વિદાય
થાયે છિયે.

કલોટર—જય જય માતાજી !

(બન્ને ભાઈઓ વંદન કરી જાય છે.)

દશ્ય ૫ મું.

સ્થળ: રોમન કેથોલિક મઠ.

પાત્ર: બિલ્ડોર્ટ, કલોર્ટર, થિયોડોર્ટ, બે કુમારો, કલોટિલ્ડા.

[વહૂઓઆદિ રાજકુટુંબ પાદરિયો અને સાધવિયો સહિત ધર્માધ્યક્ષ પ્રભુપ્રાર્થના કરે છે. તે પૂર્ણ થયા પછી દરબારમાં જયવંતને હાથે બાળકોને રિકાબિયો ભરીને મિઠાઈ વહેંચાવે છે. બીજી બાજુએ મૂળાં પ્રાણિયોને ઘાસ નિરવાની ક્રિયા ચાલે છે, ત્રીજી બાજુએ રાંકોને માટે અનાજ રાંધવાની ડેગો નાકે નાકે ચડાવી હતી તે વહેંચી દેવાની ગોઠવણ ચાલે છે.]

[આ પ્રમાણે આખો દિવસ ધર્મકાર્યમાં પરિપૂર્ણ થાય છે. પ્રજામાં આનંદ આનંદ વરતી રહે છે. ધર્મનો જય એવી ધ્વનિના ઘોષ કાનોને ગમતી દે છે. કલોટિલ્ડા આદિ આખું રાજ્ય કુટુંબ ઘોડે ચડી અશ્વારીના આકારમાં નગરભ્રમણ કરવાને નીકળી પડ્યું છે. તેમના ઉપર ગોખમાંથી અને માર્ગે માર્ગે પુષ્પવૃષ્ટિ થાય છે.]

[આવી રીતે આનંદ આપતી અને લેતી રાજ અશ્વારી દરબાર ગઢમાં ઉતરી વિસરજન થાય છે.]

દશ્ય ૬ હું.

સ્થળ: કલોડોમિરની વિધવા ગોણડેચાનો આવાસ.

પાત્રો: ગે.ણડેચા અને કલોર્ટર.

ગોણડેચા—(કલોર્ટરને આવતો જોઈ) પધારો દિયરજી, બિરાજો આ ખુરશી ઉપર. ગઈ કાલની તસ્દીથી આપ થાક્યા હશે.

કલોર્ટર—આનંદના કાર્યમાં ભળવાથી થાક જણાતો નથી. કાલના આખા ક્રમકાર્યનો નાયક તો આપણો જયવંત હતો. એણે સંખ્યાબંધ બાળકોને એકલે હાથે મિઠાઈ વહેંચી. અને આવડો છોટી

વયનો છતાં લડાઇમાં શત્રુનો ઘાણુ વાળી નાંખ્યો એ જોઈ જાણીને આખી પ્રજામાં કેવો આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો તે તમે તમારી આંખોએ પ્રત્યક્ષ દીધું.

ગોહરેઆ—દિયરજી, એ બધો પ્રતાપ આપનો જ, આપની સાહાય્યથી મારો કુંવર યશવંત થયો. આવો સુખદ દહાડો પ્રભુએ દેખાડ્યો છતાં આવી પળે તમારા ભાઈનું સ્મરણ થઈ આવતાં મારી છાતી પાછી ધિક્કધિક્કવા માંડી છે. વિશેષે એટલા માટે કે મારા કુંવરનો સ્વાર્થ બગાડવાનો પાયો રચાય છે.

કલોદર—હા, ભાભીજી ચિલ્ડેબર્ટની બુદ્ધિ ભૂષ્ટ થઇ છે. એની દાનત બરગંડી કબજે થતાં વાંતજ લાલચમાં પડી છે બરગંડીની વહેંચણીના મારા કારભારી પાસે, ત્રણ હિસ્સા પડાવીને મેં નકશો તૈયાર કરાવ્યો હતો, તેમાંથી જયવંતનો ભાગ બાદ કરાવ્યો.

ગોહરેઆ—જીત તો જયવંતે મેળવી હતી, તેમાં એનું શું લાગે વળગે ?

કલોદર—મેં એમજ કહ્યું, કે આખી બરગંડી એને આપવી જોઇયે. તેને બદલે ત્રીજો ભાગ આપવાને પણ ના રૂહો છો એ તમારી તકરાર પેશ જશે નહિ. આટલું મારું કહેવું તે સહન કરી શક્યો નહિ, અને કમરે તરવાર તો લટકાવી હતી તે મ્યાનમાંથી કહાડીને ખોલ્યો, કે આ તરવાર મારી તકરાર પેશ પહોંચાડશે.

ગોહરેઆ—એ બધી હકિકત ખંદિયે મને વિગતવાર કહી છે.

કલોદર—છેવટે મેં એનું કાળું મ્હોં કરીને એમ કહ્યું કે હું મારો ભાગ બે કુમારોને આપું છું. હવે કાંઇ વાંધો છે ? ત્યારે એણે કહ્યું કે તમે ફાવે તેમ કરો, હું તો મારો અર્ધો ભાગ નકશા પ્રમાણે કબજે કરી લઉં છું.

ગોહરેઆ—તમારી કેટલી બધી લલમનસાઈ !

કલોદર—એમ નીકાલ લાવ્યા વિના સિદ્ધિ ન હતી. મારા લશ્કર કરતાં એનું લશ્કર દોઢું હતું. વળી શત્રુનો સેનાપતિ એનો કારભારી

થયો હતો તેથી એ લશ્કર પણ એની તરફેણમાં થઈ જાય તો પછી લડવામાં હું એને પોંચી શકું નહિ. જયવંત જો ત્યાં હોત તો એનો જીવ જોખમમાં આવી પડવાનો મોકો બન્યો હતો.

ગોહરેયા--તમે અગમચેતી વાપરીને એને મારી પાસે વિદાય કરી દીધો એ બહુ સાઈં કયું.

કલોઈર--રાજ્યના લોભીનો છેવટ સુધી વિશ્વાસ કરવો નહિં. માતાજીએ કુટુંબ કલેશ નહિ કરવાનો તાજેતર બોધ તો કર્યો છે, પણ એજ વેળાએ--

ગોહરેયા--એમણે તમારા સામુ બોધને કટાંણું મ્હોં કર્યું હતું. તે ઉપર માર્શ લક્ષ ગયું હતું. તમારી બધી વાત સાચી છે. હવે તો મારો બધો આધાર, દિયરજી, તમારા ઉપર છે. તમે તારો કે મારો એવો મામલો આવી બન્યો છે. હવે તમે જેમ રૂડા દેખાઓ તેમ કરો. તમારો પ્રેમ તમારા ભાઈપ્રતિ હતો તેવો તેમના કુંવરો ઉપર નિભાવી રાખો.

કલોઈર--ભાઈપ્રતિ મારો જેટલો પ્રેમ હતો તેટલો જ, બલકે તેથી પણ વધારે પ્રેમ મારાં બહાલાં ભાભી અને ભત્રિજા પ્રતિ હું ધરાવું છું તેથી મેં એને સમજાવીને વાત ફેરવે માંડી ત્યારે એણે મારા સામી કટાર ધરી, અને બોલ્યો કે, રીતસર તું સમજીશ નહિ તો આ કટાર તને સમજાવશે. એ છોકરા ક્યાં તારા પોતાના છે કે તું તેમની હિમાયત કરે છે? મેં કહ્યું કે, હવે તો એ કુંવરો મારા પોતાના જ છે. ત્યારે એ બોલ્યો કે તેં ભાભી બહેરે પરણવાની ગોઠવણ કરી હોય તો જૂદી વાત છે.

ગોહરેયા --દિયરે આવું અયોગ કયન કરવું? આટલે સૂધી વાત આવી? અરે પ્રભુ!

કલોઈર--ભાઈનો તાજો ધા હતો, તેથી, મારી જીભ હજી સૂધી આપના આ હાથનું ગ્રહણ કરવાને (હાથને સ્પર્શ કરે છે) ઉપાડી નથી. મામલો આટલે સૂધી આવ્યો છે ત્યારે હું માર્શ અંતઃકરણ આપની આગળ ઉઘાડું કરીને કહું છું કે મારો પ્રેમ આપના પ્રતિ

ઉઠાળા મારી રહ્યો છે, અઘાપિસૂધી આપના સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રીને મારા ચોખ્ખા અંતઃકરણમાં એ પ્રેમ પેસવા દીધો નથી. તે હું તારે સ્વાધીન કરું છું. (તેને ભેટવા જાય છે.)

ગોણડેચા—(બે હાથે ધકકેલીને) હે પ્રભુ ! તેં આ વેળા આણી ?

કલોર્ટર--મારા જેવો પ્રતાપિ પુરુષ તારો દાસ થાય છે એ કરતાં બીજો રૂડો પ્રસંગ પ્રભુ કિયો આણે ? (તેને ફરી વળગવા જાય છે.)

ગોણડેચા—ખબરદાર ! દૂર થાઓ.

કલોર્ટર--(રીસાવીને ગભરાતો રવાને થઈ જાય છે.)

જયવંત--કલોર્ટર કાકાજી હવણાં જ, રીસાયા હોય એવી દંબમાં ઉતાવળા નીકળી ગયા તેથી મને સમજાય છે કે તારી સાથે કાંઈ રગઝગ થઈ તો નથી ને ?

ગોણડેચા— (આંખો ડાબીને) એવું કાંઈ નથી.

નહાનો--એ તો આપણા ઉપર બહુ વહાલ રાખે છે. તેમાં વળી મારા ઉપર તો એમનું હેત બહુ ઉઠાળા મારે છે, મને ખોળામાં બેસારીને ભાવભરી બચ્ચિયો કરે છે. ખરગંડીથી આવ્યા પછી મને ફેલે કે તારા મ્હોટા ભાઈને ઘોડે બેસતાં આવડ્યું તો એ જીત મેળવી જયવંત થઈ આવ્યા. માટે તને પણ એમજ શીખવવાનું છે. આજે સાંજરે મને ટટ્ટ ઉપર બેસારીને ફરવા લઈ જવાના છે.

જયવંત--ખરગંડી જતાં પહેલાં મારે માટે પણ ટટ્ટ રાખ્યું હતું અને આજથી તો એ જે ઘોડા ઉપર બેસે છે તે એમનો માનીતો ઘોડો મારે માટે રાખ્યો છે.

નહાનો--હું નહાનો છું માટે નહાનું ટટ્ટ રાખ્યું છે એ ઠીક કર્યું છે. એ ટટ્ટ ઉપર બેસવાને દાસી મને મારા ભાઈ સાથે લઈને કલોર્ટર કાકાને આવાસે લેઈ જનાર છે.

ગોણડેચા--અરે પ્રભુ ! તેં મને આવી મૂઝવણમાં મારા કિયા પાપને માટે નાંખી છે ? પ્રભુ ! હું બહુ તવાઈ, ક્ષમા કરે મારા પૂર્વના

અપરાધ. હે ત્રાતા, મને સાહાય્ય થાઓ. મારી બહારે ધાઓ, મને શાન્તિને માર્ગે દોરો. પ્રભુ ! પ્રભુ, (રડી પડે છે.)

બંને કુમારો તેને ગળે બાંધે છે (દાસી દોડતી પ્રવેશ કરે છે).

દાસી —બા સાહેબ ! આવડાં આપ આકળવિકલ ચમ થઈ જ્યાં છે ? નત નત બળાપો કરીને આપનો દેહ આપે અરધોઅરધ દુબળો કરી નાંખ્યો છે, પણ પરભુની આગળ આપણું કાંઈ બળ છે ?

ગોણડેઆ —મારો જીવ મારા હાથમાં નથી. મારું મન સમ-જીવ્યું સમજતું નથી, પણ મારા આ બાળકો મારો વિલાપ જોઈ બળાપો ન કરે, એટલા માટે, મારા મનને ધણું વારી રાખું છું. છતાં તે છટકી જાય છે, વાળ્યું વળતું નથી (કુસકાં ભરતી) આજ સાંજે આ કુમારોને ક્યાં જવાતું છે ?

દાસી —કલોઈર ભા એમને ઘોડા ઉપર ફરવા લેઈ જવાના છે. એમને કપડાં પહેરાવી તૈયાર કરીને હું સાંજે એમની પાસે લઈ જવાની છું.

ગોણડેઆ --હારતો. હવે તેમને સંભાળનાર તેમના કાકાઓ સિવાય બીજું કોણ છે ?

દાસી— હા, એમજ છે. પણ મારે જણાવવું જોઈયે કે ચિદ્ડેભા જરા માળા છે. એમનો ભાવ કુમારો ઉપર જરાય નથી, એટલે વસવાસ રખાય એમ નથી, બાકી કલોઈરભા તો ખરેખરી બધી હંભાળ રાખે છે. મને એમણે કહી રાખ્યું છે, કે તારાં બા સાહેબને રડવા દેઈશ નહિં કુમારોને મૂઝાવા દેઈશ નહિ. રોજ સાંજે મારી પાસે એમને લઈ આવજે, એમને હું ઘોડે બેસતાં પાકું શીખવીશ, તેમજ શિકાર કરતાં શીખવીશ કે જેથી કરીને તેઓ મ્હોટા થાય, ત્યારે એમની જગીરની સંભાળ રાખે એવા પાવરધા કરીશ.

ગોણડેઆ—ચિદ્ડેભા—માળા છે એમ શા ઉપરથી કહે છે ?

દાસી—હું કુંવરોને લેઈને પરમ દૂહાડે સાંજે તેમને ત્યાં ગઈ હતી તાણે બંને ભાઈયો ચડભડી ઉઠ્યા હતા. ચિદ્ડેભા કહે કે આપણે બંનેએ ભાગ બહેંચી લેવા જોઈયે. કલોઈરભા કહે કે એમ થાય જ નહિ. મેં

જાણું કે જાંને ભાઈ મારામારી ઉપર આવી જશે તેથી કુમારોને લઈને હું તો બીજા પાહેના ઓરડામાં જઈ બેઠી.

ગાણ્ડેચા—જો દાસી, સાંભળ ! ત્હારે એક વાતની સરત રાખવાની છે. એ ચિદોભાનો વિચાર આપણી જગીરનો ભાગ ખાધ જવાનો થયો છે માટે એ ભાઈયો વચ્ચે શી વાતો થાય છે તેની તારે ખાતરી રાખતા રહેવું.

દાસી—ઠીક, આપના કહેવા પરમાણે હું કરીશ. દીવાનખાનાના ઓરડામાં હું કુંવરોને લઈને જઈ છું ત્યાંથી બધું જણાય છે, અને સાંભળાય છે. મને આપે ચેતાવી તે ઠીક થયું. હું હવે બરાબર ધાંન રાખીને હાંભળીશ. (કાન દઈને) બાસાહેબ ! ખાણાનો ઘંટ વાગ્યો, પધારો. (અંધાં જાય છે).

દશ્ય ૭ મું.

સ્થળ—કલોદર નિવાસમાં દીવાનખાના પાસેનો ખંડ.

પાત્રો—કલોદર, મ્હોટો અને ન્હાનો બે કુમારો, અને દાસી.

કલોદર—આવ મહારા લાડકા ન્હાના કુમાર ! (તેને ઉચકી બચ્ચિયો કરે છે, અને રમકડાંના કપાટ આગળ લેઈ જઈ તેને રમકડાં બતાવે છે. વળી ચિત્ર પોથિયો પણ ફહાડીને બતાવે છે).

જયવંત—કાકાજી ! પેલી ચાણુક મને ગમે છે.

કલોદર—દાસી ! લાવ પેલી બે ચાણુકો.

દાસી—(ચાણુકો તરફ જઈ) ઓય ! ચાણુકો તો ઘણી હોબીતી અને કૂમતાવાળી છે !

કલોદર—દાસી ! જાંનેને અકેકી આપ, એમને માટે જ હું જાતે ચૌટામાં જઈ, પસંદ કરી લાવ્યો છું, એઓ ઘોડે બેસશે ત્યારે હાકવાને કામ લાગશે.

ન્હાનો—લાલ કૂમતાવાળી મને આપો. (તેને આપે છે).

જયવંત--લીલા કૂમતાવાળી મને ગમે છે. (તેને તે આપે છે.)

કલોદર--પેલો લાકડાનો હિંચતો ઘોડો છે તે ઉપર આવ, તને બેસારૂં. (તેડી લઇને હિંચતે ઘોડે તેને બેસારે છે. ન્હાનો લગામ પકડીને હિંચતા ઘોડાને ચાલુક લગાવે છે.)

જયવંત--મારે માટે ઘોડો નથી?

કલોદર--દાસી, પેલા ખૂણામાં સીડી નીચે બીજો ઘોડો છે તે ઉપર મ્હોટાને બેસારૂં.

દાસી--(દીવાનખાનાની પાસેના બારણાના ખૂણામાં લાકડાનો મ્હોટો ઘોડો હતો ત્યાં મ્હોટાને લેઇ જઇ, તે ઘોડા ઉપર તેને બેસારૂં છે.)

[ચિદોબટ પ્રવેશ કરે છે, તેને લેઇને કલોદર દીવાનખાનામાં જાય છે, અને બારણા પાસેના કોચ ઉપર બંને લાઇયો બેસે છે.]

ચિદોબટ--કલોડોમિરની આંસુની નગીરનો આ નકશો છે. (બતાવે છે) વચ્ચે લીટી દોરી છે તે પ્રમાણે બે ભાગ બરાબર પડે છે. એમાંથી સારો તે તમારો.

કલોદર--(નકશો હાથમાં લેઇને) આથમણો ભાગ જયવંતનો, ને ઉગમણો ભાગ ન્હાના કુંવરનો, એમ વિભાગ પાડવા મને ઠીક લાગે છે.

ચિદોબટ--સાપણના બચ્ચાંઓનું આમાં શું લાગે વળગે છે?

કલોદર--સિંહણના બચ્ચાંઓના બાપની જગીર છે, તેથી, તેમને જ ભાગ પાડી આપવા એમાં નવું કરવાનું કંઈ નથી.

ચિદોબટ--ભાઈ! તમે હવે આમ કેમ ફરી ગયા? સાપણના સળવળાટે તમરા હૃદયમાં સળવળાટ કર્યો છે કે શું?

કલોદર--એ પૂછવાનો તમને અધિકાર નથી, એ તો સિંહણની મરજીની વાત છે.

ચિદોબટ--જો સાપણ સાથે તમારે પરણવું હોય તો પછી મારે કંઈ ફેરવાનું નથી, નહિ તો, આ ભાગ પાડ્યા પ્રમાણે, આપણે બેયે જગીર બહેંચી લેવાની છે.

કલોર્ટર--એ કુમારોને ફરવા લેઇ જવાની આજે મેં ગોઠવણ કરી છે એટલે મારે હવે તૈયારી કરવી છે.

આળુક સવાર--(પ્રવેશ કરીને) સાહેબ, આ બે ઘોડા છે તેમાં એક આપનો ઘોડો છે, એક જયવંતનો, અને એક ટટુ તૈયાર છે.

કલોર્ટર--બહુ સારૂ, હવે તમે જાઓ, (દાસીને હાક મારીને) દાસી ! લઇ આવ, કુમારોને (એમ કહી પેલો નકસો ટેબલ ઉપર મૂકે છે.)

દાસી--(કુમારોને લેઇ આવતાં) કુમારો તૈયાર છે.

ચિદેબર--મ્હોટા ! તને ઘોડે બેસતાં આવડે છે કે ?

મ્હોટો--કાકાજી ! હું તમને નમન કરું છું. મારા પિતાજીનું વૈર લેવાને મેં ઘોડે બેસવાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. જે ભાલા વડે મારા પિતાજીને ગોંડેમારે વિધ્યા હતા તેજ ભાલો મેં સાચવી રાખ્યો હતો, અને તેજ ભાલાથી મેં વૈર લીધું. હવે હું મ્હોટા ઘોડા ઉપર પાકું બેસતાં શીખીશ કે કાંઈ બીજો મોકો બની આવે તો શત્રુદમન કરવાને કામ લાગે.

કલોર્ટર--સાબાશ સિંહજીના બચ્ચા, સાબાશ !

ચિદેબર--આ પ્રસંગ યાદ રાખજો કલોર્ટર ! (જાય છે.)

દશ્ય ૮ મું.

ગોણડેચા (લીલિયા) નો આવાસ.

દાસી--(પ્રવેશ કરીને) બા સાહેબ ! આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતાં મુદ્દાની વાત મહારા જણવામાં આવી ગઇ છે. તે એ કે,-- ચિદેબા આ નકસો લેઇ આવ્યા, (રજુ કરે છે) ને દીવાન-ખાનાના જે બારણા પછવાડે હું ઉભી હતી તે પાસેના કાચમાં બંને ભાઈ બેઠા. આ નકસામાં વચ્ચે લીટો છે તે પ્રમાણે આપણી જગીરના ભાગ વહેચી લેવાનો વિચાર તેમણે જણાવ્યો. કલોર્ટરભાએ કહ્યું કે બંને

કુમારોને આ પ્રમાણે ભાગ વહેંચી લેવા ઠીક પડશે ચિદ્દેભા ફહે કે સાપણનાં બચ્ચાંને એ ભાગ આપવાના નથી. કલોદરભા ફહે કે સિંહણના બચ્ચાઓને જ એ ભાગ આપવાના છે

ગોણેચા—દાસી ! એ કથનમાં એકે મને સાપણ કહી, અને બીજાએ સિંહણ કહી નહિ વાર ?

દાસી—હા, એમજ (બધી વિગતથી વાત કહી સંભળાવ્યા પછી) કલોદરભા આવું હેત રાખતા હશે એવું મારા હમજવામાં તુતું. એમનો આપણા ઘર ઉપર પૂરો ભાવ છે.

ગોણેચા—આવું તું શા ઉપરથી ફહે છે ?

દાસી—ચિદ્દેભા વચ્ચે એમ બોલી ગયા કે સાપણ સાથે બગનની ગાંઠ બાંધવાનો વિચાર કર્યો છે કે શું ?

ગોણેચા—હેં ! ત્યારે કલોદરભાએ શું કહ્યું ?

દાસી—એમણે કહ્યું કે એ પૂછવાનો તમને અધિકાર નથી. એ તો સિંહણની મરજીની વાત છે.

ગોણેચા—દાસી ! તું ડાહી છે. તું સલાહ આપવા જેવી શણી છે, મારી બુદ્ધિ શું ચવાઈ ગઈ છે. મારા કુમારોનો જીવ અને જાગીર જેખમમાં આવી પડવાની મને ભીતી લાગે છે. મારે શું કરવું તે મને સૂઝતું નથી.

દાસી—હું એટલું તો હમજી હકું છું, કે કલોદરભાનું વલણ હવણા તો પૂરેપૂરું આપણા બણી જણાય છે, અને ચિદ્દેભાને આપણી જાગીર ખાઈ જવી છે.

ગોણેચા—દાસી ! ખરી વાત એમ છે કે ગઈ કાલે, કલોદર મારી પાસે આવ્યા હતા ત્યારે એમણે મારા હાથની માગણી કરી, પણ એમ કેમ અને ? મેં એ માગણી સ્વીકારી નહિ.

દાસી—આપને તો એમજ ઘટે, પણ જો કલોદરભાની માગણી આપ કબુલ રાખશો નહિ તો હવણાનો મામલો જોતાં, આપણું વેહ

કાંઈ નથી, ગિદ્દ પંખીડા શિકારની આશાયે આપણા ઉપર તદ્દપી રહ્યા છે. તેમને જો ગરાસ ગળી જવા દેવો ન હોય તો, કહી દેઉં મારા મનનો ખરેખરો ભાવ ?

ગોણડેઆ—હા, કહી દે.

દાસી—મને એમ લાગે છે કે, કલોટરલાતું કલું નહિ માનો તો માઠો પરિણામ આવવાનો. પૂરેપૂરો મને સંભવ જણાય છે. તેમ છતાં, વડીલ રાજમાતાજીને આ બધી ખીના જણાવી તેમની સલાહ પ્રમાણે ચાલવું આપને ઠીક પડશે.

ગોણડેઆ—દાસી ! તું ખરેખરી શાણી છે. તારી સલાહ નેક છે. સાસુજીના આગળ હું તો કાંઈ કહી શકીશ નહિ. એમને જોતાં વાંત જ માઈ હૃદય ભરાઈ આવશે. (આંસુ સાથે) માટે ડાહી દાસી ! તું એમની પાસે જા, આ નકશો સાથે લેતી જા, તે એમને બતાવ્યા પછી જ્યાંથી લાવી ત્યાં મૂકી આવજે, અને સાસુજીનો શો અભિપ્રાય થાય છે તે જાણી લઈને, તે જે આજ્ઞા કરે તે સમજીને, મારી પાસે આવજે. પ્રભુ ! આ શો કોપ ? માઈ શું પાપ આગળ આવ્યું કે મારી આ દશા થઈ ? (રડે છે)

દાસી—એમ અકળાયે છૂટકો નથી. આપ છાંના રૂહો તો હું રાજમાતાજી પાસે જાઉં, નહિ તો આ બેડી. (પોતાને પાલવે તેનાં આંસુ લૂવે છે).

ગોણડેઆ—જા દાસી, હું કદપાન્ત નહિ કરું, જા, જા, જો, જો (જાય છે).

દશ્ય ૯ મું.

સ્થળ-ગોણડેઆનું શયનગૃહ.

[દુઃખી હૃદયે કદપાન્ત કરતી થાકીને ઉંઘી જાય છે. સ્વપ્નવત્ સ્થિતિમાં આવી ગયેલી છે. એક હોરા પછી કલોટરિલા અને દાસી પ્રવેશ કરે છે. તેઓ હળવે રહીને તેના પલંગની પાસે બેસે છે]

ગોણડેચા—(એકદમ છળી ઉડીને) ઓ મહારા વહાલા પતિ ! તમે જાઓ નહિ. તમારી છાતીમાં લાલો ખોસેલો છે તે હું સાચવીને ફહાડી લઈને તમને મારી છાતી ઉપર રાખીશ. અરે ! આપ ખશી ન જાઓ, જરા થોભો. મારી સાથે લાષણુ કરો, આવી સ્થિતિમાં મારી પાસે પધારવાનું કારણ જણાવો. ઓહ પ્રિયતમ ! હે પ્રાણાધાર ! (એમ ઉચ્ચારણુ કરતી ધરણીપર ઢળે છે.)

કલોટિદસા—(તેની પાસે જઈ તેના મ્હોં ઉપરનો પસીનો પોતાના રૂમાલથી લૂછી લેતાં,) વહૂજી ! સાવધ થાઓ. તમને સ્વપ્ન આવ્યું હોય એમ જણાય છે. ધિરજ ધરો, તમારી છાતી આટલી બધી ધડક ધડક થાય છે, તેથી જણાય છે કે તમને અતિ તીવ્ર વેદનાનો અનુભવ સ્વપ્નમાં થયો છે.

દાસી—(પ્યાલામાં કાંઈક દવા સાથે પાણી મેળવી લાવે છે તે તેને પાતાં) બા સાહેબ ! જરા આંખ ઉઘાડી જુવો. તમારાં વહાલાં સાસુજી, અહિં પધાર્યાં છે. જુવો, એ આપની આસના વાસના કરે છે.

ગોણડેચા—(આંખ ઉઘાડી એકદમ ખેડી થઈ સાસુજીને ગળે વળગી પડે છે. યોધાર આંસુ વહે છે.)

કલોટિદસા—(પોતાના ખોળામાં વહૂજીનું માથું મૂકીને વા ઢોળે છે. વહૂજી તેમની પાસેથી પંખો લઈ લે છે, દાસી તુરત હાજર થઈ જાય છે. અને તે વા ઢોળે છે.) વહૂજી ! તમને સ્વપ્ન આવ્યું હતું નહિ વાઈ ? તમે સ્વપ્નમાં બલતાં હતાં.

ગોણડેચા—હા મહારાં વહાલાં સાસુજી, મેં તમારા પુત્રને છાતી-માંથી આરપાર નીકળેલા લાલા સહિત પેલા ખુણામાં દયામણા મુખે ઉભેલા એક ધડી સૂધી જોયા, તે પછી તેઓ, અલોપ થઈ ગયા, પછી હું ઝપ્પડી ગઈ.

કલોટિદસા—પાપુ ! તું દુખની મારી તારા પતિસંબંધી કલ્પાન્ત કરતી સતી તેથી તારૂં મગજ તારા વિચાર સાથે તાદૃશ્ય બની જવાથી તારા પતિની મૂર્તિ તારા મ્હોં આગળ ખડી થયેલી તારા જોવામાં આવી.

ગોણડેઆ—હા, સાસુજી, એમજ થયું. હું આપની હુઝૂરમાં આપનાં દર્શન કરવા આવવાની દાસીની રાહા જોઈ, થાકીને સૂતી, તેવી જ સ્વપ્નવશ થઈ ગઈ. આપને અહિં સુધી આવવાની તસ્દી પડી તેને માટે હું ક્ષમા માગું છું. સાસુજી! હું હિંજીભાગી, મહા દુઃખી છું. મારા દુખની કર્મકથા આ મારી ડાહી દાસીના મુખથી આપે જાણી હશે. હું છેક મૂઝાઈ ગઈ છું. મારા લાડકા દીકરાઓનું માહું થવાનો અવસર આવી લાગ્યો છે. હવે હું શું કરું? આપના શરણા સિવાય બીજું મારે એકે હામ નથી. આપની આજ્ઞાને હું સ્વાધીન છું. (રડી પડે છે.)

કલોટિદેહા—વહજી! તું મૂઝા નહિ, મેં સર્વે વર્તમાન અથથી ઇતિ સુધી જાણ્યાં. આવો માઠો પરિણામ આણનાર પાપીણી હુંજ છું. જો સાંભળ, વૈરના વારસો એધે ઉતરતો મને પ્રાપ્ત થયો, અને તે વૈર લેવાને મેં મારા પુત્રોને પ્રેર્યા એમાં મારો જ વાંક છે. જો કલો ડો-મિરે સિન્હિસમંડ પ્રતિ વૈર લીધું હોત નહિ તો એના લાઇ ગોડેમારને મારા પુત્ર પ્રતિ વૈર લેવાનું કારણ રહેત નહિ. માટે આ માઠા પરિણામનું કારણભૂત સાધન હુંજ છું, મને હવે ધણો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. પણ ભાવી અભાવી થતું નથી. માયાપના ગુણ અવગુણનો વારસો તેમની સંતતિમાં ઉતરે છે.

ગોણડેઆ—હા, માતાજી, આપનો અભિપ્રાય અક્ષરે અક્ષર ખરો છે. મારા પુત્રોનામાં પણ અત્યારથી એ અવગુણે પ્રવેશ કર્યો છે, અને તેના પરિણામમાં મ્હોટાએ ખરગંડીમાં જે કૃત્ય કર્યું છે તે આપણે જાણી લીધું છે.

કલોટિદેહા—ઢાલી વહજી! તું અમારા ઘરમાં આવી ત્યારથી હું જોતી આવી છું કે તું લલમનસાઈની ખરેખરી પૂતળી છે. તું એટલી લાગ્યશાળી કે તારાં માયાપ રૂડાં હોવાથી તને તેમના સારા ગુણની પ્રાપ્તિ થઈ છે. અને મેં અભાગણિયે મારા પિયરના અવગુણના થોકડા ઢોરી લીધા છે. મારા પુત્રો અને પૌત્રો પણ તેં જોયું કે અમારા વારસાના ભોગ થઈ પડ્યા છે. મારા પેટમાં પાકેલા મારા બંને પુત્રો એક સરખા અવગુણના ભરેલા છે. ઘડી પછી તેઓ શું કરશે તેના વિશ્વાસ કરી શકાય એમ નથી. ચિલ્ડેબટે નકશો ચિતર્યો તે મેં જોયો. કલોટર

હવણાં પ્રીતિ ભાવ ખતાવે છે તે પણ જાણ્યું, હું હવણાં ડાહી વાત કરું છું એમ મને લાગે છે પણ જ્યારે વારસામાં મળેલા વૈર આદિ અવગણના અંકુરના ડાળાઓમાં આવું છું ત્યારે કાળસરખી વિકાલ બની જઈ છે. સર્વત્ર જ્ઞાન ભૂલી જઈ છે. પછવાડેથી પસ્તાઈ છે તે કાંઈક સુવિચાર કરું છું ત્યારે જ. મારા પુત્રો તો કશોય સુવિચાર કરવાનું શીખ્યા જ નથી. સમયને વશ થઈ જાય છે. અરગંડીથી આવ્યા પછી મેં ધણો બોધ કર્યો પણ રેત ઉપર લીપણુ જેવો પરિણામ આવ્યો. પણ કલોટરનું વધણુ તારા પ્રતિ વળેતું જણાય છે.

ગોહરેઆ—સાસુજી, આપ ફેલો છો તે ખરું છે, અને તેથીજ હું મૂઝાઈ પડી છું (ગદગદિત થાય છે.)

કલોટરિદા—સમય જોતાં, કલોટરની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાથી તુરતને માટે ભય ઓછું થશે એમ મને સમજાય છે, એને બે વડુવો છે, છતાં, તેઓમાંથી કોઈની સાથે સલુકાઈથી તે વર્તતો જણાતો નથી, તેથી તું ડાહી છે, વિવેકી છે, એટલા માટે એનું મન સાચવી શકીશ તો કદાપિ તારા સ્વાધીનમાં થાય એમ હવણાં મને સંભવ જણાય છે. પછી તો પ્રભુ જાણે.

દાસી—આ સાહેબ ! રાજમાતાજીનું ફેલું બરાબર છે.

ગોહરેઆ—પછી તો જેવી ઇશ્વર ઇચ્છા હશે તેમ બનશે. પણ મારાં બહાલાં સાસુજી ! તમે પણ તમારા પુત્રને ઘટતો બોધ કરીને વચને બાંધી લેજો. હું પણ એમજ કરીશ. સાસુજી ! આપના દરબારમાં આવવાથી આવો દુઃખી પરિણામ આવશે, એવું મેં સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહતું; પ્રભુને જે ગમ્યું તે ખરું. પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખીને આપણે વર્તન કરવાનું છે. પ્રભુ ! પ્રભુ ! અપરાધ ક્ષમા કરી, રંકના સામી અમીદષ્ટિ રાખજો. (મળગળી થઈ ગિભી થયેલી સાસુને ગળે વળગીને અશ્રુપાત કરે છે.)

કલોટરિદા—ચાલુ ! પ્રભુના ઉપર વિશ્વાસ રાખ. દુનિયાનાં દુઃખ ટાળનાર એજ પ્રભુ સમર્થ છે. પછી તો જેવાં આપણાં કર્મ તેવાં ફળ ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી. (જાય છે.)

દશ્ય ૧૦ મું.

૨થળ—ગોણડેચાનો આવાસ.

ગોણડેચા, દાસી અને પછીથી કલોટર, તથા બે કુમારો.

ગોણડેચા—ઝાલા પતિનો જન્મપયંત વિયોગ જે ધણિયાણીને થાય તે પૂરેપૂરી અભાગણી જ ફેલાય મેં પેલે અવતાર શાં પાપી કૃત્ય કર્યાં હશે કે આ અવતાર મારે પતિનો વિયોગ સહન કરવો પડે છે ?

દાસી—આ સાહેબ ! આપની લેણા દેવી એમની સાથે પૂરી થઈ હવે એ વાત વારે વારે હંભારીને દુઃખી ન થવા દેવાની ખાતર રાજમાતા-જિયે સમજીને જ આપને નાતરું કરવાની પરવાનગી આપી છે, તો પછી, જે ધણી અધવચ આપને રજાતાં મૂકીને વિદાય થઈ ગયો, તો પછી, તેણે પોતાની મેળે જ પોતાનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો, એટલે, તેવા દુઃખ દેનારા ધણીને વિસારી દેવાને તેની જગ્યાએ, આપણને ગમે એવા ખીજને ગોઠવવામાં પછવાડેથી હજ થાય છે.

ગોણડેચા—આ તારું કથન મને જરા પણ રૂચતું નથી. મારું મન માનતું નથી; ખરે, તે સમજવું સમજતું નથી. અહો માઠા ભાગ્ય ! (કપાળ કૂટે છે).

દાસી—આ સાહેબ ! આમ ઝૂંઝૂં કરશો અને આરે આવેલું જાણુ ડાબવા દેશો તો તમારા નહાનકડા કુંવરોની શી વલે થશે તે તો વચારો ? એ તો ઠીક છે કે કલોટરભા, બે બાચડિયો છતાં, તમને ત્રીજીને, પોતાનું મન રીઝવવાની ખાતર, પરણવા લક્ષ્યાય છે. કુંવારા તો ઓછા જ છે. હવે રાજમાતાનો પણ તમારાથી વાંક ફેલાશે નહિ. જંગીર ખોઈ બેસશો ને કુંવરોને રજાવાશો.

ગોણડેચા—મારા પતિ પ્રતિનો મારો પ્રેમ વેચીને કુમારોને માટે ગ્રાસ ગળકાવવાનો વારો આવ્યો ! હું તો કહું છું કે, શત્રુને પણ આવો અવસર ના આવો.

દાસી—આ સાહેબ ! હૂં હોય તે હથિયારે મરે, ને ખીકણા હોય તે બાંધ્યા મરે. આપના ધણી તો પનોતા થઈ ગયા. એ તો હૂં દાખવીને મુવા, અને મુવા તો મુવા, પણ હરગતી હુરિયોને જઈ વચ્ચા.

ગોહુડેચા—એરિયનોના શાસ્ત્રવેત્તા કહે છે કે, લડાઇમાં મરે તેને સ્વર્ગ મળે, અને સ્વર્ગની પરિચોને તે વરે. ત્યારે શું મારા સ્વામી બેહેસ્તની પરિચોને વસ્યા હશે ?

દાસી—હાસ્તો વળી ! લડાઇમાં બીર અને તે દોજખમાં જાય. એક એરિયન આયડી ગાતી હતી કે,—

યુદ્ધે શૂરો અને મરતાં, બેહેસ્તમાં તે જાય છે,
પરિચો તેને જોતાં પરણવા લલચાય છે.
એક એને ઉપાડીને વશે કરવા જ્ઞાય છે,
બીજી બાઝી પડવાને દોડી દોડી ધાય છે,
ત્રીજી તેથી છોડાવા ફરતી ફેરા ખાય છે,
ચોથી તેને લલચાવા પ્રેમી ગાણું ગાય છે,
પાંચમી તો પગે પડતી લાલચમાં લથડાય છે,
છઠ્ઠી અને છઠ્ઠી, પ્રેમથી પછડાય છે.
સાતમી જઈ સામી શાણી શી શરમાય છે,
ઠીંચી પછીથી આંખ્યો, પકડવા પલટાય છે.
એમ બધી બાઝી પડતાં અંતરે અટકાય છે,
ખેંચાખેંચ થતાં ભારી સા સાથે ભટકાય છે,
માનીતી બધી માની મન વિષે મકલાય છે,
પ્રેમ પાશે પૂરો આંખ્યો પ્રેમમાં પકડાય છે.

ગોહુડેચા—ત્યારે લડાઇમાં શૂરવીર અનેલો, શસ્ત્રે ધવાયલો આમ વળગી પડતી બધી પરિચોના પ્રેમમાં ફસાતો હશે ?

દાસી—હા, આ સાહેબ, બેહેસ્તમાં તો બધાં એવાં જ કારસ્તાન ચાલે છે. અને તેવાંની હાથે ભળી, જે હૂરવીર કારસ્તાની બની ગયો તેને આ પૃથિવીની આયડિયો હંભારવાની વેળા ચ્યાંથી આવે ? અભાગિયાં માતર આપણે જ જે એવા ધણીને હંભારી હંભારીને તેનાં છાંજિયાં લીંજિયે ને હાઇડાનાં હાડકાં ભાંજિયે. આં પૃથિવી ઉપર હુખી થવાનો મારગ માતર એટલો જ છે કે, લાયડાઓ હાથે અને ત્યાં લગણુ બનાવવું, ન અને તાણે ઉઠાળી નાંખવું.

ગોણ્ડેચા—મન આમ સમજવ્યું સમજતું હોય તેને તો ઠીક છે, તું ફેલે છે ત્યમ પણ મારા જેવી પતિમાં લુપ્ત થયેલીનો છૂટકો ક્યાંય નથી

દાસી—છૂટકો કરવો હોય તો અહિંનો અહિં જ છે. ને ન કરવો હોય તો મૂઝાઈ મરવાનું છે આપની રમ્મ હોય તો હું મારી જ વીતી વાત કહું.

ગોણ્ડેચા—તારી એવી શી વાત છે ? ફેલે જોઈયે ?

દાસી—મારી વાત તો ઈમ છે કે, હું જ્યારે પરણવા જોગ થઈ તાણે મારું મન એક જગાનિયા ઉપર લાગ્યું, તેણે કાળી ભમર જેવી દાઢી રાખી હતી, અને કતરાવીને એવી અણીદાર કરાવી હતી કે, એ અણી તો જાણે ભાલાની રતો, મારા હાથમાં ભાલાની પેઠે ભંચ લઈને પેડી, ને પછી તમે જાણો કે પાછી નેકળે કે ? ના નેકળે, કદિ ના નેકળે, એ તો પેડી તે પેડી. હું હરી પેડી, તે હજીયે થઈ બેડી.

ગોણ્ડેચા—તારા જ ખોલ મને પણ ખરેખરા લાગુ પડે છે. ખોલ વાર કલોડોમિરની દાઢી તે વર્ણન કર્યું એવી હતી કતી ?

દાસી—કાંનની ખૂટ ઝાલી (ખુટ ઝાલે છે) મારો રડ્યો ફેલેતો કે કલોડોમિર મારા દરબાર છે તેમના જેવી મારી પણ અણીદાર દાઢી છે હું કાંઈ એણે રૂપાળો છું કે ?

ગોણ્ડેચા—ત્યારે ફેલે વાર મારા હાથમાંથી મારા એ ધણીની પ્રેમની અણી કેમ નીકળે ?

દાસી—આ તો આપને ફસાવા જતાં હું ફશી; પણ મારે ફેલવાનો મુદ્દા એ છે જે એવો મનગમતો વર મને ધણું જાણ્યો નહિ. પરણ્યાને પૂરાં બે વરહાં તો થયાં નહિ એટલામાં રડ્યો પરવારી ગયો. એનાં જાજિયાં લઉં, મને રડતી મૂચીને જ્યો આલલામાં. હું ના થાઉં ભૂંડી તે મેં એના કરતાં રૂપાળો દારી દાઢીવાળો ખીજો વર ખોળી કહાડ્યો અને તેમ કરવામાં મારે કાંઈ વેગળું જવું પડ્યું નહિ કલોડોમિરના તો હજીયે હતો, એનામાં વધારે તો એ દીકું કે એની મૂછો ચુચાદાર હતી તે મુવો તેના અણિયાળા આંકડા એવા ઉંચા ચડાવી રાખતો કે જાણે ખરેખરા વીંછીનાજ આંકડા, એના આંકડામાં મારું મનમાંકડુ પરોવાયું. એ

મુવાએ આવા આંકડા વાળવામાં કેની મૂછોની નક્કલ કરી હતી તે આપને કહું કે ?

ગોણડેચા—વિના કલ્પે જાણ્યું. કલોઈરનો હજુરી હતો અને તેઓ જેમ મૂછોના આંકડા ઉપર વારે વારે હાથ નાંખીને આંકડા વાળ્યા જ કરે છે તેમનું જોઈને એ શીખ્યો.

દાસી—હા, એમજ થયું. રજા ચાકરડાઓ ધણીની નક્કલ કરવા જાય પણ તેમના જેવી અક્કલ ચાંથી લાવે ? કલોઈરભાની અક્કલની રડ્યો બહુ વખાણુ કરતો હતો.

ગોણડેચા અને તું ક્યાં ઓછી કરું છું ? હવણું તો તું ભલી ને તારા કલોઈરભા લલા. જ્યારે ને ત્યારે મારા આગળ એમનાં જ વખાણુ મોખરે ધરું છું.

દાસી—પણ તેમાં કાંઈ ખોટું હોય છે ? જે ખરું હોય છે તે કહું છું. છાસમાં મેહુ તો ઉમેરવું પડે હો કે. જીવોને બા સાહેબ, મારા એ ધણિયે મૂછોના આંકડા વાળવા માંડ્યા હતા પણ એમના જેવાં ફાંકડાં થવાયું હતું ? ક્યાં એમના મ્હો ઉપરનું ઝગઝગાટ તેજ, અને હુરખી જાણે હૂરજનો પરકાશ. લાલચોળ.

ગોણડેચા—આંખ્યો અંગનંદ જાય એવો નહિ વાર ?

દાસી—હાજી, એમજ. કલોઈરભાની નાકની નમણુ તો જાણે વાંકડી કટારીની અણી.

ગોણડેચા—ત્યારે તો હવે બાટાઈ પૂરેપૂરી કર. રૂહે કે આંખો તો જાણે હસતી ખીખી ને કીકી તો ભૂરી ભૂરી બટ. મુખપ્રતું તેજ તો તે સૂર્યના બિમ્બ જેવું લાલચોળ કહી દીધું છે.

દાસી—દાંત જાણે ડાડમની કળી. એ બધુએ જેવું રાજશ્રીતું હોય તેવું કાંઈ ચાકરનું હોય ? દેખીતું છે, ના જ હોય. તો પણ મને તો કલોઈરભાનો એ હજુરી ગમ્યો. તે પણ મારા નસીબે મને જાણ્યો નહિ. મુવાએ પછવાડેથી જરા મિનજ કરવા માંડ્યો હતો. ખીજે ઠંકાણે લપટાયો હતો તેથી એને દંદ (ડયુઅલ) યુદ્ધમાં ઉતરવું પડ્યું. રડ્યા એ કારીય તો બહુ ફેરવી પણ છેવટે લવાયો, ખાટલે પડ્યો. અને ચાર

મહિના મારી પાહે ચાકરી કરાવીને પરભુને ઘેર ચાલ્યો ગયો. તાર પછી આ તીળને ગોતી ફહાડ્યો છે. હું આપની ચાકરી કરું છું અને એ કલોઈરભાની ચાકરી કરે છે. હવે તો કલોઈરભાએ એવી ગોઠવણ કરી છે કે કુંવરો ઘોડે ચડી ફરવા જાય તે ટાણે એણે પણ અશ્વાર તરીકે હાથે રહેવું.

ગોહુડેચા—આજે એ પણ ઘોડે ચડી ગયો છે ?

દાસી—હા જી. જાણે દૂરો લડવઘયો લશ્કરમાં લડવા જતો હોય એવો બન્યો ઠણ્યો જોધને હું તો રળિયાત થઈ. એ તો મ્હારો ત્રીજો વર છે, એનાથી હું હપ્પી છું. બે મુવા તેમની પછવાડે રાગડા તાણીને મેં તમારી ગોડે રડ્યા કર્યું હોત તો ચારનિયે મરી પરવારી હોત. ને આપને બીજી ચાકરડી ગોતવી પડી હોત.

ગોહુડેચા—મૂવાની પછવાડે દુખી તો થવાય છે, પણ મરાતું નથી.

દાસી—એવાં દુખ લાંબાવવામાં શરીરની ખરાબી થાય છે માટે તે વિહરવાના ઉપાય કરવા, ને જૂનાના જવાથી ખાલી થયેલી જગા નવાથી પૂરવી. નવો ગોતી તેની હાથે હંથાઈ જવું.

ગોહુડેચા—આગ્યમાં લખ્યું હશે તેમ નિપજશે (લાંબી નજર નાંખતાં) જો દાસી, પેલો તારો ઘણી અશ્વાર થઈ આગળ દોડતો આવે છે ને તેની પછવાડે બંને કુમારો છે. પણ કલોઈર તો દેખાતા નથી.

અશ્વાર—(ઘોડેથી ઉતરી પ્રવેશ કરતાં) બા સાહેબ! આજે તો બંને કુમારોએ હારો શિકાર કર્યો.

બંને કુમારો—(પ્રવેશ કરતાં) પણ તેમાં કલોઈર કાકાજી ધવાયા તેથી પાટો બંધાવા બારોબાર ડાકટરને ઘેર ગયા છે.

ગોહુડેચા—એ બહુ ધવાયા છે ?

જયવંત—બહુ તો નહિ પણ લોહીલોવાણ થયા છે.

અશ્વાર—એ માસ ખાટલો ભોગવવો પડે એમ છે.

નહાનો કુમાર—મને બચાવવા જતાં એ સપડાયા.

જયવંત—એમણે દોડી આવી ઝડતી ડાળી ફાંશી નાંખી ના હોત તો નહાના ભાઇ ભાંરે વિધનમાં આવી પડત.

ગોણડેચા—પ્રભુએ ખર ગુજરી. જ તો દાસી, તું એમની ખબર લઇ આવે.

દાસી--દોડતી જાય છે.

(પડદો પડે છે.)

દશ્ય ૧૧ મું.

રથજી-ગોણડેચા (લીલિયા) નો આવાસ.

કલોદર અને દાસી.

દાસી—(સામે કલોદરને આવતો જોઈ) વધામણી, મને વધામણી આપો.

કલોદર—શાની વધામણી માગે છે ? મારો આ હાથ ડાક્ટરે મોળીમાં નાંખ્યો છે તેની ?

દાસી—એ બનાવ પણ લલચાવવા લાયક બનાવતાં તમને વ્યા આવડતો નથી ? ચોકડાં ગોઠવી દેવામાં તમે કાંઈ કાચા નથી. નહાના કુંવરને હામવવા જતાં તમે ધવાયા, એમ જાણીને, મારાં શેઠાણિયે મને આપની ખબર પૂછવા મોકલી છે. એમનું મન હવે બરાબર પલબ્ધું છે. તમારા ઉપર એમનું મન લાગવા માંડ્યું છે. આપના શીખવી રાખ્યા પ્રમાણે હું એમને ભોળવવાને જુગતી કરવા ચૂકતી નથી. માતાનિયે પરવાનગી આપી છે. તેથી હવે એ તમારી હાથે નક્કી નાતર કરશે, પણ આપે આજની હવણાંની જ મુલાકાતમાં નક્કી કરી લેવું. બધરાંની જાત, ધડીમાં ફસડી જાય.

કલોદર—દાસી, તું પછી છે, તેં પાકું કરી રાખ્યું તો હું હવે પક્કા ઉપર પકાનો પહોંચી ચડાવીશ.

દાસી—તાણે મારી વધામણી તો પાકી થઈકની ?

કલોદર—મારું કામ પાકું થયું એટલે તારી વધામણી પણ પાકી થઈ, તે તને સામટી મળશે.

દાસી—મને આપનો પૂરેપૂરો વશવાસ છે. પધારો દીવાનખાનામાં. આપનાં નવાં લાડીજી આપની ખબરની રાહા જોતાં જ બેઠાં છે.

કલોદર—(દીવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતાં) તમે દાસી સાથે મારી ખબર પૂછાવી તેથી તમારો આભાર માનું છું. આપ દેવીનાં દર્શન કરવાને કુંવરોની સાથે જ હું આવવાનો હતો, પણ આ ધાયલ થયેલો મારો હાથ કાંડામાંથી ઉતરી ગયો હતો તેની પીડા અતિશય થતી હતી તેથી ડાક્ટર પાસે સ્થલાવવા બારેબાર જવાની અગત્ય પડી.

ગોહર—મારા દીકરા માટે તમે આવું જોખમ વેડ્યું તેને માટે તમારો આભાર માનું છું. હવે તો પીડા ઓછી છેકની ?

કલોદર—બહુ ઓછી થઈ છે. વળી હું તમારું પ્રસન્ન વદન જોઈને વધારે પ્રસન્ન થયો છું. મારી ખબર પૂછવા તમારા વિના બીજું મારે કાણ છે ? પેલી બેથે જાણ્યું છે કે હું ધવાયો છું લેકિન બેમાંથી કોઈ મારી પાસે આવે તો શાની પણ ખબર પૂછવાને કોઈ માણસ બી મોકલ્યું નથી.

ગોહર—મારા કુમારને ઉગારતાં તમે ધવાયા, એ તો એમણે અપરાધ લેખ્યો હશે, એટલે, શું કરવાને તમારી ખબર પૂછાવે ?

કલોદર—અરે કારણ એ જ છે. મારું હસતું મોં લઈને તમારી પાસે આવવાનો આ અલભ્ય લાભ પ્રભુએ મને આપ્યો તેથી હું તેનો આભાર માનું છું. જહાલા નહાના કુમાર ઉપર એવી આફત આવી પડી કે કાંઈ સહેવાની વાત નહિ. તેનો ઘોડો ચમકવાથી ઝાડની મોઢી ઝાળીમાં ગુંચાઈ પડવાની સ્થિતિમાં આવી ગયો. મને પ્રભુએ જ સહાયું.

મેં ત્યાં દોડી જઈ તે ડાળી ત્વરા અને જોરથી ફાંશી તો નાંખી પણ આ હાથ નકામો થઈ પડ્યો. બંનેને ખરે ગુજરી, નહિ તો શું મ્હોં લઈને હું તમારી પાસે આવત ?

ગોહર—મેં એ બધી વાત વિગતથી જાણી છે. તમને આવી પીડા થઈ આવી તેથી હું દિલગીર છું.

કલોદર—તમારા પ્રતિના મ્હારા પ્રેમે મને પ્રેર્યો તેથી જ હું કુમારને ઉગારવાને ફાવી ગયો છું. મારો પ્રેમ આ બનાવથી વધારે પાકો થયો છે. મારું હૈયું ઉછળી આવે છે. આઘાત થયેલો હજી શમ્યો નથી. ડાક્ટર પથારીમાં રહેવાની મને બલામણુ કરી છતાં પણ મારું મન તમને મળ્યા વિના શાન્ત નહિ થાય એમ સમજી તમારી સેવામાં હાજર થયો છું. (ધુંટણે પડીને) મને ઉગારવો હોય, મારું મન પ્રસન્ન રાખવું હોય, મને બદલો આપવો હોય તો તમારો આ હાથ મને સ્વાધીન કરીને બદલામાં તે આપો. એ હાથનું હું લાલણુપાલણુ કરીશ, રક્ષણુ કરીશ (પોતાની છાતી સાથે ચાંપતાં) તમારું કાળજી આટલું બધું કેમ ધડકે છે ? મારા પ્રતિના પ્રેમના ઉછાળા મારે છે એમ હવે હું માનું છું.

ગોહર—કલોદર, એક બણી તમારા બાઇ ઉપરનો મારો પ્રેમ, અને બીજી તરફ, તમારી આવી લાગણીની ઝપાઝપીથી મારું હૃદય ડામાડોળ થઈ ગયું છે. મને કાંઈ પ્રકારનો જંપ નથી, મારા પુત્રોનો સ્વાર્થ મને આગળ દોરે છે.

કલોદર—તમે જોયું કે તમારા પુત્રોનો સ્વાર્થ એ તો મારો પોતાનો જ સ્વાર્થ હું માનું છું. એમાં કાંઈ કાળે ફેર પડવાનો નથી. બંનેના લાભને અર્થે મારાથી જે બનશે તે હું કરીશ. ન કરવાનાં કૃત્ય કરવાં પડશે તો તે પણ કરીને હું મારું બોધ્યું પાળીશ અને તેમ કરતાં છતાં પણ, તમે મને વળગી રહેશો, મને છોડશો નહિ તો હું સદા તમારું રક્ષણુ કરીશ. તમને પૂરતાં મનમાન્યાં લાડ લડાવીશ. આ કરતાં વધારે ખુલાસો કરવો હવે બાકી રહેતો નથી. એમ તમને પણ જાણ્યા વિના રહેતું નહિ હોય.

ગોણ્ડેચા—તમે મારા કુમારોનું પાલણુ કરવાનું વચન વદો છો ? અને મારા પ્રતિનો પ્રેમ પાળવાને અંતઃકરણપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરો છો ?

કલોર્ટર—આ મારી પ્રતિજ્ઞા અંતઃકરણપૂર્વક છે, માટે હવે આ તમારો સુખદ હાથ મારા મુખે મૂકીને તેનો આસ્વાદ લેવાને ભાગ્યશાળી થાઉં છું.

ગોણ્ડેચા—મારા ધડકતા હૃદયે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે હું થવા દઉં છું તો આ સમય અને મારી આ સ્થિતિ તમે વિસરશો નહિ એવો હું તમારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખું છું.

કલોર્ટર--તમે આ રીતે મને મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવામાં ભાગ્યશાળી કર્યો તેથી હવે આપણું ઐક્ય સંધાયું એટલે ઉપકાર માનવા જેવું રહેતું નથી. (વિરામ પામે છે).

દશ્ય ૧૨ મું.

સ્થળ—કલોર્ટરનું દીવાનખાનું

ચિલ્ડેબર્ટ અને કલોર્ટર તથા ધવલવદના (વડી વહુ) *

ચિલ્ડેબર્ટ—તમે નાટક તો ઠીક ભજવ્યું, ખરું કહો. ગોણ્ડેચાના પ્રેમની જાળમાં સપડાયલા જણાઓ છો, ખરાકની ?

કલોર્ટર—એને ફસાવ્યા વિના આપણી ધારણા બર આવે એમ ન હતું. હવે એ પૂરી ફસાઈ છે.

ચિલ્ડેબર્ટ—પણ નવા રંગમાં રંગાઈ જાઓ નહિ તેની સરત રાખજો.

* યુરિનિયનને જીતવા, થિયોડોરિક (ટિયેરી) ચડી ગયો ત્યારે પોતાના અંદરમાઈ ભાઈ કલોર્ટરને મદદમાં લઈ ગયો હતો. લડાઈમાં જીત થઈ ત્યારે સન ૧૮૯૯ માં યુરિનિયનની પુત્રી Rüdigerના રાડેગર્ડ સાથે કલોર્ટર પરણ્યો હતો તે તેની વડી વહુ હતી. તેનું નામ ધવલવદના રાખ્યું છે.

ધવલવદના--(પ્રવેશ કરીને) તમારા ભાઈ તો રંગાય એવા છે. લીલી આંખોવાળી ગોણેચાના નયન પલકારામાં પરોવાયલા છે. મને અવળું સમજાવે છે. તમે કપટી પુરૂષો, અમ સરખી અબળાઓને ફસાવીને ફાવી જાઓ છો.

કલોદર--બહાલી ! પૂછ મારા ભાઈને. અમે આરલી-સની જાગીર સરખે ભાગે બેઠી લેવાના છીએ. બેઠાણીના ભાગનો નકશો એમણે જ કર્યો છે.

ચિદરબર--ભાભી ! એટલી એમની વાત તો ખરી છે, પણ મારે ખરું કહેવું જોઈએ કે મેં જ્યારે નકશો બતાવ્યો ત્યારે એક ભાગ મોટા કુમારનો અને બીજો ભાગ ન્હાના કુમારનો છે. તે આપણાથી બેઠી લેવાય નહિ એવું એ બોલ્યા હતા.

કલોદર--લીલી આંખોવાળીની દાસી માંહેલી બાબુએ ઉભેલી આપણી વાતો સાંભળતી હતી એમ મને જણાવ્યું એટલે વાત એવી કહી કે તે જઈને લીલિયાને કહે તો મને પરણવાને તેનું મન થાય, અને થયું પણ એમ જ.

વડી વહૂ--તમે એનું નામ લીલિયા ઠીક પાડ્યું--ભેગું ભેગું મારું પણ નવું નામ પાડો.

ચિદરબર--તમારું વદન ગોરંગ--ધવલ છે, તેથી તમારું નામ ધવલવદના પાડ્યું હોય તો ઠીક, કેમ કલોદર ભાઈ ?

કલોદર--હું પણ એમ જ કહેવા જતો હતો. હવે ત્રીજાનું નામ પાડવું ઠીક છે, કેમકે, નવા નામથી વાત કરિયે તો કોઈના કબ્જામાં આવે નહિ. મને લાગે છે કે મારી ત્રીજી વહૂની આંખો શ્યામ (કાળી) છે, તેથી એનું નામ શ્યામનયના પાડ્યું હોય તો ?

ધવલવદના--એ નામ બંધખેસતું છે. તમે કાળી આંખની કાળાશમાં કુટિલ બનીને એને પરણી લાવ્યા છો. તેથી એવુંજ નામ ઘટે, તમે, એ કાળીનાં કાળાં નખરાંમાં મોહી જઈને મને પડતી મૂકી છે. મારી ઉપરનું બહાલ વિસારી મૂક્યું છે.

ચિહ્નકર્તા—એ વાત સ્વીકારી શકાય એવી નથી, તમે મારા ભાઈને હવણું એવા ફલમાં ફસાવ્યા છે કે અમને તો મળી પછુ શકતા નથી. “હવણું મળવાનો અવકાશ નથી (નાટ અંટ હોમ) એવા નકાર રૂપ વારમવાર જવાબ અમારાં લાભીજી બણીથી અમને મળ્યાં જાય છે.

કલોદર—વહુજી ! અમારા ભાઈનું તમારાથી એવું અપમાન થાય કે ?

ધવલવદના—જેહજી ! આવી વેળાએ વળી લડાવી મારવાની આડી વાતો શું કરવા ફહાડો છો ? હું હવણું અણુમાનીતી છું, તેમાં થોડું બાકી હોય તો પૂરું કરો.

ચિહ્નકર્તા—આમ અવળાં અમને બાકી પડે નહિ. અમે પુરૂષો તો દરકાર કરિયે નહિ, પછુ મારાં સ્ત્રી-તમારાં જેઠાણી, અભિમાનનું પુતળું છે, તમારી સાથે ડિનર લેવાનું એમને બહુ ગમે છે, તેથી ડિનર વેળાએ તેમણે તમને જમવાને નોંતર્યાં અને તમે “ નાટ અંટ હોમ ” ફહેવરાવ્યું ત્યારથી તો એ રીસાઈ બેઠાં છે. ફહો ભાઈ, એમાં વાંક ફહોનો છે ?

કલોદર—જો એમ હોય તો ધવલવદના ! એ વાંક તમારો છે.

ધવલવદના—હું કહું છું કે, એ વાંક મારો નથી, તમારો પોતાનો છે.

કલોદર—અમારાં લાભીજીને તમે નાટ અંટ હોમ ફહેવરાવ્યું ને મારો વાંક કેમ ફહાડો છો ?

ધવલવદના—એટલા માટે કે, આપ મારા આવાસમાં તે વેળા-એ બિરાજવાના હતા અને તમારાં દર્શન તો મને દુર્લભ થઈ પડ્યા હતાં, કાળીની કાળી કાઠીમાં અને કાળા ચોટલામાં તમે એવા ગુંથાઈ ગયા હતા કે તેથી તમારો આવવાનો સમય સાચવવો એ મારું અવસ્ય કામ થઈ પડ્યું હતું, જેથી, નાટ અંટ હોમ ફહેવરાવ્યું.

કલોદર--ત્યારે તો બાઈ ! આ ખુલાસો અમારાં બાબીને કહીને એમનો રોષ ઉતરાવજો, અને ધવલવદના ! તમે પણ આજે એમની પાસે જઈને એમનું મન મનાવજો.

ચિદરૂખર્ટ--જો જો ધવલવદના બાબીજી ! હવે તમારાં જોડાણી-જીની મરજી સાચવવા તેમની પાસે અમારે ઘેર આવવાને અમારા બાઈની પરવાનગી નથી એવો એમનો વાંક કહાડી શકાશે નહિ. એમની તો અત્યારે સદર પરવાનગી થઈ ચૂકી છે એમ માનજો.

કલોદર--હા, મારી સદર પરવાનગી છે. વળી મારે ખરું કહેવું જોઈએ કે તાજેતર મારે દીલિયાના પ્રેમ લોભમાં લોભાવું પડશે. તેથી મારાથી હવણું તમારે આવાસે આવવાને બની શકશે નહિ. સમજ્યાં ધવલવદના ?

ધવલવદના--આપની પૂરેપૂરી પરવાનગી છે એવું હવે હું કારણ સહિત સમજી, મારો અલુગમો મટાડવાને મારાં જોડાણી પાસે હું નિત્ય જઈશ.

ચિદરૂખર્ટ--આજે રમુજની વાતો તો આપણે ઠીક કરી, પણ દીલિયાના પ્રેમલોભમાં લપટાવાવું તમે જ તમારે મ્હોંએ કયુલ કરો છો. તેમ જ પેલા ન્હાના મ્હોટા કુમારોનું કાટલું કહાડવાની ગોઠવણ સત્વર કરવી પડશે એ વાત લક્ષમાં રાખજો.

કલોદર--(દુહો).

ચોટ ન ચૂકે ચતુર નર, મુઢાપર મ્હોહાય,

લાલ ઉપર ધરી લક્ષ તે, કાર્ય સધાવા જાય.

આપણે નક્કી કરેલું લક્ષ્ય મારા લક્ષમાં જ છે. દીલિયાનો પ્રસંગ તો માત્ર સાધનબૂત છે. હોરેન્સ નગરીનો મને મોહ હતો તેમ છતાં કલોડોમિરે આપણા પિતાજીને વળગી પડીને બચાવી લીધી. એ કનિયાનો પ્રસંગ વૈર ઉપજાવ્યા વિના રહે કેમ ? વૈરના વારસાથી હું પૂરે-પૂરો પ્રેરાયો છું અને તેને જ માટે દીલિયાને લક્ષમાં લેવાના ધાટની ધટના ધડી છે.

ચિટોખટ—ત્યારે તો ઠીક, પણ હવે તમે ઉધલવાનું ક્યારે કરવા ધારો છો ? લીલિયા ફસફી જાય એવી છે.

કલોદર—ધર્માધ્યક્ષને હું આજે જ મળી આવ્યો છું. પરમ ફક્કાડે ચર્ચમાં જવાની ગોઠવણ થઈ ચૂકી છે.

ચિટોખટ—ધવલવદના લાભી ! લગ્ન વિધિમાં સમેલ થવાનું નોતરું તમારાં જોહાણીને આપવાને તમે ચાલો મારી સાથે. તેઓ હવણું નવરાં છે. એમને તમારે મુખેથી બધી વિગત જાણવાની અતિશય આતુરતા છે. પણ તમને તો એ અભિમાની થઈ ગયેલાં સમજીને તમારી પાસે આવવાને પણ અચકાય છે.

કલોદર—ધવલવદના વહુ, જાઓ, તમે એમને મનાવો; અમારાં જાણી જરા રિસાળ છે. (સર્વે જાય છે).

દશ્ય ૧૩ મું.

[લગ્નની ધામધુમ મચી રહી છે. લીલિયા પરણવાના પોશાકમાં સજ્જ થાય છે. તેમ જ કલોદર, જોહાણી, દેરાણિયો હાજર થાય છે. કલોદર વરના પોશાકમાં સજ્જ થયો છે, લીલિયા પરણેતરના પોશાકમાં પલોટાઈ છે. ચિટોખટ આદિ ભાઈઓ તથા સગાં વહાલાંઓનું મંડળ સર્ગસમાં ગોઠવાયલું દેવલમાં જાય છે].

[પાદરી હસ્ત મેળાપનો વિધિ પૂર્ણ કરે છે.

સર્ગસ પાછું કલોદરને આવાસે વળી આવે છે.

નાચરંગ વગેરેની ગંભત થાય છે.

ખાણાની મિજલસ ભરાય છે,

આનંદનો વિધિ પરિપૂર્ણ થાય છે.]

અંક ૪ થો.

દશ્ય ૧ લું.

રથળ: કલોર્ટરના આવાસનો બગીચો.

ધવલવદના:—શ્યામનયના! જોને પણે લીલિયા, તેના કુમારો સહિત કલોર્ટર આદિ સાથે મંડળ માંડી બેઠી છે.

[ગોઠવણ કરી રાખ્યા પ્રમાણે એક મદારી હાજર થાય છે. તેની પાસે મ્હોટા નાગનો કંડિયો, માકડાં, વાંનરાં, બકરાં, રીંછ આદિ રમતને લગતાં પ્રાણિયો છે. રીંછ અને માણસની કુસ્તી ચાલે છે. એક ન્હાના બાજઠ ઉપર ચડીને એક બકરો ચારે પગે ઉભો રહે છે નોળિયાને સાપની લડાઈ ચાય છે.]

શ્યામનયના—ધવલવદના! આપણા પતિના પ્રેમમાં લાગિયણુ થવા તમારા ઉપર હું આવી, તમે મને સારી રીતે નિભાવી લીધી, અને આપણે પાંશરે પાંશરું ચાલ્યું, પરંતુ જોને તું લીલિયા રહે છે એ તો લીલી નાગણુના જેવી છે અને તમારા કલોર્ટર નાગને એ બહુજ વહાલી મઠ પડી છે.

ધવલવદના—એ વહાલને હેત લાંણુ નહિ ચાલે એમ પ્રથમ મારું ધારવું હતું, પરંતુ એ આપણા પતિના આવાસમાં પેડી ત્યારથી તો આપણે આપણા પતિનું મ્હોં સરખું જોવા પામતાં નથી.

શ્યામનયના—જો પેલા બે એના દીકરા, એ સાપોલિયાં જેવા મ્હોટી જાગીરના ધણી થઈ બેઠા છે. મને લાગે છે કે, પેલો નાગ રાત્રિની વેળાએ એ બે છોકરાના શયનગૃહમાં નંખાવિયે તો નકકી એ તેમને ડંસ્યા વિના રહેશે નહિ. માટે પેલા ગારડીને લાલચ આપીને પેલા મ્હોટા નાગનો કંડિયો ત્યાં જ ખાલી કરાવવાની ગોઠવણ કરી હોય તો ધણું સારું.

ધવલવદના—વાહરે! એ કાળમુખાંનો અંત આણુવાનો આ ખર્ચખરો ઉપાય છે.

શ્યામનયના—એ જ નાગ પાછો લીલિયાની છાતિયે વળગે તો મને પૂરેપૂરી ટાઢક વળે. શંકિની બળતરા ત્યારે શમે.

ધવલવદના—એ ગોઠવણ થાય તો ખરેખર, આપણું ધારણું થાય. એ એકલી ધણીનું સુખ ભોગવે અને આપણને ટળવળાવે એ વેદના વેદાય નહિ.

શ્યામનયના—વૈર લેવાનો આ ખરો લાગ છે. જો, રમત પૂરી થઈ, હું જીતું છું અને એ મદારીને બગીચાના આધેના ખુણામાં મળીને આપણી ધારણા પ્રમાણે બધી ગોઠવણ કરું છું.

(રમત પૂરી થતાં સર્વે જાય છે).

દશ્ય ૨ જી.

સ્થળ: લીલિયાનું શયનગૃહ.

ગાડી—(નાગનો કંડિયો લઈ પ્રવેશ કરે છે) મને નિશાની અતાવી હતી તેજ આ સવાનો ઓરડો હશે. (આગળ વધતાં કાચની એક આરીની અંદર જીએ છે.) [પાસે પાસે ગોઠવેલા બે પલંગમાં બંને કુંવરો ભર ઉંઘમાં પોડાડ્યા છે. ગાડી પલંગ ઉપર નાગને છૂટો મૂકીને ગુપચૂપ નાશી જાય છે. નાગ એક પલંગ ઉપરથી બીજા ઉપર બ્રમણ કરે છે]

લીલયા—(પાસેના ખંડમાંથી આવી બારણું ઉઘાડી પ્રવેશ કરે છે અને નાગને ફરતો જોઈ હબકી જતાં) ઓ મારા બાપ ! આ શું ?

[છોકરાં તરફ નજર કરતાં નાગને પલંગપર ફરતો દેખી ગભરાઈ જાય છે ને બૂમો પાડે છે. ક્લોઝર જે પાસેના ખંડમાં સૂતો હતો તે પણ બૂમરાણ સાંભળી દોડી આવે છે. નાગ પણ ગભરાઈને આરીમાં ચઢીને જતો રહે છે).

(પછી સર્વે વિખરાઈ જાય છે)

દશ્ય ૩ જી.

સ્થળ: ચિદેખટનો આવાસ.

પાત્રો: ચિદેખટ અને ક્લોદર.

ક્લોદર—કાલ રાતનો બનાવ તમારા જાણવામાં તો આવ્યો હશે.

ચિદેખટ—હા. એમ સાંભળ્યું છે કે, જે આપણે ગાડી પાસે જોયો હતો તેજ નાગ એ હતો. ને આ બધાં કર્મ તમારી શ્યામનયનાનાં હતાં.

ક્લોદર—લાગે છે તો એમ જ. થોડે છેટે કંડિયો પડ્યો હતો તેમાં એ સાપ જઈને ભરાઈ પેઠો. જે કંડિયો અને નાગ આપણે ગાડીની રમતમાં જોયા હતા તેજ એ હતા. જ્યારથી હું લીલિયા સાથે પરણ્યો ત્યારથી જ શ્યામનયના કોપેલી જ રહે છે. ગમે તે પ્રકારે લીલિયા ઉપર વૈર લેવાનો નિશ્ચય કરી બેઠી હોય એમ મને સમજાય છે. મને પોતાને પણ એની બીક લાગે છે. એ પણ એક છંછેડેલી નાગણ જેવી છે.

ચિદેખટ—કુંવરોનો નીકાલ સત્વર લાવો એટલે બધી વાત સમી જશે. દિવસ જાય છે તોમ તમારામાં ઠંડાશ વધે છે. લીલિયા સાથેની હૃદયમાં તમે પણ લોચાતા જાઓ છો.

ક્લોદર—તમારા સમજવામાં ભૂલ છે. સ્વાર્થી પ્રેમ, માત્ર સ્વાર્થ જ જીવે છે.

(મનહર)

સ્વાર્થ તણી દષ્ટિ ધારી, પ્રેમનો પ્રકાશ કર્યો,

સ્વાર્થ સરે જ્યારે ત્યારે, પ્રકાશ હોલાય છે.

પ્રેમતણા ખોટા ચાળા, નિલાવ્યા તે નિભે કેમ?

સ્વાર્થ સરથે સ્વાર્થી પ્રેમ, અટ વિસરાય છે.

સ્વાર્થમાંહ મૂળ જેનું, સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય ત્યારે,
મૂળ તો સૂકાતાં વાંત પ્રેમ સૂકી જાય છે.
સ્વાર્થી પ્રેમ પ્રેમ નહિ, ઠગારો એ પ્રેમ ફહેલો,
ભોળવવા પ્રેમ્યો પ્રેમ, પછીથી બૂલાય છે.

ચિહ્નોબ્ધર્ત—હવે તો ત્યારે નવો સ્વાર્થ ઉભો થયો અને નવો
મોલ લાગ્યો.

કલોદર—હા ભાઈ, એમજ છે. (કવિત)

તાજે સ્વાર્થ ઉભો થાય, ત્યારે તો ટૂટેલો પ્રેમ,
નવીન સાધન રૂપે, પાછો તે સંધાય છે.
ભૂખ થકી ભાવ થયો, કોઈ વાની ખાવા કાજ,
ભૂખ ભાગી એટલે તો, ભાવ ભાગી જાય છે.
તૃપ્તિ ગળા સુધી થઈ, ઓડકાર આવ્યા જ્યારે,
ભાવના ટળ્યાની સાથે, પ્રીતિ દૂર થાય છે.
સ્વાર્થમય પ્રેમ તે તો, સ્વાર્થ સરયો જાય તેમ,
સમય સરવા સાથે, સરતો જણાય છે. ૨.

ચિહ્નોબ્ધર્ત—જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સરયો નથી ત્યાં સુધી તો પ્રેમનું
પૂંછડું હાલતું રહે છે, અને એટલા જ માટે, હું તમને ઉતાવળ કરવાનું
કહું છું.

કલોદર—આપણાં માતાજીની જમીનગીરી છે, માટે, મારો એમ
વિચાર છે કે, આપણે એક કાવકા માણસ સાથે તરવાર અને કાતર
મોકલિયે.

ચિહ્નોબ્ધર્ત—ગ્રાસ કાતરી લેવો, અને તેમ કરવામાં તરવારનો
ઉપયોગ કરવો. ઠીક, ઠીક, એ વિચાર ઠીક છે. મારા કારભારીને એ
બે વાનાં લઈને અહિં આવવા મેં કહ્યું છે.

કલોદર--અને કંમ વાત કરવી તે પણ મેં તેને સમજવી રાખ્યું છે.

કારભારી--(હાથમાં તરવાર અને કાતર લઈ પ્રવેશ કરે છે)
હું હાજર છું, શી આજ્ઞા છે ?

કલોદર--ચિટ્ટોખટનો પણ એવો જ અભિપ્રાય થાય છે, માટે, જાઓ તમે, ને માતાજીનું કેવું વલણ વળે છે તે જાણી આવો.

ચિટ્ટોખટ--જો જો, લાંબી વાત કરશો નહિ. ગમે તે યુક્તિથી આપણે હકાર મેળવી લેવાનો છે, માટે લાંબા યુગ્મવારામાં પડશો નહિ.

કલોદર--અમે બંનેયે તમને મોકલ્યા છે એવું ચોખ્ખું જણાવજો, એટલે, એમને સમજણ પડશે કે, બધાનો આગ્રહ છે, અને સંમતિ પણ છે.

કારભારી--હું બી પ્રસંગ જોઈને વાત કરીશ. (જાય છે.)

કલોદર--હવેનાં હું લીલિયા પાસે જતો નથી, કેમકે, મારે શ્યામનયનાને સાચવવી પડે છે. આપણું કર્તવ્ય કૂકું છે, તેથી, સહવાસ ઓછો રાખું છું.

ચિટ્ટોખટ--તમારી શિથિલતા મને સમજાઈ, હવે મારે તમારો વાંક ફેલાડવાનું કારણ નથી. નકશામાં જણાવેલા વિભાગની લીટિયો ખરાબર છે કે નહિ તે હવે આપણે નક્કી કરીએ.

(નકશો જોવા બેસે છે અને તે ઉપર વિચાર ચલાવે છે).

કારભારી--(ઉતાવળો પ્રવેશ કરે છે.) રાજમાતાજી મને કાંધાયમાન થયેલાં લાગ્યાં. તેઓ પૂરાં ગભરાયેલાં હતાં, શું કારણ હશે તે મારા જાણવામાં આવ્યું નહિ; પરંતુ મેં તરવાર અને કાતર રજૂ કરીને કહ્યું કે, બંને ભાઈઓ આપનો અભિપ્રાય જાણવાની વાટ જોતા બેઠા છે, એમ યુક્તિબંધ વાત કરી. પોતે ઉશ્કેરાઈને બોલ્યા કે:-

“ આ છોકરાઓનો ખરા હકનો વારસો છીનવી લઈ તેમને નિરાધાર બનાવવા તેના કરતાં તો મુવેલા જોવા ઠીક ગણાય.” વધારે વાત નહિ કરતાં જેવું મેં સાંભળ્યું કે લાગણી જ હું અહિં આવતો રહ્યો.

કલોટર—આ કથન લેઢ લરેકું છે, ચોખ્ખું નથી.

ચિહોટર—આપણે ચોખ્ખવટની કાંઈ અગલ નથી. માતાજીના છેલ્લા બેલ “સુનેસા જોવા ઠીક ગણાય” એવા છે, તો પછી, તે તેમને મુવેલા જોવા ઠીક છે એમ આપણે માની લેવું લાલકારક છે.

કલોટર—અને તે : ડરવામાં હવે વાર કરવી નહિ, કેમકે, કદાપિ માતાજી આંચેનતાં આવી ચડશે તો કામ કથળશે. હું સૂચવું તે સમયે તમે તાપડોળ આ ॥ હાજર થાને. (જાય છે).

દશ્ય ૪ થું.

સ્થળ: કલોટરનો આવાસ, કુંવરોનો ઓરડો.

જયવંત અને નહાનો કુંવર.

નહાનો કુંવર—ભાઈ, આપણા પોતાના ઓરડામાં આપણે રમતા હતા તેમાં ઘણાં રમકડાં હતાં. હાથી ઉપર મને બેસારી તું આખા ઓરડામાં ફેરવતો હતો, તે મારો હાથી અહિં ક્યાં છે? ચિત્રાની ચોપડિયો બતાવીને મને ગંમત કરાવતો હતો તે ચોપડિયો અહિં નથી, માટે ચાલો આપણે આપણા પ્રથમના ઓરડામાં જઈએ.

જયવંત—આપુ, તારો હાથી, તારાં રમકડાં અને ચિત્રપોથિયો આપણે અહિં લાવીને આ ઓરડામાં ગોઠવીશું. હવે આપણે આ નવા ઓરડામાં રમવાનું છે.

નહાનો કુંવર—મને તો મારો જૂનો ઓરડો ગમે છે, માટે ચાલો, આપણે ત્યાં જઈએ.

જયવંત—ભાઈ, હવે આપણે અહિંયાં જ રહેવાનું ઠર્યું છે.

નહાનો કુંવર—મને અહિંયાં ગમતું નથી. મારું મન મુંઝાય છે માટે ચાલ, ભાઈ, મને ત્યાં લઈ જા. મને અહિં અણુગમે બહુ થાય છે. મારું મન અમુંઝાય છે. જાણે હવેલાં જ મારાથી રડી જવાશે. માટે ચાલ, ભાઈ. (તેને હાથ ઝાલી ખેંચે છે.)

જયવંત—આપણાં માતાજીયે આપણને કહ્યું છે ને પ્રમાણે, હવે આપણા વહાલા કાકા, જે હવળાં આપણા નવા પિતા થયા છે, અને આપણને પોતાની એથ નીચે રાખીને આપણાં પાલણુ કરવા અહિં લઈ આવ્યા છે, તેમની જ છાયામાં આપણે હવે રહેતાં છું.

નહાનો કુંવર—કલોદર કાકા આપણું શું પાલણુ કરવતો છે? એ તો આપણાં માતાજીને રજાવતો હતો. મેં જઈને એમને જાનાં રાખ્યાં ત્યારે રડતાં રહ્યાં.

જયવંત—હા ભાઈ, એ બધું હું જાણું છું. એમણે આપણાં બા સાથે પરણવું હતું અને બા ફેરતાં હતાં કે મારી જાતી ઉપર આ તૂળને ધાં લાગેલો છે તેથી છૂંદાયલી જાતી—

કલોદર—(હાથમાં મ્હોટો જરો લઈને પ્રવેશ કરતાં) તારી એવી ઈચ્છા છે તો લે, હું તારી જાતી છૂંદાયલી કરું છું.

જયવંત—(આભો બની જાય છે) અરે, અરે, વહાલા!—

કલોદર—(તેને પકડી તેની જાતીમાં બેરસી જરો ખોશી દેતાં) લેતો જ તારા વહાલાનું વહાલ !

નહાનો કુંવર—(તેને પગે પડીને) વહાલા કાકા, વહાલા પિતાજી, મારા લાઈને મારો નહિ.

કલોદર—(ધાયલ થયેલા મ્હોટાને ફેંકી દઈને નહાતાને પકડે છે) લે ત્યારે તારી પણ એવી જ વસ્તે કરું છું.

નહાનો કુંવર—(તેને પગે પડીને) ઓ મારા વહાલા! મને જતો મૂકા. મારાં વહાલાં માતાજી અમને મરેલા બેઈને એ પણ વગર મોતે મરી જશે. દયાની ખાતર મને છોડી દો. (તેની કોટે બાંકી પડે છે, અને તેની દાઢિયે હાથ ફેરવતો) આપુ ! હું ખૂબીની જાઉં એવા તમે આવા ખૂની ડોળા મારા સામા ફેંકાડો નહિ. મ્હોલાં તમે મને ખોળામાં લઈને બચ્ચિયો કરતા હતા તેમ બચ્ચિયો કરો.

(ગાલ ધરે છે).

કલોદર—(તેને ગાલે બચકું ભરી, છરો ખોસવા બંધ છે.) કુંવર થોડે છેટે એક ખુણામાં ચિટ્ડેબટ્ ઊભો હતો તેની પાસે દોડી બંધ)

નહાનો કુંવર—ઓ કાકા ! કાકા ! મને ઉગારો. (તેની કાંટે વળગી પડે છે).

કલોદર—(દોડી આવી, ચિટ્ડેબટ્ પાસેથી છોડાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરતાં) છોડ ચિટ્ડેબટ્, સોંપ મને, હું એને પૂરો કરું.

ચિટ્ડેબટ્—થોભ જરા, ઉતારજો થા નહિ. ત્રાશી ગયેલા આ બાળકને જતો મૂક.

કલોદર—તેં ઉશ્કેરીને મને ઉભો કરો, અને હવે ખશી બંધ છે ? તો એના ઉપરનો ધા ઝીલવાને તું તૈયાર થા. હું મારો નિશ્ચય કદિ ફેરવનાર નથી.

ચિટ્ડેબટ્—એ, વિના મારચે મુલેલો જ છે તો !

કલોદર—છોડ બાચલા ! એ કાળમુખા છોકરાને (તેની પાસેથી ખેંચી લઇને તેની છાતી વીંધી નાખે છે.)

નહાનો કુમાર—(ભોંયપર પડતાં) માતા ! માતા !! માઆતા ! મા-આ-આ-આ.....

(એક બાળુએથી તેની માતા, અને તેનો સાથ પ્રવેશ કરે છે, અને બીજી બાળુએથી કલોદરના પ્રવેશ કરે છે. સર્વ સ્તબ્ધ થઈ બંધ છે.)

(સ્તંભીકરણ)

દશ્ય ૫ મું.

સ્થળ: છોકરાનો આવાસ.

[દક્ષિણ કરવાની પેટિયો ઢળકતી મૂકી છે તેની સામે તેની માતા કદપાન્ત કરતી બેઠી છે.]

લીલિયા—(રાજિયાને રાગે.)

મારી કૂખમાં પાકેલ ફૂલાં બાળ રે, આ શી વલે તમારી થઈ !
અંગ વાડીની બહાલી ઉછેર હો, લીલી લીલાશ બધી ક્યાં ગઈ ?
સિંચુ આંસુનાં નીર મારાં બાળરે, તોય તમે તાળ થતા નથી.
આવો આવો ધશી મારાં બાળરે, છાતીં ફૂટીં વિલાપો કરૂં મથી.
રાતે રંગે રંગાયાં મારાં બાળરે, તેથી બે રંગાઈ મુજ આંખડી.
લીલી કચ્ચ જેવી રસબસ વેલડી, હાય ! તેની દૂડી કુળી પાંખડી.
જાઉં ક્યાં ને કરૂં શું મારાં બાળરે, છાતી ચિરાઈ નથી ફાટતી.

x

x

x

ક્લોઈર—(એકાએક પ્રવેશ કરીને) તારે તારી છાતી ફાટતી,
ચીરાતી કરવી છે ? તું મારૂં માનતી નથી તો તેમ કરતાં મને આવડે છે.

લીલિયા—ચાંડાળ ! તેં આ દુષ્ટ કર્મ કર્યું તે પહેલાં મારી
છાતી ચીરી નાંખી હોત તો આ દુઃખ જોવાની વેળા મારે આવત નહિ.
કુડાં કૃત્યના કરનાર કાળમુખા ! તેં આ શું કર્યું ?

ક્લોઈર—મારે કરવું હતું તે મેં કર્યું. જીભ સંભાળીને બોલ.
કાંની આગળ તું બોલે છે તે તું જાણે છે ?

લીલિયા—(ઉશ્કેરાઈ જમને) હા, જાણું છું. એક મહાપાતકી,
મહાપાતકી, દગલબાજ, અને કૂડા કાળમુખાની આગળ બોલું છું. કપટ
કરી તેં મને ભોળવી, અને મારાં બાળકોનો સ્વાર્થ સાચવવા જતાં હું
પાપણી તારા કંદમાં ફસી પડી. સંભાળ ! તારાં વચન. તેં કહ્યું હતું કે
તારાં બાળકોનો સ્વાર્થ સાચવવો હોય તો તું મારી સાથે પરણ. શું તેં
મારો સ્વાર્થ આવી રીતે સાચવ્યો ?

ક્લોઈર—તેં મને અગાઉથી ઓળખ્યો નહિ એમાં તારો જ વાંક છે.

લીલિયા—કૂડાં કૃત્યના કરનાર ! શરમા, જરા શરમા, કાળમુખા !
તું અહિંથી ખસી જા, ને મારા છેલ્લી વારના બળાપાના બે બોલ પૂરા
કરવા દે. મારી આંખ આગળથી તું દીસતો રહે. ચાંડાલ ! ચાલ્યો જા.

કલોટર—મારા સરખા એક મહાન રાજની સામે, એક ઉંદરડી જેવી અળખા બકવાદ કરતી બધ નહિ થાય તો તારી જીભડી આખી ખેંચી ફહાડવી પડશે.

લીલિયા—દુષ્ટ! જીભ ખેંચી ફહાડતા પહેલાં મારો પ્રાણ ખેંચી ફહાડ કે તારા જેવા પાપીના પાશમાંથી છૂટું.

કલોટર—(તેનો ચોટલો પકડીને પૃથ્વી ઉપર પટકે છે, અને કટારનો ધા કરવા બંધ છે, એટલામાં, એક બાબુએથી કલોડોમીરનું પ્રેત અને બીજી બાબુએથી તેના બે કુમારોનાં પ્રેતો પ્રકટ થાય છે.)

(સ્તંભીકરણ.)

દશ્ય ૬ ઠું.

કલોટિલ્લા, કલોટર. ચિન્ચેપર્ટ, ધનસવદના, સેન્ટ કૌઝ, ધર્માધ્યક્ષ આદિ.

કલોટિલ્લા—દીકરા! વચ્ચે મારી જમીનગિરિ છતાં, છેવટે તેં આ ઘેર કમ કર્યું ?

કલોટર—રાજ્યલોભ એવો જ છે. માતાજી! એ લોભને અંગે ખુનરેજી લાગેલી જ છે. રાજ્યલોભ પૂરો પાડવાને પુત્ર પિતાનાં ખુન કરે છે, ભાઈ ભાઈનાં ખુન કરે છે. ભત્રીજા કાકાનાં ને કાકા ભત્રીજાનાં ખુન કરે છે. મેં ભત્રીજાનાં ખુન કર્યાં. તે મારા રાજ્ય લોભને લાંબું.

કલોટિલ્લા—નહાના કુમળા બાળકોને સારી નાંખ્યા વિના તારો પાપી રાજ્યને તું પ્રાપ્ત કરી લેત તો બની શકે એમ હતું.

કલોટર—હવેના જ એ મુવા છતાં પ્રેતરૂપે મને દેખ્યા દષ્ટને બહીવરાવવાનું કર્યું, અને બીજી પડખે, એમનો બાપ પ્રેતરૂપે મારા ઉપર ડોળા ફહાડવા લાગ્યો. એથી શું હું બહી જઈ એમ છું. મુવા પછી તેઓ મને સતાવા લાગ્યા છે, તો, જીવતા રહ્યા હોત તો વૈર લેવાને તત્પર થાત. મ્હોટાપે, એના બાપને જે લાલાથી એના શત્રુએ વીધા હતા તેજ

ભાલાથી તેને વીધી નાંખીને એ મ્હોટાએ વૈર લીધું. એવો એ છોકરો જીવતો રહે તો પછી હું પણ એના હાથથી એમ જ વીધાઉં. એમ ન થવા દેવાને માટે મેં એ છોકરાઓની કાશ ફહાડી નાંખી તે મારા રાજ્યલોભને અનુસરતી ક્રિયા મેં કરી છે. વળી તમે જ ફહેવરાવ્યું કે “એ છોકરાઓને જાગીર વિનાના કરવા તે કરતાં મુવા દેખવા સારું છે” તો તમે તેમને તમારા વચન પ્રમાણે મુવા દીધા. એમ કરવામાં મેં ઉલટી આપની આજ્ઞા પાળી છે. માતાની આજ્ઞા પાળવાનો મેં મારો માતા પ્રતિનો ધર્મ બળવ્યો છે. એમાં મેં ખોટું કર્યું છે એમ હું સમજતો નથી.

કલોટિલ્હા—મારા કથનનો મર્મ સમજ્યા વિના તેં તારો સ્વાર્થ સાધવા અવળો અર્થ સમજી ધૈર કર્મ કર્યું. જાગીર વિનાની એ છોકરાઓની સ્થિતિ જીવ વિનાની સ્થિતિ કરતાં અધિક માડી છે એમ મેં તમને સમજાવવાને તે વેળાએ તમારી આંખો ઉઘડે એવો માર્મિક અભિપ્રાય જણાવ્યો.

કલોટર—અને એ માર્મિક અભિપ્રાયનો મેં ધાર્મિક ઉપયોગ કર્યો. ચિલ્ડેઅર્ટ પણ રાજ્યલોભને લીધે મને ઉત્તેજન આપ્યું. પહેલી જ એ મારા ભેગો ભળ્યો હતો.

ચિલ્ડેઅર્ટ—માતાજી! જોકે રાજ્યલોભનો અવગુણ મારામાં પણ છે, અને તેનો વારસો અમને અમારા પિતા ભણીથી પ્રાપ્ત થયો છે, તો પણ, ન્હાનો છોકરો મારી સોંઠમાં ભરાયો ત્યારે તેને નહિ મારવા મેં કલોટરને બહુ વિનવ્યો પણ તે એકનો એ ન થયો ને ઉલટો મને જ મારી નાંખવાના તોરપર આવી ગયો.

કલોટર—આ વેળાએ ડાહ્યા થાઓ છે. પરંતુ ઉશ્કેરણીમાં તો આપજ આગેવાન હતા. મને પણ મારા પિતાનો રાજ્યલોભનો વારસો મળ્યો છે તેનો મેં ઉપયોગ કર્યો, અને હજી પણ કર્યો જઈશ. અને તમે પણ મારી સાથે વૈર બાંધવાનો પ્રારંભ કરવા માંડ્યો છે તો તેનો અન્ત તમારા અન્ત સાથે જ આવશે એ અગાઉથી તમને ચેતાવું છું.

ચિટોખટ્ટ--જોયું માતાજી ! મારા ન્હાના ભાઈની ઇચ્છાને મારે એટલા જ માટે સ્વાધીન થવું પડે છે તેમાં મારો દોષ છે એમ આપ જરા પણ મનમાં આણુશો નહિ.

કલોટ્ટર--જેવો રાજ્યલોભનો વારસો આપણા પિતાજી પાસેથી મળ્યો છે. તેવો જ વૈર લેવાનો વારસો આપણાં માતાજી પાસેથી મળ્યો છે. તો પછી એને અવગુણ ગણો કે ગુણ ગણો. એનો ઉપયોગ મારાથી થઈ જાય તેમાં મને કોઈ દોષ દેશો નહિ. મારા પિતાને કોલનના રાજા સિર્જેખટ્ટ યુદ્ધના બે પ્રસંગમાં સારી મદદ કરી હતી.

ચિટોખટ્ટ--તેમ છતાં, તેના વિરુદ્ધ તેના છોકરાને તમે જ ઉશ્કેરીને તેના હાથે મરાવી નાંખાવ્યો.

કલોટ્ટર--ને પછી તેનું રાજ્ય લઈ લઈને તમે જ વહેંચી લેવામાં ભાગિયા થયા, તો પછી, હવે ડાહ્યા શાના થાઓ છો ?

કલોટ્ટર--હદ વળી ગઈ, મારામાંથી વૈરનો વારસો તમારામાં ઉતર્યો. મેં અભાગીજિણ્યે તમને વૈર લેવાને ઉશ્કેર્યા, તો પછી, તમે મારો દોષ ફાડો છો તે મારે સાંભળવો પડે છે. અને તેનો મને અતિશય પસ્તાવો થાય છે. માટે તમને હું હવે છેલ્લું કહું છું, કે વૈરનો વારસો ખૂંડો છે. એ વારસાનું બીજ તમે શેકી નાંખજો કે તમારાં વંશજોમાં તેની અસર ઉતરે નહિ. વૈરનો વારસો તમારામાં પ્રદીપ્ત કરવામાં મેં ઘેર પાપ કર્યું છે અને પસ્તાવા રૂપે તેની શિક્ષા મને અતિશય થયાં કરે છે. તે એટલા બધા પ્રહાર મારા અંતઃકરણ ઉપર કરે છે કે તે પ્રહાર મારાથી સહન થઈ શકતા નથી. અરે, ઓહ ! મારું અંતઃકરણ મુઝાય છે. સેંટ કલૌડ મેં તને સન્ત કર્યો છે તેવો જ તું રહેજો. રાજ્યની ઇચ્છા કરી તેનો લોભ રાખનારાઓને કેટલા બધા બીજા અપરાધ કરવા પડે છે તે અપરાધમાંથી મેં તને એટલા માટે એમાંથી બચાવી દીધો છે.

કલોટ્ટર--તમારા આવા ભાષણથી મને કાંઈ પણ અસર થવાની નથી. હીક થયું કે તમે સેંટ કલૌડને મનમાં મૂક્યો, નહિ તો એના બે ભઈ પેઠે એની પણ હું માઠી વલે કરત. રાજ્યલોભ, વૈર અને તેને અંગે

કપટ કાર્ય જે કાંઈ હું કરું તે નિરૂપાયથી કરું છું એમ તમે બધાં સમજજો. મારો દોષ કોઈ કહાડશે નહિ. મને મારા અંતરમાંથી પ્રેરણા થશે તેમ હું તો કર્યો જ જઈશ.

કલોટિલ્ડા—તારા જેવા રાજ્યલોભ ધરાવનારા, વૈર રાખવાવાળા, પ્રજાને પીડા કરવાવાળા રાજાઓ ક્રાન્સની ભૂમિ ઉપર ચાલતા રહેશે ત્યાં સુધી પ્રજા સુખી થવાની નથી. અહા ! પ્રભુ, પ્રજાનું સુખ પહેલું જોજો. રાજાઓને રૂઝે માર્ગે વર્તન કરવાને પ્રેરજો, અથવા તેમની દુષ્ટ શુદ્ધિ ધેરજો. ક્રાન્સની ભૂમિની પ્રજાને સુખી કરવાને એવા રાજાઓની જડ કહાડી નાંખજો. તેમની હંયાતી નાશુદ કરી નાંખજો. પણ પ્રજા સુખી રહે એવાં ધોરણુ તેઓ જ ચલાવે એવા તેમના ઉત્તમ કાર્યમાં છેવટે તું સાહાય્ય થજો. મારા વંશજથી ક્રાન્સની રાજ્યસત્તા સ્થપાય છે તેનો દુરૂપયોગ થાય તો, પ્રભુ ! તે સત્તાનો તું સમુજગો નાશ કરજો.

હાથમાં કટાર લઈને કાલિનું રૂપ ધારણુ કરી લીલિયા પ્રવેશ કરે છે.

લીલિયા—પ્રભુ તો નાશ કરતાં કરશે પણ જેણે આ પહેલ કરી છે તેનો જ હું નાશ કરું છું. (કલોટર ઉપર કટારનો ધા કરે છે.) તેની પછવાડે ધવલવદના દોડતી આવતી હતી તે તેનો હાથ જાલી લે છે.

કલોટર—(થોડા ધવાયલો સાવધાન થઈ) ચાંડાલણી ! મારા જેવા બળવાન અને શૂરા વીર ઉપર તું અબળા ધા કરે છે ? (તેને ચોટલે પકડી ભોંય ઉપર પટકે છે. તાબડતોબ ઉભી થઈ તેને હાથે બચકું ભરી લોહી લોવાંણુ કરે છે. ધર્માધ્યક્ષ કલોટિલ્ડાને ખોળતો ત્યાં આવી પહોંચે છે.)

ધર્માધ્યક્ષ—(લીલિયાને હાથે જાલી ઉભી કરે છે.) દીકરી ! તું આ શું કરે છે ?

લીલિયા—હું મારો ધર્મ બળવું છું. આ ચાંડાળે મને છેતરી, તમે અમારો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો તે જ હસ્તે આ પાપિયે મારા બે કુમળા કુમારોને પેલા કટારે છૂંદી નાંખ્યા. હું આજે એનો પ્રાણ લીધા વિના જવા દેનાર નથી. એના જેવા પાપિયો આ જગતમાં જીવતા રહેશે

તો હજારો ઘેર કર્મ કરશે માટે એવા દુષ્ટાનો નાશ કરવો એ જ ખરો ધર્મ છે.

કલોદર—(લોહી ઘણું જવાથી અશક્ત બનેલો) તારા જેવી ચાંડાળણી, ધણીનો નાશ કરવા તત્પર થયેલીનો નાશ કરવો એ જ ખરો ધર્મ છે. ઉડીને તેને મારવા જાય છે.

લીલયા—(તેને સમો ધડકો મારી પાડી નાંખી તેના ઉપર ચડી બેસી તેનું ગળું ડાઘવતાં) હું આ ટાણે રાક્ષસી બની છું. મારા અંગમાં અગાધ બળ આવ્યું છે. તારો જીવ લીધા વિના હવે તને છોડનાર નથી વિશ્વાસઘાતી, મહાપાપી, (તેના માથા ઉપર પગ પ્રહાર કરે છે).

ધવલવદના—(એકદમ ઉભી થઈ તેને નિવારતાં) લીલયા બહેન ! જરા શાન્ત થાઓ, ગમે તેવા તોય પણ, એ આપણા પતિ છે. આપણે આપણો પતિધર્મ પાળવો.

લીલયા—કોનો પતિ ! આ દુષ્ટ, મહાપાપી. મારા દૂધમળ દીકરાઓનો કાળ, મારો પતિ ? (ફરી બાઝમબાઝા ને મારામારી થાય છે.)

કલોદરિદ્ધા—વહુ, તમે કોઠાને વશ થયાં છો. તેમાં તમારો જરા પણ દોષ નથી. તો પણ ગર્ભ ગુજરી ભૂલી જાઓ.

ધર્માધ્યક્ષ—દીકરી ! જે હાથ ઘાત કરવા આવે તે હાથને ચુંબન કરવું એ જ ખરો ધર્મ છે. મેં આવા અયોગ્ય પુરૂષને તમારો હાથ અર્પણ કર્યો એમાં હું પણ પાપી નીવડ્યો છું.

કલોદરિદ્ધા—ગુરુ ! તમારા કરતાં હું સાત ઘણી પાપણી નીવડી છું કે મારા આ પાપી પુત્રને લીલયા પરણે એવો મેં એને આગ્રહ કર્યો. બેટી લીલયા ! શાન્ત થા, કોઈ થાય એવાં આપણે થવું નહિ. એ પાપી પુત્રને હું મારો પુત્ર લેખતી નથી. ગુરુ ! આ પાપી સંસારમાં મન્યાં રહેવું ઉચિત નથી. પાપી વાતાવરણ છવાયલા રાજમહાલયમાં રહેવું તેના કરતાં ધર્મસ્થાનમાં પ્રવેશ કરવો એ જ હવે ઉચિત છે.

ધવલવદના—આ મારા પતિની હવે મારે સારવાર કરવી પડશે. એમ ન હોત તો હું પણ તમારા ભેગી આવત. (મૂર્છિત પડેલા કલોદિદા રને ઉપડાવી લઈ જાય છે).

કલોદિદા—ધન્ય છે વનુજ, હવે આપણે માટે એજ કર્તવ્ય છે. મારા મરણ પામેલા એ પૌત્રોને મેં એક જ ઠાઠડીમાં સૂવાસ્થા છે તેઓને અવલમંજલ પ્હોંચાડવાને તૈયારી કરી છે.

લીલિયા—મારા બે દીકરાઓની ઠાઠડી ભેગી પેલા નાતરિયા અધેર પાપી પતિ અરે ! એ આંડાળની ઠાઠડી ફૂડાડવી હતી માટે હું વાર કરતી હતી. હવે એનું જે થવાનું હશે તે થશે. હવે દીકરાઓને અવલમંજલ પ્હોંચાડ્યા પછી હું સ્મશાનરૂપ બનેલા મહેલમાં વસવા પાછી વળવત્તી નથી. સાસુજી ! આપની સાથે જ હું મદનિવાસીની થઈશ.

(પડેલા પડે છે).

[બે કુંવરોની ઠાઠડીનું સર્ગસ ફૂડાડી કલોદિદા આદિ સર્વે મંડળ શોકના પોશાકમાં દેવળ લણી જાય છે ત્યાંનો વિધિ પૂર્ણ થયા પછી, કલોદિદા અને લીલિયાને નન બતાવવાનો વિધિ ધર્માધ્યક્ષ કરે છે.]

અંક ૫ મો.

દશ્ય ૧ લું.

કસોદર, અને સલુણા (વાલ્ડેરાડા)

કસોદર—સલુણા! તમારા સસરા, અને મારા ભત્રીજા થ્યુડિબર્ટ (Theudibert) મારા ભાઈ થિયેરીના મરણ પછી, પરાક્રમે કરવાને કાંઈ બાકી રાખી ન હતી. તેઓ, તમારા પિતા વાશો રાજાને મદદ આપતા, અને તેથી, તમારાં મ્હોટાં બહેન વિસિગાર્ડા તેને પરણાવ્યાં હતાં.

સલુણા—તમારા ભત્રીજાનો વિચાર ઘટલી અને સ્પૈનનું રાજ્ય જીતી લેવાનો હતો. તેઓ કહેતા હતા કે, મારા કાકા માહોમાહેનો ત્રાસ વહેંચી ખાવાનો કલહ કરે છે, તેવો આપણે કરવો નથી. આપણે તો બહારનો, પારકા પાસેથી મેળવવો ઉચિત છે, એમ કહી, વારે વારે ત્યાં સવારિયો લઈ જતા હતા. તેમના પુત્ર મારા સ્વામી થ્યુડેબાલ્ડ ઝાઝું જીવ્યા હોત તો પોતાની મુરાદ બર લાવત.

કસોદર—ખરી વાત છે, પણ અવળું બનવાનું તેથી અધવચ મારો ભત્રીજો મરણને શરણ થઈ ગયો, એથી, મારું કાળજી બહુ મુંઝાય છે. તે પોતાના પિતાને પગલે ચાલી બહુ પરાક્રમ કરત, પરંતુ દૈવ્યને અવળું કરવું હતું તેથી એ પ્રભુના દરબારમાં હાજર થઈ ગયો. આવા માઠા બનાવથી તમને દુઃખ અને સંતાપ થાય એમાં નવાઈ નથી.

સલુણા—ધણી છતાં પણ, મને ધણીનું સુખ હતું નહિ, તે તમે જાણો છો, એમને એક પગવારની નવરાશ મળતી નહિ, અને જ્યાં ત્યાં ભડવા જવું, ધવાવું, સાજ થવું ને પાછું એવું એ જ આદરવું.

કસોદર—તો પણ, તમે તો તેમની સેવા કરવામાં બાકી રાખી નથી. તમારા જેવી પ્રમદા તો કોઈ ભાગ્યશાળી હોય તેને જ મળે. હું એ વિષે પૂરો હિંમતી છું.

સલુણા—અમારાં કાકીનાં નામ તમે ઠીક પાડ્યાં છે. તમે ટીખણી તો ઓ હો કે ?

કલોદર—તેઓના ભણીતું પૂરું સુખ મળે નહિ ત્યારે એવાં દીપ્તજ કરીને મનને ગમત પમાડિયે, તમારાથી કશું અનપ્ત્યું નથી.

સહુણા—ધવલવદના કાકીજી તો પડ્યાં ને પાથરાં તમારા ભાષ ગિદેખટને ત્યાં જ રહે છે. એમણે મારાં કાકીજીને ઠીક બોળવી દીધાં છે. બોળાં કાકીજી પૂરાં હાથ છે, તેથી ગિદેખટ આગળ, કાકીજી ફાવી જાય છે.

કલોદર—તમે મેણું મારે છો તે હું સમજું છું. ધોળામાં કાળું હશે કે નહિ તે પ્રભુ જાણે, પણ વગોણું થાય છે, અને નાક કપાય છે, એટલું તો મારે માન્ય કરવું પડે છે.

સહુણા—ચિંતા કરશો નહિ, વગોણું થવા જેવું કાંઈ નથી. મારાં ધવલવદના કાકીજીની ઠાઉકી રીતભાત કાઢના કળવામાં આવવા દે એવાં છે નહિ.

કલોદર—મારા આગળ એવી ડાહી ડાહી વાતો ફેરે છે કે મને તો કશો જોમ સરખો પણ આવતો નથી.

સહુણા—એ જ સારી વાત છે, અમે અધરાં જાતિ, અમારાં મૂળ ધણાં ઉંડાં હોય છે તેનો પાર પામવો એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. પણ તમે એમના હેતાળુ ધણી છો તેથી નિભાવ સારો કરો છો.

કલોદર—જો નિભાવ કરે નહિ તો જાઉં ક્યાં? અમે શરાજનો અમારે દરવાને ઠામ જોઈયે તો નિભાવિયે નહિ તો જાઈયે ક્યાં? રાત્રે હું ઉંઘી ગયો હોઉં ત્યારે કદાપિ તમારાં કાકીજી ઘરમાં આવતાં હશે, પણ એમને પોતાના એકાન્તના શયનગૃહ સિવાય ગોઠતું નથી. અને ખરી વાત કહું? એ તો એમ ફેરે છે કે, વર્ષ થયાં એટલે અમારી વૃત્તિઓ તો શિથિલ થઈ ગઈ છે. એટલે પ્રેમની વાતો અમને પ્રિય નથી. એવો ઢાંગ કરી ભકતાણીનો વેષ પૂરેપૂરો ભજવે છે.

સહુણા—જો વિષય વાસનાની તૃપ્તિ થઈ હોય તેના વિચાર એવા જ હોય.

કલોદર—મને તો તૃપ્તિનો લાહો મળતો જ નથી. સાગ્ન હોધયે, માંદા હોધયે ત્યારે પોતાની પત્નિ ખચર રાખે નહિ તો બીજું કાણુ રાખે ? મારા તો પૂરા ભોગ છે. મારું મન સાચવે એવું કાઈ પાસે નહિ એ દુઃખ કેમ વેઠાય ? (તેની આંખોમાં આંસુ આવે છે).

સલુણા—અકળાઓ નહિ. એ દિવસ પણ વહી જશે. જો તમારી ઇચ્છા હોય તો મારાં ધવલવદના કાકીજીને હું સમજાવું કે હવે ધરડે ધડપણુ તમારી મરજી પ્રમાણે ચાકરી કરે.

કલોદર—તમે મને ધરડો કહો છો ? સાત જવાન મને પ્હોંચે નહિ એટલું બળ હવણું મારામાં છે. જુવો મારી દાઢીમાં એક પણ ધોળો વાળ છે ? (અપવાય) વર્ષ ૬૪ થયાં છે, અને કલબ લગાવું છું તેની ક્યાં એને ખબર છે ?

સલુણા—રાજવંશિયો કદિ ધરડા થતા જ નથી. ફાવે તેટલી ખાયડિઓ પરણે અને ફાવે તેમ તેમને વર્તવા દે.

કલોદર—(સલુણાનો હાથ પકડીને) હ્યો ત્યારે મારા નબળા પોચા હાથમાંથી છોડાવો તમારો હાથ જોધયે ? તમે તો ભર જવાનીમાં છો ને મારા કરતાં ખારધણું બળ તમારામાં છે. એમ તમે સમજતાં હશો.

સલુણા—(તેનો હાથ છોડાવવા જાય છે) ઓ આપરે ! આ આપડો તો છૂટતો જ નથી. જાણે સીસાની ગારે ચોટયો હોય નહિ ? મૂકો, મૂકો કાકાજી, મારું કાંડુ મૂકી દો. લોહીની તસરો આવી ગઈ છે, જુવો.

કલોદર—તેનો હાથ પોતાના મ્હો ભણી લઇને. હા સલુણા, મેં અપરાધ કર્યો. ગુલાબની પાંખડી જેવી તમારા હાથ ઉપર તસરો ઉપડી છે તેને શાન્ત કરું. (તેના હાથને જોરથી પોતાને હોઠે લગાડે છે).

સલુણા—બધું કાકાજી ! આમ શું કરો છો ?

કલોદર—મારા મ્હોના વાયુથી ઠંડક કરું છું, તેનો હાથ બીજાની હથેલીમાં દાખીને આપડો છોડી દે છે. જુવો તમારો લોહીનો

જુસ્સો કેવો તરી આવ્યો છે ? સહુણા ! તમારા હાથને મેં પીડા કરી તે ક્ષમા કરજો.

સહુણા—પારકાને પીડા કરીને આમ જોર બતલાવાય ?

કલોદર—(તેના હાથે ખીજા હાથથી કાંડાને ઘસાવું કરી, બેઠેલી આંગળિયોનો ઉપાડો પંપાળી નાંખતાં) આટલું કરતાં છતાં પણ કાંડે ઉતરેલું દહોઈ ઉપર ચડતું નથી. (દહોણી સુધી હાથ પંપાળો કરે છે.)

સહુણા—(હાથ છોડાવી લેઈ કાંડાં સામું જોઈ રહેતાં) આવું બળ તમારામાં હશે એમ મને લાગતું ન હતું, પણ મારા ઉપર આટલું બધું બળ વાપરવું એ આપને ઉચિત ગણાય કે ?

કલોદર—બળનો અનુભવ કરાવવો હોય અને બળની પરીક્ષા આપવી હોય ત્યારે એમ કસ્યા વિના છૂટકો નહિ. બાનુ ! માફ કરજો. પણ મેં પૂરી ભૂલ કરી. હજી પણ તસરો દેખાય છે. (તેનો હાથ ફરીને ઝાલી પંપાળે છે).

સહુણા—હવે તમારામાં આટલું બધું બળ છે તો પૂરા જવાન હશે ત્યારે તો કાણ જાણે કેટલુંય હશે !

કલોદર—આટલું બળ છતાં તમે મને ઘરડો માનો છો ?

સહુણા—હોય તેમ મનાય. (હાથ ખેંચી લે છે) મને લાગે છે કે ૬૦ ને ઉપર ૫ વર્ષ તમને થયાં હશે.

કલોદર—તમે જાણો છો કે તમારા વડ સસરા ચિયેરીનાં માતાજી મરી ગયાં, પછી મારા પિતાજી, મારાં ૧૬ વર્ષનાં માતાજી કલોદર સાથે પરણ્યા. તે વેળાએ એમનું વય મારા જેટલું હતું. ત્યાર પછી તેમની કુખે અમે ત્રણ ભાઈ થયા. હાલ મને ૪૦ વર્ષ તો થયાં હશે હો ! અને મારા જેટલી વયે તો ઘણા જણ પહેલી વારકા પરણે છે. તમે મારા ભત્રિજાથી પાંચ વર્ષ મોટાં છો એ વાત તો તમને સાંભરે છે કે નહિ ?

સહુણા—હા, મને પરખવાને તમે જ આવ્યા હતા. મને મારી મર તમે પૂછી હતી તે દિવસે હું એમ સમજી હતી કે તમે મારી માથે પરણવાનું માગુ ધાલવા આવ્યા છો.

કલોદર—તે દિવસે તો હું ભર જવાનીમાં હતો. આગળ પડતું માલું છું એમ લાગે તો ક્ષમા કરજો. આપની પરવાનગીથી કહું છું કે તમને જોયાં તેજ વેળાએ મારા મનમાં આવ્યું હતું કે તમારાં મ્હોટાં હેન અમારા ભત્રીજા વેરે પરણાવે તો તેમના દીકરા વહેરે તમને પરણાવવાં અને એક ઘરમાં બે સગી બેનો સાસુ વહુ થાય તે ઠીક નહિ. માટે આ વહુ તો આપણે જ લાયક છે અને હું ખરું કહું છું, ક્ષમા કરજો. દિવસથી તમારી મૂર્તિ મારા હૃદયમાં બિરાજમાન થયેલી હતી પણ ત્યમ છે તે જો બતાવી શકાય એમ હોય તો મારું હૃદય ઉઘાડું કરીને ત્યક્ષ બતાવું.

સહુણા—હું તે વેળાનો તમારો ભાવ સમજી હતી, અને તેથીજ, મારા મનમાં આવ્યું હતું કે તમે જ મને પરણવાના છો.

કલોદર—મારા ભત્રીજા (થ્યુડેઆલ્ટ) નો સ્વભાવ વહેરી હતો. તે મેક સામાન્ય સ્ત્રીના પ્રેમમાં ફસાઈને તેની સાથે પરણવાના બેતમાં હતો. ત્યારે અમારા જાણવામાં આવી પણ તે પરણે તે પહેલાં તો દીકરો મવતરયો હતો. એવા દીકરા વહેરે તમને પરણાવવાં તે કરતાં તમારાં માતૃપિતાનો વિચાર, જો હું ખુશી હોઉં તો, મારી વહેરે તમને પરણાવવાનો થયો હતો, અને તમારી સાથે એકાન્તમાં વાત કરવાનો મને મસગ કરી આપ્યો હતો, એ વાત તમને સાંભરે છે?

સહુણા—હા, બરાબર મને સાંભરે છે, એ તો જાણે કાલ સવારની માત્ર ન હોય એમ મને લાગે છે.

કલોદર—વાર ત્યારે ખરી વાત કહો, હું આ વેળાએ વીતી વાત કહું છું તેની ક્ષમા કરશો. (તેના આગળ ધુટણે પડીને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને) જો તે વેળાએ આ પ્રમાણે મેં તમારે બોળે આંખોને તમારા હાથની માગણી કરી હોત તો તમે તે માન્ય રાખત કે નહિ? મરું કહેજો.

સહુણા—(હસતાં) હું ખરું કહું છું કે, તે વેળા હું ના હોત નહિ. મારું મન પૂરેપૂરું, તમારો મોહિનીરૂપ દેખાવ જોઈને, મોહિત થયું હતું તે બોળા ભાવે હું તમને ખરું કહું છું.

કલોદર—ત્યારે તે સમયની પેઠે જ આ સમય પ્રાપ્ત થયો છે, તો હું ધુટણે પડ્યો છું. મને રીઝાવીને ઉઠાડશે નહિ ત્યાં સુધી, હું ઉઠવાનો નથી અને આ તમારો નાજુક હાથ છોડવાનો નથી (તેનો હાથ ઉચો કરીને પ્હોંચ્યા સાથે રમત કરતાં) હું આં તમારા નાજુક કરની માગણી કરવા તમારી પાસે આવ્યો છું. સલુણા, વ્હાલી સલુણા, તે વેળાએ તમારામાં લુપ્ત થયેલું મારું આ હૃદય, આટલો લાંબો સમય વીત્યા છતાં પણ, આ સમયે પાછું તાજું થાય છે; અરે તે અધીરું થયું એ વાત તને વિદિત કરી તારા હાથની બીક્ષા માગું છું. (ફરીને તેને પ્હોંચે ઝલ કરે છે).

સલુણા—વણી વારથી આપ આ ઢબમાં બેઠાં છો. તેથી આપના પગ અકડાઈ જશે, ખુરશી ઉપર ઘિરાળને વાત કરો, હું સાંભળવાને ખુશી છું. (તે ઉભી થાય છે એટલે કલોદરને ઉભાં થવું પડે છે) અત્યાર સુધી સાચે સાચી વાત થઈ એમ હું માનું છું તો મને સાચેસાચું ક્હો કે લીલિયા કાઢીજી સાથેનો પ્રસંગ દુઃખદ કેમ નીવડ્યો? તમારા પ્રેમમાં તે ફસાયાં, ને પછી, તમે તે ઘિચારાં બોળાંને દગો કેમ દીધો? તેમના કુમળા આળકોનું સત્યાનાશ કેમ વાળી નાંખ્યું?

કલોદર—મારા ઉપર તમે વિશ્વાસ રાખીને વાત કરો છો તો હું પણ ખરેખર કહું છું. એકે અક્ષર ખોટો બોલીશ નહિ. જુઓ, સાંભળો. (તાબડોતોબ મનમાં બનાવટ ગોઠવે છે.)

સલુણા—(પોતે કોચ ઉપર બેસે છે.) આપ પણ પેલી ખુરશી ઉપર બેસો.

કલોદર—મને આપની પાસે આ કોચ ઉપર બેસવાથી વાત કરતાં ઠીક ફાવશે. (એમ કહી તેની પાસે બેસી જાય છે) મારા ઉપર લીલિયાની પ્રીતિ હતી. એ નિરાધાર થઈ ગઈ હતી, તેથી, મને રાજ બોલાવીને સુખદુઃખની વાતો કરતાં એક દિવસ કહ્યું કે, મારો જવાન દેહ છે. છોકરાંને કાંઈ સંભાળનાર નથી, તો હું મારો હાથ તમને સોંપું છું. એમ કહીને એકદમ આવેશમાં આવીને મને બાઝી પડી અને મને કગરવા લાગી કે હું તમને વરી ચૂકી. મેં પણ આવેશમાં આવીને તેની અતિશય આતુરતા જોઈ તેની ભેટ સ્વીકારી લીધી. અમે પરણ્યાં, પણ પછવાડેથી તેનું કપટ પકડાઈ આવ્યું. હું છોકરાની જગીર સાચવતો

હતો તે તમે જાણો છો, પણ એણે માફ કાટલું કાઢી નાખવાની યોજના કરી, અને મારી જગીર એના છોકરાને મળે એવી યોજનાઓ થવા લાગી. મ્હોટો છોકરો અરગંડીવાળો ગોણડેમારને મારી આવ્યો હતો. એ જ છોકરાને હાથે માફ ખૂન કરાવવાની ગોઠવણ થઈ, અને તે ક્યારે? હું ભર ઉંઘમાં સૂતો હોઉં તે વેળાએ.

સહુણા—આ એનું કૃત્ય તો અયોગ્ય કહેવાય.

કલોદર—હું પલંગમાં ઉંઘતો હતો, પણ જરા ગરબડ થઈ કે તરત આંખ ઉઘડી ગઈ અને જોઉં છું તો લીલિયાના હાથમાં કટાર હતી, અને મ્હોટા કુંવરના હાથમાં તરવાર હતી. બંને સામટો ધા કરીને મને કાપી નાંખવાની તૈયારીમાં હતાં, એટલામાં, હું જાગી ઊઠ્યો. લીલિયા પાસેથી કટાર છીનવી લીધો, મ્હોટા કુંવર પાસેથી તરવાર ઝૂંટાવી લેવા જતાં તેણે ધા કર્યો તે મેં મારા પ્હોંચ્યા ઉપર ઝીલી લેતાં નિશાની થઈ તે જુઓ આ રીતે. (પ્હોંચ્યા ઉપરની કાઈ પ્રસંગની ધાની નિશાની બતાવે છે.)

સહુણા—હા ખરી વાત. એ નિશાની ખુદલી જણાય છે, ત્યારે તો તમારો કંઈ પણ વાંક નથી. એ કપડી લોકોને જે કંઈ થયું તે યોગ્ય જ થયું છે.

કલોદર—સહુણા! હું દુઃખી છું, માફ કોઈ અંગનું નથી. માટે તને કરગરીને કહું છું કે તું મારી થા.

સહુણા—મારી કબુલાત બે કારણથી થાય છે.

પ્રેમ તો એકે સંકરજાતિની વ્યક્તિ સાથે મને પરણાવી એ લાંછન મને લાગ્યું છે, તો તમારી વહેરે પરણું તો લ્હોવાઈ જાય. વળી ચિટ્ડે-બર્ટ અને આપ પોતે રાજ્યના લોભી છો તેથી મારા કબજામાં જે ભાગ છે તે બચાવી પડવાને મ્હોડાવેળા તમે મને પંજવો તે કરતાં જો કદાપિ તમારાથી પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ જાય તો મારો વંશ ચાલતો રહે. એ આશાએ મારા ભાગની સત્તા હવણું મારે સ્વાધીન રાખવાની શરતે હું તમારે સ્વાધીન થાઉં છું.

કલોદર—મારે એ કરાર કબુલ છે.

(તેની આંગળિયે વીંટી હતી તે પ્હેરાવી દે છે.) (પડો પડે છે.)

દશ્ય ૨ જી.

[સહુણા (વાહોરાડા) પરણવાના પોશાકમાં સજ્જ થઈ છે. સગાં બહાલાં એકઠાં થયાં છે. કલોટર વરરાજના પોશાકમાં હાજર છે. પાદરી પરણેતરનો વિધિ પૂરો કરે છે. પછી, આખું સરગસ સહુણાને આવાસે જાય છે. ત્યાં ખાણું તૈયાર છે. સર્વે ખાણું ખાય છે; પછી નાચ રંગ શરૂ થાય છે, તેનો લાગ લઈને ધવલવદના અને ચિદોખટ બગીચાના એકાન્ત સંકેત સ્થાને જઈ બેસે છે.]

ચિદોખટ—ભાભી, તમારા વર તો આજે ચોથી વારના વરરાજ બન્યા. એની છેતરપટીને કાઈ પ્હોંચે એમ નથી.

ધવલવદના—એટલી પીડા મારે ઓછી થઈ. દીલિયા સાથે ભવાડો થયા પછી, મારી પાસે વધારે વણધવા માંડ્યું હતું, તેથી, હું તમારે ત્યાં આવી શકતી નહોતી. બાકી મન તો તમારી પાસે આવવા તણાયાં જ કરતું હતું.

ચિદોખટ—હવે આ સહુણા સાથે લપટાયા એટલે તમારો ભાવ પૂછવાના નથી, પણ આવી નાચની મિજલસો, ખાણું વગેરે ખર્ચ કલોટરે પોતાને ત્યાં કરવો જોઈએ તેને બદલે સહુણાને આવાસે કેમ કરવામાં આવ્યું ?

ધવલવદના—એવે પ્રસંગે થતા ખર્ચનો અમારે બચાવ થશે, અને હવે તો સહુણાનું તે બધું અમારું જ છે. (ઉંચું જોતાં, કલોટર સંતાતો જુએ છે, તેની ચેતવણી ગુપચુપ ચિદોખટને આપી સમયાનુસાર સ્ત્રીચરિત્ર ચલાવે છે.)

ચિદોખટ—(જરા સંભળાય એવે સ્વરે) ભાભીશુ ! તમારો એ અભિપ્રાય બરોબર નથી. જેમ કલોટરોમિરનો ભાગ અમે બહેની લીધો તેમ અમારા પ્રભતિજ શ્યુડોઆલડના વારસ અમે બે ભાઈ થયા.

ધવલવદના—તમારો એ વિવાદ કેવળ અયોગ્ય છે. સહુણાને તમારા બાઈ પરણ્યા એટલે એની બધી મિલકત અમારી થઈ એમાં તમારું કાંઈ લાગે વળગે નહિ.

ચિટ્ટેખર્ટ—એમ નહિ, એમાં હું અર્ધો ભાગિયો છું, અને અમે બે ભાઈ સર્વ કાર્યમાં ભેગા ભળેલા રહિયે છિયે તેથી અમારો સંપ સારો ચાલ્યો આવે છે. તમે પણ સમજી છો. તમે ખરી વાત મારા ભાઈને સમજવી શકો છો, એટલા માટે, તમારે ગળે ઉતારવાને હું તમને આ એકાન્ત જગ્યામાં તેડી લાવ્યો છું. તમને વિનવીને કહું છું કે, અમારી બેની વચ્ચે તમારે અણુબનાવ થવા દેવો ના હોય તો તેમને મારી ખરી વાત સમજાવજો. ભાભીજી, માફ એટલું કામ જરૂર કરજો.

ધવલવદના—માફ કરજો જેઠજી! મારાથી એવી ભલામણ નહિ થાય. મારા ધણી પછી, મારા દીકરાને ભાગ મળશે તે જતો કરવાને હું રાજી કેમ હોઉં ?

ચિટ્ટેખર્ટ—તમે પણ મારા ભાઈના જેવાં મતલબી થઈ ગયાં ?

ધવલવદના—વાજબી હોય તેમાં તમને તમારા ભાઈ ભાગ આપે છે, એમ છતાં, તમે મારા વહાલા વરને મતલબી ફૂલો છો તે મારાથી નહિ સંખાય. મારા પ્રેમાળ ધણી ઉપર એવું આળ મૂકો છો તે મારાથી સાંભળી શકાતું નથી. (ઉભી થઈ જવા માંડે છે.)

કલોદર—(છતો થઈ સામે દેખા દે છે.) વહાલી ધવલવદના, મારે તારી સાથે નાચ કરવો હતો, અને મેં તને જોઈ નહિ, એટલે, ખોળતો અહિં આવ્યો છું. ઝાડીમાં પેલું કાણુ છે ? એ મારા ઉપર શું આળ મૂકે છે ?

ધવલવદના—તમે જેને તમારા વહાલા ભાઈ ફૂલો છો તે, ખીજું કાણુ ? એમને તો જેમાંને તેમાં ભાગ પડાવા છે.

ચિટ્ટેખર્ટ—(આગળ આવીને) એ તો હું છું. તમને અમારાં ભાભી દ્વારાએ એક સંદેશો ફેલેવરાવવો હતો તેથી હું જ એમને અહિં તેડી લાવ્યો છું. આજના આનંદના પ્રસંગમાં તમને ખેદ કરાવવા હું ઇચ્છતો નથી. માટે, તમને જણાવવાનું તે મેં મારાં ભાભીજીને જણાવી દીધું. એટલામાં તો એ લીલાં પીળાં થઈ ગયાં ને રૂપલું લીધું.

કલોદર--હું કાંઈ તમારાથી છોટે નથી. આપણે બે એક જ છીએ, અને એક જ રહીશું. એમાં તમારે શક આણવાનું કારણ નથી. પણ જરા પ્રસંગ તો જણાવો ?

ચિદરૂપદર્શિ--આજે નહિ. હજી ધણો અવકાશ છે. આજે તો તમારા આનંદમાં અમારો આનંદ ઉમેરીને તમને વિશેષ આનંદી કરવાને મને ધણો ઉમળકો આવે છે. મારાં લાભીજીને મેં હવણું સમજણ પાડી છે તે વાત તમને તેઓ અવકાશ કરશે, ત્યાર પછી, આપણે તે પ્રસંગની ચર્ચા કરીશું.

ધવલવદના--મને હુંકું ને ટચ્ચ રહેવા દો. સાંભળો, મારા વહાલા પતિ! તમારા લાઇને અત્યારથી લાલચ લાગી છે, એ રૂહે છે કે, આવી મિજલસોનાં ખર્ચ આપણે આવાસે આપણા પદરથી કરવા જોઈએ તેને બદલે તમારા પ્રભત્રિજનની મિલકતમાંથી શા માટે કરવામાં આવે છે? અને મજિયારી મિલકત શા માટે વેડી મારે છે ?

કલોદર--સમજ્યો, સાંભળો, મારે સજીણા સાથે પ્રથમ કરાર થયો, ત્યાર પછી એણે મારે વહેરે પરણવાને માન્ય કર્યું છે; અને તે કરાર એવો છે કે, એના અંગતું તમામ ખર્ચ એ પોતાના ગ્રાસની ઉપજમાંથી કરે. મારે તો એને આવાસે મહેમાન તરીકે રહેવું. એના ગ્રાસ, એની કોઈ પણ ચીજ, ગમે તે હોય, તે ઉપર આપણો કશો હક રાખ્યો નથી, ત્યારે એ મારી સાથે પરણી છે અને મને ચોખું કહ્યું છે કે, શાખની ખાતર હું તમારી સાથે પરણી છું. જ્યાં સુધી પાંશરે પાંશર ચાલશે ત્યાં સુધી તે મારી પત્ની તરીકે મારા અંબધમાં રહેવાને બંધાઈ છે.

ધવલવદના--ત્યારે તમને લાડુતી ભરતાર કસ્યા છે કે શું ?

કલોદર--હા, એમ જ છે.

ધવલવદના--તો તમે તમારા લાઇને ચોખ્ખે ચોખ્ખું ફૂંદી દો કે સજીણાનો ગ્રાસ વહેંચાય એમ છે જ નહિ. (ચિદરૂપદર્શિને બતાવીને) પૂછો એમને મેં પણ એમને એમ જ ચોખ્ખું કહ્યું, તેમાં, તમારા વહાલા લાઇને મર્યાં લાગ્યાં છે,

ચિલ્ડેબર્ટ—મને મર્યાં કેમ ન લાગે? મારો ભાગ મને મળે એવી મારે માટે ભલામણ તમારા ભરથારને કરવાને બદલે તમે તો મારા વિરુદ્ધ તમારા બહાલા વરની વકિલાત કરવા માંડી.

કલોર્ટર—મારા ઉપર તમારો ભાવ હોય, અને સતુણાની સાથે રહીને હું સખી ધાઉં, એ તમે અંતઃકરણપૂર્વક ઈચ્છતા હો તો, સતુણાની જાગીરની ભાંજગડમાં તમારે પડવા સરખું નથી. હું તો માત્ર એની મિલકતનો વ્યવસ્થાપક થયો છું, અને એના પિયરનું પ્રયત્ન જોઈએ તેવું છે એ જાણો છોકરી?

ધવલવદના—અસ, એ જ ખુલાસો બરાબર છે. સતુણા મને ખોળાતી હશે, અને આપણે ત્રણે ધરનાં માણસ આમ સંતાતાં ફરિયે તે ખોટું દેખાય. માટે ચાલો ત્યાં જઈએ.

(ત્રણે જણાં જાય છે)

દશ્ય ૩ જી.

સ્થળ: ધવલવદનાનો આવાસ.

કલોર્ટર અને **ચિલ્ડેબર્ટ** તથા (કાટિબર્ટ) ધવલવદનાનો પુત્ર.

ચિલ્ડેબર્ટ—ભાઈઓમાં, હવે આપણે એ રહ્યા છિયે. સારાં નઠારાં સવે કૃત્યોમાં ભેગા ભાગ લેતા આવ્યા છિયે, તેમ છતાં, વડા ભાઈ થિયેરીનું રાજ્ય આપણો પ્રભત્રીજો શ્યુટોબ્રાદર ભોગવતો હતો તે ગુજરી ગયો, તો હવે આપણે બંને અર્ધોઅર્ધ ભાગીદાર થયા, તેમ છતાં મારો ભાગ તમે મને આપતા નથી, એમાં મારો પરિણામ આવશે નહિ. આપણો સંપ દૂટશે.

કલોર્ટર—હું પ્રથમ તમને ક્ષી ચૂક્યો છું કે, એ જાગીર સતુણાની છે. લોખ્યારડીના રાજા વાશોની આસ્ટોગોથાની કૂખની એ પુત્રી છે. વળી એની સગી બહેન ચિસિગાર્ડ આપણા પ્રભત્રીજાની વિધવા, હજી એના ધરમાં બેઠેલી છે. એ બંને બહેનો પોતાનો ભેગો વહિવટ ચલાવે છે, તેમાં, આપણે હાથ નાંખીશું તો એનાં બળવાન પિયેરિયાં આપણને પજવશે. આપણા સામા હડશે. તેમને આપણે પહોંચી શકીશું નહિ.

ચિદ્રાખટ—શ્યુડેખાદડ એક રાખનો પુત્ર હતો. શ્યુડેખટનો તે અનૈરસ પુત્ર ફૂટેવાય. એનો રાખ ઉપર કશો હક પોસાય નહિ, તેમ છતાં, એના જીવતા સુધી આપણે જતું કર્યું. જ્યારે એનો જ રાખ ઉપર હક નહોતો ત્યારે એની વિધવા શી રીતે માલિક થઈ શકે ?

કાટિખટ—કાકા, તમે ઠીક ફૂટે છો. હાલ ચાલે છે તેમ ચાલવા દો. આગળ ઉપર જોવાશે.

કલોદર—છોકરા ! તું કાકાનો થઈ ગયો છે. તારી મા પણ અંદરખાનેથી એમના વશમાં હોય એમ સમજાય છે. તો તમે મા દીકરો જાઓ, વસો એના ઘરમાં, મારે તમારી દરકાર નથી.

ચિદ્રાખટ—(સંકોધ) મારી સમક્ષ તમે આળ ચડાવા સરખી, અયોગ્ય વાત કરો છો, અને સર્વને દયાવી દેવાના ઢોંગ લઈ બેઠા છો. એ વાત હવે મારા આગળ પોસાવાની નથી. લાઇ છો એટલે એક અઠવાડિયાની તમને મ્હેતલ આપું છું. સીધેસીધું માનવું હોય તો માનો નહિ તો લડવાને મેદાનમાં ઉભા રહેજો.

(કોધના આવેશમાં ચાલ્યો જાય છે).

કાટિખટ—પિતાજી, હું મારા કાકાની ધારણા જાણી ગયો છું. તેથી હાલમાં વાત ઉરાડી નાંખીને એમને શાન્ત રાખવાની ખાતર મેં આપને વિનંતિ કરી હતી તેનું કારણ આપે મનપર લીધું નહિ. અને મારા પ્રતિ કોધ જણાવી અયોગ્ય કથન કર્યું તે આગળ ઉપર આપણા વિરૂદ્ધ જશે.

કલોદર—મને વિરૂદ્ધ જવું. હવે એ શું કરે છે તે જોઈ લઈશ.

કાટિખટ—એમણે લડવાની પૂરી તૈયારી કરી રાખી છે અને તે ચાતની આપને મેં ચેતવણી પણ આપી છે. આ કલહનો પરિણામ સારો આવવાનો નથી. એ વાત નક્કી જાણજો.

કલોદર—ગમે તે પરિણામ આવે. શબ્દથી એ સમજતો નથી તો હું પણ શબ્દથી સમજાવવાની તૈયારી કરવા માંડું છું.

(ઉઠી જાય છે.)

દશ્ય ૪ થું.

સ્થળ: કલોટિલ્હાનો આવાસ.

પાત્રો: કલોટિલ્હા, કલોડોવાલ્ડ, ધર્મગુરૂ તથા દાસી.

ધર્મગુરૂ—જેયું કે શયતાનનું બોલ્યું સાંભળવાથી શું ફળ ઉપજ્યું?

કલોટિલ્હા—ક્ષમા કરો ગુરૂજી, કુટુંબ કલેશની હોળીમાં સૌ હોમાઈ ગયાં; અરે, મારાપર તો દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં. (કલોડોવાલ્ડ નીચે મુખે ઊભો છે તેના લણી નેઘને) આપુ, તારા કાકામાં તેના પિતાના સર્વ દુર્યુષ્ણ જડ ધાલીને બેઠા છે, એની રાજ્યલોભની લ્હાયમાં એણે તારા બે ભાઈઓનો નાશ કર્યો. તને પ્રથમથી જ મેં મારી પાસે રાખ્યો હતો તેથી તું બચી ગયો, આકીતું તો બધું સૌ ભસ્મ થઈ ગયું! દુનિયાના રંગ જોયા વિના તને હું દુનિયા તળવું છું. એ પણ એક પ્રકારનું સમાજમાંથી તો મરણ જ છે. પણ શો ઉપાય? હવે આ ધરડી આંખે વંશદ્રુમનું એકાદ ફલ જોવા પામું તો મરતાં જીવ અવગતે ન જાય. અરે ચિલ્ડેબર્ટને પણ એ જ લોભ લાગ્યો છે. તે લડી મરવા ઊભો થયો છે. એને શું ખબર નથી કે કલોટર કેટલો બધો દુષ્ટ અને ધાતકી છે? પ્રભુ કરે તે ખરું. આવ આપુ! કફની પ્હેરી લે. સંસારને ભૂલી જા. (ધોળો પાદરીનો પોશાક પ્હેરાવે છે. તેની આંગળિયેથી વીંટી ફહાડી લે છે.)

કલોડોવાલ્ડ—માણ! આ મને શું પ્હેરાવો છો? ના મને તો પેલો મુકુટ પ્હેરાવો. મારી વીંટી કેમ લઈ લીધી? મારી માતા જીવતી નથી તેથી એમ કરો છો?

કલોટિલ્હા—(આંસુ ભરી, દીકરા, ફરીથી જન્મ લેઉં ત્યારે પુણ્ય કરીને અવતરજો કે ઉગતા પ્હેલાં દુઃખ ન ભોગવવાં પડે.

દાસી—(દોડતી આવીને) માણ, ગળ્ય થયો! ચિલ્ડેબર્ટનું અકાળ મૃત્યુ થતાં કલોટરે તેનું રાજ્ય લૂંટી તેનાં વહુ છોકરાને ભૂંડે હાલે ફહાડી મૂક્યાં. એટલું સાફ થયું કે જીવતાં જવાં દીધાં.

કલોટિલ્હા—અરે હાય ! બિચારાં ક્યાં રઝળશે ! આળે મહેં સ્વપનામાં પ્રાપ્ત જોયાંતા. અણુહકનું કોઈ ભોગવી શકે ? આ કલોટર પણુ ઠરી ઠામ નહિ બેસે. અરે, પેલા કૂડાકૃત્ય કરાવનારની આ અવળી કરામતનું આ ફળ છે. ઇવને પણુ એણે આમજ ભોગવી હતી. એ દુરાત્મા ! પારકાને પીડા કરાવી મોજ માણુનાર અધર્મીનું હું નામ દેનાર નથી.

પાદરી—અરે, એ તો દુર્જનનો સ્વાભાવિક સ્વભાવ જ છે.

દાસી—માણ ! વધારામાં એમ બન્યું છે કે, ગોલ્ડેઆલ્ડ સાથે મળી જઈને કલોડોવાલ્ડે બળવો કર્યો છે.

પાદરી—કુળનો ક્ષય જ થવા બેઠો છે. વૈરનો વારસો એવો જ પ્રાપ્ત થાય.

કલોટિલ્હા—મારે હવે કલોટર કાળમુખાની વાત પણુ સાંભળવી નથી પ્રભુના દરબારમાં ન્યાય ચૂકવાશે. (કલોડ પ્રતિ જોઈને) જો સાંભળ, સંસારમાં સુખ નથી, માટે ભગવત ભજનમાં દિવસ ગુળર કે ભવસાગરમાં ફરી ફેરો ન રહે. દુઃખીની દયા જાણુજો, ગરીબની બહારે ધાજો.

પાદરી— (ગીત).

ઠારે હૃદય દુખીનું, દોરે દુખીને સુખદ પંથે સારે,
સંત ખરો જાણો જે, દુઃખનિવારણુ કરેજ ઉપચારે.

કલોટિલ્હા— (ગીત)

જગ જંજળો છોડી, જે જન પરદુખ ફિટાડવા ધારે,
જન્મ સફળ છે તેનો, જે આ ભવસાગરે તરે, તારે.

કલોડ—માતાજી ! હું એકલો ક્યાં જાઉં ? તમે પણુ મને દોરવા સાથે આવો.

કલોટિલ્હા—ખરી વાત કહી બેટા ! હવે હું અહિં એકલી નિઃસાર સંસારની દુઃખદાહમાં દાઝી છીઝીને શું કરું ? ગુરૂજી, પેલા ભવમાં પૂરાં

પાપ કર્યાં હશે તે નિવારવા મને પણ ભેખ આપો. આત્મદાન ઇશ્વરને બહાણું છે તે આ તન મન ગરીબની સેવામાં ગળાય એવા પથે મને પણ ચડાવો.

પાદરી—આપનો વિચાર સ્તુત્ય છે પણ હવે વૈરાગ્યમાં શોય કરવો ઉચિત નથી. સદ્ગુણવેલી સંસારરૂપી સુખવાડીમાં ઉછરી શકતી નથી. પ્રભુ પ્રાપ્તિની ઇચ્છાને શરણ થઈ જવું એ જ ધર્મ છે. દુઃખોની ઝાળે માં સાધુજનો વિશેષ શેકાઈને શુદ્ધ બને છે. સુખદુઃખના ભાર વહન કરવા સહેતુ છે. બાઈ, સંસારમાં રહી કૂડામાં રમ્યાં પચ્યાં રહેવામાં હવે સાર નથી.

કલોટિહડા—હજી પણ આ કલોટર, કુળનો રાહુ ! કુળની સ્ત્રિયોને બ્રષ્ટ કરે છે. ઘરમાં જ ઘાતકીપણું વર્તાવવા લાગ્યો. એ બ્રષ્ટ પાપિયે અધમતાથી આખા કુળનો ઘાણુ વાળી મૂક્યો. સ્વર્ગમાં વશેલા પિતૃઓ શાપ આપશે. ભાવી ! “Oh God what a Calamity.”

પાદરી—મારું તો એક જ કથન છે તે એ કે, આત્માનું કલ્યાણ, ઉચ્ચ ગતિ, સુખ દુઃખ પાવકમાં હોમાતાં પવિત્ર થવાથી જ છે. તેથી દુઃખને તો આદરથી વધાવવામાં જ જ્ઞાનસિદ્ધિ સમાઈ છે. ધૂપની સુગંધ તેને અગ્નિમાં નાંખવાથી જ પ્રસરે છે.

કલોટિહડા—હું હવે ક્યાં હૈયું બાળું ? એકલાં આવ્યાં, એકલાં જાવું. સગાં કેનાં ને વાત શી ! ચાલો અહિંથી હવે સત્વર, કુળદ્રોહીની આણુ વર્તાતી હોય ત્યાં પાણીની અંજલી પણ ન લેવાય તો ઠીક.

દાસી—તારે તો હું પણ આપની સાથે આવીશ, અને મઠની સેવિકા થઈને રહીશ.

પાદરી—ધર્મના કાર્યમાં ઢીલ કરવી નહિ, મતિ ફરી જતાં વાર નથી લાગતી. ચાલો ચારે. (સૌ જાય છે).

દશ્ય પ મું.

સ્થળ: ક્લોટરનું આંગણું.

પાત્રો—ક્લોટર, હાથ બાંધેલ કેદીની અવસ્થામાં ક્લોડોવાલ્ડ પાછળ સિંપાઈ પ્રવેશ કરે છે.

ક્લોટર—ઓ પાપી, નિમકહરામ ક્લોડોવાલ્ડ લે તારી ઉદ્ધતા-
છતું ફળ. દૂધ પાછને સાપ ઉછેર્યો, ઓ હરામજદા, જ તારો કાકો
ગયો ત્યાં તને પણ હવણું જ મોકલું છું.

ક્લોડોવાલ્ડ—આપના અપકૃમની સીમા રહી નથી. આપે શું શું
કર્યું તે સંભરતાંય કાળજી ફડફડી જાય છે ત્યારે ફડાં કૃત્ય કરતાં આપના
પાપાણુ જેવા હૃદયમાં દયાનો સંચાર પણ ન થયો? અધર્મીના દરખા-
રમાં, પાપના પુંજમાં, મોજ માણવા કરતાં હું મરણ હજાર દરજ્જે
પસંદ કરું છું. રીઆઇશ, મરીશ પણ આપના જીવ્મી ખુનરેજી અમ-
લમાં શ્વાસ સરખો પણ લેવા રાજી નથી. મને એકદમ પ્રભુના દરબારમાં
પહોંચાડી દો.

ક્લોટર—દુષ્ટ છોકરા, કેની આગળ બડબડે છે? હું કેણું? બર-
ગંડીને શિક્ષા આપનાર, આખા ક્રાન્સને ધ્રુમવનાર, ક્લોટર!

ક્લોડોવાલ્ડ—હા, હા, ક્લોટર, પણ કાળની દાઢમાં વહેલા મોડા
આપ નામદાર પણ પેસવાના જ હોં કે આ બધાં કાળાં કૃત્યોનો જવાબ
પ્રભુના દરબારમાં દેવો પડશે, એ વાત લક્ષમાં રાખજો, ભૂલશો નહિ.

ક્લોટર—(માણસો પ્રતિ) આ નફ્ટ છોકરાને લઈ જાઓ, જીવતો
ને જીવતો સગળાવી દો. જે તેમાં કસુર કરશે તો તમને ધાણીમાં
ધલાવી પીલી નાંખવામાં આવશે.

ક્લોડોવાલ્ડ—એ આગ આ દેહને બાળી નાંખશે પણ આત્માને
શાન્તિ આપશે. પરંતુ આપના અંતરમાં તો સદાની સમગ્રી સળગ્યાં જ
કરશે.

કલોદર—ચૂપ રહે, બદમાશ. (તેને હાત મારે છે.) ચૂપ ચંડાળ, રૂહાપણ રૂહાળતો, ચૂપ રહે, દીસતો રહે. પહેરેગીરો, આ દુષ્ટને ઘસડી જાઓ. (પહેરેગીરો તેને ઘસડી જાય છે.)

દશ્ય ૬ ઠું.

(ધવલવદના છૂટા કેશે કાળાં કપડાંમાં સજ્જ થયેલી, ઘેલા જેવી, રોષે ભરી પ્રવેશ કરે છે.)

ધવલવદના—હાય ! તેં જીવતર ઝર કર્યું. અરે, મારો કામળ કુમાર ભડભડતી રહેની આગ કેમ સહન કરી શક્યો હશે ? અરે ! એને શું દુઃખ નહિ થયું હોય ? હાય, હું આ દૈત્ય સાથે ક્યાં ફસાઈ પડી ? એકનો એક પુત્ર કમોતે મરાયો. અરે હવે મારૂં કાણુ ? અરે ! હું કલોદરની બત્રીસ વર્ષની જવાનીના બળપર મોહ પામી. એજ બળ આંત્યારે બાળે છે ! હાય ! એજ બળે એની દુષ્ટતા, નિર્દયતા, કળ્યામાં ન આવવા દીધી, તેથી આવું પરિણામ આવ્યું. અરેરે ! હું શે ન મુછ ? અરે, હું હવે દુઃખની વરાળ કોના આગળ કાઢું ? માતાજી પણ સંસારને ઠેલો દઈ મઠનિવાસી થયાં. હવે પ્રભુ ! મને તારે શરણે લઇ લે. પૃથ્વી માતા, માગ આપ કે તારા પેટમાં સમાઈ જાઉં. ધાન પણ શે સુખે ખાઉં ? પતિ તો પતીત નીવડ્યો. એ હત્યારાને, મનુષ્ય ભક્ષકને, છેલ્લો ખાજ દઇ છડું. (ધુરકતી કલોદરના ઓરડામાં ધૂસે છે.)

ઓ રાક્ષસ ! ઓ પિશાચ ! નરાધમ, દુષ્ટ ! તને તારા દીકરાની પણ દયા આવી નહિ ? આખું કુટુંબ આખું તો પણ ન ધરાતાં તેં તારું પેટ આખું ? તને જન્મ દેનાર જનની પણ તારા ત્રાસથી તિરસ્કાર કરી મઠમાં ચાલ્યાં ગયાં. આ સંસારમાં તારું હવે કાણુ છે ? પેલી રાંડ નાયિકા સરખી સસુણાને પણ કાળ ખાઈ ગયો. તેં સૌને બાળ્યાં છે. આંતરડીમાં આગ લગાડી છે, તે હોળીજ તને મરતાં સુધી ભડભડ બાળશે. ઓ પાપી ! લે, આ છેલ્લા મારા મ્રાણુ. તારા લોહીની તરસી

તારાં હાડની ભૂખી ડાકણ થઇ રહીશ. તારાં રાજની ભૂંગળો ભૂતો કૂંકશે.
લે તારા કાળા કૃત્યનો એક વિશેષ ભોગ. (કટાર ખાઇ ભોંયપર પડે છે.)

કલોટર—(આમો ગની ગય છે)

(સ્તંભીકરણ)

દશ્ય ૭ મું.

સ્થળ: કેલેનો મઠ.

(કલોટિલ્લા, દ્વાસી વગેરે ભજન કરે છે.)

ક્ષમા કરો અપરાધ અમારા,
દીનાનાથ અમ પર ખમિયે.

અમ પામરનાં પાપ પ્રગળો,
ચરણ શરણ ધરી શિર નમિયે.

દીન દયાળ, વિભુ! ભય ટાળી,
તમ પદ રટણ રહી રમિયે.

શાન્ત સ્વરૂપ શ્રી પ્રભુપદ પામી.
અન્તર તાપ ત્રિવિધ શમિયે.—ક્ષમા કરો.

(ત્યાં ગોણડેયા, લીલિયા તથા ચિલ્ડેઝર્ની પત્નિ પોતાની પુત્રીને આગળ કરી પ્રવેશ કરે છે).

ગોણડેયા લીલિયા તથા ચિલ્ડેઝર્ પત્નિ—(કલોટિલ્લાને પગે લાગી રહે છે.) માજી ક્ષમા કરજો. આ મલિન કાયાના સ્પર્શથી આપને મલિન કરતાં હોઇયે તો. પણ શું કરિયે મ્હોટરમાં એકલાં આપ જ છો.

કલોટિલ્લા—એટા! પ્રભુ ભજી લ્યો. જગત જૂઠું છે. હુંયે માણસ છું. મારું કાળજી નહિ ફક્કડતું હોય? પણ મન વાળી બેઠી છું. તમે પણ શું સાધુ થવાનું ધાર્યું છે?

ગોણડેચા—માજી, ચિલ્ડેબટ્ મરતાં કલોટરે આ લાભીજીને ભૂંડે હાલે ફહાડી મૂક્યાં. માઈં તો સત્યાનાશ વાળ્યું. કલોડોવાલ્ડથી આવો જીલ્મ નહિ સંખાતાં તેને સામું થવું પડ્યું ત્યારે તેને પકડી જીવતો બાળી મૂક્યો. તેનાં વહૂ છોકરાંનાં ખૂન કરાવ્યાં. શો ફર ! ત્રાહિ ! દીનાનાથ ! જગતમાં પ્રભુ નથી એમ ફહેવું પડે છે. જે હોય તો આવું કેમ સાંખી શકે ? અધૂરામાં પૂરું (Laddogund) ધવલવદનાએ એ દુઃખે ઝૂરી ઝૂરી ભૂંડા ભરથારના ત્રાસથી કટાર ખાઈ પ્રાણુ ત્યજ્યા. હાય, એ તો છટયાં પણ હું હજી ન છૂટી. (મૂર્છા ખાધ પડે છે)

કલોટિલ્ડા—ત્રાહિ, ત્રાહિ, પ્રભુ ! આ તે કેવો કૂડો ફર.

દાસી—દેવીને પેટે આવા રાક્ષસ અવતરે એ તો કૂડા કાળોનો જ મહિમા ફહેવાય.

ચિલ્ડેબટ્ પત્નિ—માજી, સત્રુણા રિબાઈ મરતાં એની જગીર પણ એકલા હોધયાં કરી ગયા હરામનું પચે નહિ એ કોધને રજભર જંપ વળવા નહિ દે. હું હવે શું કરું ?

કલોટિલ્ડા—શોક કરો મા, બનવાનું હતું તે બની ચૂક્યું. મારા કરતાં હજી કાંઈ તમારું દુઃખ ઓછું છે. અકળાયે આરો ન આવે. તમે પણ હવે પ્રભુ ભક્તિમાં લળી જાઓ અને આ જગતની ખટપટમાંથી વિરક્ત થાઓ.

ગોણડેચા—માજી, અમે તમારા જેવાં ધર્મી નથી. અમે તો પણ લીધું છે કે એણે પોતાનો માર્ગ મોકળો કર્યો માની બેઠો છે પરંતુ એને નિરાંતે જંપવા નહિ જ દધ્યે. એ સુખે સૂવે કે રોટલો ખાધ શકે તો અમે શૂરાના પેટનાં નહિ. માત્ર આ છોકરી જ આપને સોંપવા આવ્યાં છિયે તેને આપ સાચવશો. માજી, અમે હવે રજ લધ્યે છિયે.

કલોટિલ્ડા—(છોકરીને ખોળામાં લધને) તમારી એવી ઇચ્છા થઈ છે તો ભલે જાઓ. ચિન્તા કરશો નહિ. ભાવિ મિથ્યા થવાનું નથી. હજી અધૂરું રહ્યું હશે તે પૂરું થવાનું હશે.

ગોણડેચા—એવો જ સંભવ જણાય છે. (જાય છે.)

દશ્ય ૮ મું.

કલોટરનું શયનગૃહ.

(કલોટર ખીકનો મારથો આસપાસ જોતો જોતો પ્રવેશ કરે છે. પગ ધુજે છે. રક્ષણાર્થે દ્વાર પાસે ચાર બળવાન યોદ્ધા બેસાડેલા છે.)

કલોટર—(બાળુ તરફ જોઈ) અરે! ભૂત! (ઉંઉંઉં—કરી ચરચરી જાય છે).

ચોડીદાર—પૃથ્વીનાથ! અહિં તો કશું નથી. આ તો આપનો પરછાયો દેખાય છે.

કલોટર—(ધડકતી છાતિયે શયનગૃહમાં પ્રવેશ કરે છે સ્વર્ગત) અરે નિંદ્રા તો કેટલો સમય થયાં મારી વંરણ થઈ પડી છે. હવે તો કાંઈ મ્હર કર. અરે મ્હેં રાજ્યલોભ, સત્તા લોભની લ્હાયમાં મારું સુખ ટાળ્યું. બીજાનાં મેં જેમ ખુન કરાવ્યાં તેમ મારું કાસળ કાઢવા..... (ત્યાં પરછાયા જેવું લાગતાં-કલોડોઅર્ટ (કારોવર્ટ)નું પ્રેત જોવામાં આવતું હોય એમ ધારી ખૂબ પાડે છે.)

હજુરી—(હાજર થઈ) મહારાજ, એ તો હું છું. આપને ઉંધ આવતી નથી તો પેલા વાર્તા કરનાર કે ગાનારને મોકલું છું કે આપને કંઈ મોજ મળે.

કલોટર—(સશંક) ના, ના, તું તારે બારણે સ્પર્શ રહે. પણ સૌ નગતા જ રહેજો. (મનમાં ભય લાગે છે), રખેને એમાં કાંઈ દગો હોય. અરે પ્રભુ, મારું આ સંસારમાં કોઈ નથી હવે સમજાય છે કે સગા સ્નેહી વિનાતું જીવતર ધૂળ છે. અરેરે. હૈયું ભારે મરે છે. ધૂંધવાતું બળ્યાં કરે છે. હૈયાની વરાળ કાઢવા સરખુયે કોઈ નથી. (પુત્રનું પ્રેત પ્રકટ થાય છે.) પુત્ર, તારી વાત તુઝકારી પણ અત્યારે સાચી પડી. તને તો મ્હે બાળીને શાન્ત થઈ ગઈ પણ આ સદાની શગડી અંતરમાં ધગધગી રહી. [પુત્રપ્રેત તેના ઉપર અંગારા ફેંકે છે.] ઓ, અરે! હું બળી મરું છું. હું દુષ્ટ થયો પણ તું મને ક્ષમા કર, મને જતો મૂક.

મેં પાપિયે ન પ્રીછ્યું, સુખ સંસારે સ્વજન વિના કાચું,
નાનાવિધ લાલચમાં, સગાં હણી સૌ, હણ્યું બધું સાચું.

અરે ! સૌ કોઈ, આ મલિન દેહથી અલગાતું હોય એમ ડરથી કે તિરસ્કારથી કે અભાવથી મારી પાસેથી ભાગે છે. સુખે તે કેમ સૂવાય ! અરે મેં કેટલાં કાળજાંની હાથ લીધી છે ! હા, વૈરાનજી ! વિકાળકાળ ! સર્વેનું ભક્ષણ કર્યું તો મને શું કરવાને માટે બાકી રાખ્યો ? ભાઈ થિયેરી તમને ક્યાં મળું કે “તમે સાચા” એમ કહું ? અરે મને તો મુઠે પણ મેળાપ નહિ. ચાલ થોડી વાર સુઈ જાઉં કે મનને શાન્તિ મળે. (ચારે બાજુ તપાસી, બતી ઝગઝગ બળતી રહેવા દઈ, બારણું બંધ કરી, આગળ, પાછળ છતમાં ચોંકી ચોંકીને જોતો, ઘડીમાં ચમકતો પતંગપર બધે હાથ ફેરવી ઉંઘતી દવા લઈ સૂવે છે. ઉંઘમાં સ્વપ્ન આવે છે.)

કલોદર—ભાઈ કલોડો.....મીર....ક્ષમા કર....ર....અઉં, ઉં, કરી ઉંકાર કરે છે. (સામે ધ્રુવવદનાનું પ્રેત ખડું થતાં) શાણી મને ન સતાવ. નહિ. હિ...ઈ, ઈ, ઉં, ઉં. [કરી કંપી ઉઠે છે એટલા માં ત્યાં સૌ કુટુંબિયોનાં પ્રેતો જાણે હવણાં ખાઈ જશે એમ જોવામાં આવતાં સફળો ઉડી, યુમ પાડી, નાસવા જતાં, દિવાલ સાથે ભટકાઈ પડી જાય છે તેનાથી ચીસ પાડી દેવાય છે. એટલે ચોકીદારો પોકારે છે.)

ચોકીદારો—મહારાજ ! શું છે ? બારણાં ઉઘાડો. (બારણાં ઠોકે છે.)

કલોદર—(બોંઠો પડી વાત છુપાવવા અને રખે દગો હોય એવી બીકથી દ્વાર નહિ ઉઘાડતાં) ના, ના, કંઈ નથી, એ તો મારાથી ઉંઘમાં બદલી જવાયું.

[થોડી વારે માથા ઉપરની છતમાં મૂએલાં ધારતો હતો તે ગોણે-માર અને ચિદેબટ પત્ની લોહી છાંટતાં નજરે પડે છે. ગોણેચા ભક્ષ કરી જવાની દબમાં ચાળા કરી બંડીચરાવે છે. ચિદેબટ પત્ની પાંગતે ઉતરી આવી.]

ચિટ્ડેબટ પત્ની—અરે ઓ ગીધ ! મારું રાજ્ય લાવ. રાટલો લાવ.

ગાહડેઆ—નહિ તો તારું લોહી પીશ. (એમ ફહી પગ પકડે છે.) (ઉશ્કે ઉભી રહી) આવ આવ આપણે નકા કરિયે. ઓ વિશ્વાસઘાતી તારો કાંઈ વિશ્વાસ નહિ કરે. તું પણ ફહોનો કરે છે? હવે વહેમના વમળમાં વિંટાઈ જા. ચાલ, આજ તો તારા ગળામાં હાથ નાખી, તારું હૃદય ખોલી ખૂબ લોહી પીઉં. (એમ ફહી ગળામાં હાથ નાંખે છે.)

કલોદર--(છુટવા યત્ન કરે છે. પણ લયથી ખેંચાકળો બની ગયેલો હોવાથી છેક બળહીન બની જાય છે અને હાંસ કાંસ ઉડી જતાં) હાય મને છોડો.... ..(ત્યાં તો ધ્રુવલવદનાતું પ્રેત છાતી ઉપર ફટું હોય એમ લાગતાં.) હું....ઉં...ઉં.. (ખેલાન થઈ જાય છે.)

ગાહડેઆ—(ચિટ્ડેબટ વધુને) એ શુદ્ધિમાં નથી એટલી વાર સુખમાં છે એમ શું કામ થવા દેવું? જીવે ત્યાં સુધી લલે બળે. (એમ ફહી જોરથી ઢંઢોળીને તેને શુદ્ધિમાં આણે છે.)

કલોદર—(લાન આવતાં.) ઓ ઓ મને માફ.....પાપી ને રાજ્ય...લોભ...વેર...ખુન...હવે નહિ....કરું.. ઉં, ઉં, ઉં,.....

ગાહડેઆ તથા ચિટ્ડેબટ પત્ની—(ઉભે ખાટલે, ઉંધે માથે, બાંધી અલોપ થઈ જતાં) પાપી! નિરતિ હવે લટકીને લટકા કચ્ચાં કર.

કલોદર--(થોડી વાર પછી જોરથી આંચકો મારતાં ખાટલો પડી જાય છે. સવાર પડતાં ગળે ફાંસો ખાવા પ્રયત્ન કરે છે. તે વખતે ઉધાડેલી બારીમાંથી સ્વર આવે છે.

પાદરી--સજુર ! સજુર !

કલોદર—(અમકીને જોતાં પાદરી આવતો દેખી.) ગુરૂં, પધારો અને આ ઘોર નરકમાંથી મને ઉગારો.

પાદરી—આપઘાત કરવો એ પ્રભુનો દ્રોહ કરવા જેવું છે. સાતે જન્મ સુધી એવું જ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે બસ કર. (ગળામાંથી ફાંસો ફહાડી નાંખે છે.)

કલોદર—ગુરુ ! હવે મારી કાયા કામ કરે એમ નથી. મારી સહુ શક્તિ હણાઇ ગઇ છે. હું બળવાન કલોદર હાલ છેક નિર્બળ થઇ ગયો છું.

પાદરી—હા રાજન ! ધર્મને હણતાં-તે હણાયેલ ધર્મ તેના આત્માને દારે છે. તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ ધર્મનું પાલન જીવ સટે પથ કરવાની આજ્ઞા કરી છે.

કલોદર—(પાદરીના પગમાં પડી રહે છે.) મને કંઈ ચીન પડે તેમ કરો. આ રાજ્ય આપું આપને અર્પણ કરું છું. અરે, પ્રભુ મ્હેર કરે એવો માર્ગ મને બતાવો. હું હવે જીવી શકું એમ નથી. આજે અત્યાચારથી મારાં ગાત્ર ગળી ગયાં છે. આજનો ત્રાસ બહુ લાગ્યો છે. અરરર ! મારી આંખે અંધારાં આવે છે. હું અહિં કાળાં ભયંકર મનુષ્યો જોઉં છું. ઓ ! અરે ! ગુરુ, મને બચાવો, આ કોઇ રાક્ષસ મને ખેંચે છે. ઓ શયતાન ! (એમ કહેતાં તે પ્રકટ થાય છે તેને જોઇને મૂર્છા પામે છે.)

પાદરી—(હજીરિયોને બોલાવે છે તેઓ આવતાં) પોરાડી દો રાજનને પલંગમાં (કલોદરને સૂવાડે છે. સર્વ વાતાવરણ ઝેરી જંતુથી ભરપૂર થઇ જાય છે. આલનીયે સ્થામ વાદળી છવાઇ જતાં સર્વ આંખું આંખું લાગે છે દિવસનો દેખાવ જ ભયંકર થઇ જાય છે. ધૂળના ગોટેગોટ દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થઇ જાય છે. ઓરડામાં ઘોર ચૂપકી પ્રસરી રહે છે.)

પાદરી—પ્રભુ ! પ્રભુ ! (કરતો કાઠરિટનું સ્મરણ કરે છે.)

જગતના તારણહાર ! તારો પ્રભુ ! પાપી, એવા આપ પ્રતાપી,
બળા બાળીને, નાંખો પ્રભુ ! પાપીનો અજંપો કાપી.

કલોદર—(ગળગળો આંસુ સહિત) ગુરુ. હું બળું છું, અહિં ઘોર બિહામણાં કેટલાંક પિશાચો હવામાં ઉડી ઉભાં છે. અરે, ઓ, એ મને ગળી જવા આવે છે. મારી આંખો બંધ કરવા જતાં બંધ થતી નથી. એ ભયંકર દેખાવો મારાથી જોઇ શકાતાં નથી. મને બચાવો ! બચાવો !

પાદરી—પ્રભુની પાસે ક્ષમા માગી લે. એ તારાં પાપો ભૂતરૂપે ખડાં થાય છે હજી પણ સમય છે. તારાં પાપોની કબજાત કરી ખુલ્લાં દિલે જે હોય તે જણાવે છે તો પ્રભુ તો કુળ ઉપર પણ દયા કરે છે !

કલોદર—ગમે તેમ થાય. અરેરે ! પણ આ જીભે કેમ બોલું ? ન બોલાય એવાં નિંદક કામો આ હાથે થયાં છે. અરેરે...ઓ....ઓ ઓ. હા....ધવલ....પુતર...એ એ...લીલી....યા.....

પાદરી—બોલો, પ્રભુ !

કલોદર—(જીભ લથડતાં) કલોડો...દિકરા....રા....ણી...હું મરું...ધું....વોયરે....હાય....હા...ય. રાજ.....જ.....

સર્વ ચુપાચુપ.

પાદરી—અહો.

અધોર ધોરમાં શમે ન પાપ,

પાપયુજ પાવકે બળે અમાપ.

શાન્તિ આપો દિનાનાથ

વિનવું નાથ—જોડી હાથ.

કલોદર—અહિં મને બધું લયં કર કાળું કાળું લાગે છે. અહિંથી બીજે ઠેકાણે લઈ જાઓ. (સન્નિપાત થયો હોય એમ) ઓ આવે...મેં કરચું—ખૂન કરચું છે? હા, હા, મારી નાંખોની. રાજ્ય, રાજ્ય હા હું જ ધણી. મારું રાજ્ય....જાઓ સિપાઈ મારી નાંખો ગર્દન મારો, બાળો. કતલ ! કતલ !

પાદરી—બોલો પ્રભુનાં નામ કે ઇસુ ખ્રિસ્તનાં કે પાપમાંથી છોડે. (ત્યાં ગોણડેચા અને ચિદમ્બર પત્ની પ્રવેશ કરે છે.)

કલોદર—[તેને જોઈ ભૂત ગણી સફાળો ખેઠો થઈ જતાં—પાછો પડતાં] ઓ ગુરજ ! આ શંખણિયોથી મને બચાવો. અરે ! એ મૂડ કિયો મારા ચૂરા કરવા આવે છે. [તેઓને] હવે તો મારા કડો મૂકો. અરે...વૈર ! બોલ, વૈર લેવું છે ?

ગોણડેચા--પાપી, અમારી આંખો હુવે ટાઢી થઇ. હાશ ! સંભાર તારાં પાપ. [તેનાપર પાટુનો પ્રહાર કરે છે.]

પાદરી--બસ કરો બાઇચો, પડ્યાપર પાટુ કેમ મારો છો ?

ગીતિ.

ફૂડી કૃતિ છે ભૂંડી, તો પણ જે જન સદાય આચરશે,
ભૂંડું ફળ તે પામી, અંત સમયમાં રિબાઇ તે મરશે.

(દુહો.)

કૃતમતા, દુષ્કૃતિ અને ઇર્ષ્યા, મત્સર, મોહ,
કામ લોભ તો કારમો, કરે કુળનો પ્રોહ.

કંસોદર--[ગોણડેચા પ્રતિ] શું હજી તમે જીવતા છો ?

ગોણડેચા--તારા રૂધિરનું પાન કસ્યા વિના કેમ મરિયે ? અને અત્યારે તું મરે છે તો તારું લોહી પીવા તારી પાછળ તું જ્યાં જઈશ ત્યાં અમે પણ આવીશું.

કંસોદર--ક્ષમા કરો, દયા કરો, નહિ તો મારી હાલત જેવી થાય છે તેવી તમારી પણ થશે, અરે મારી સ્થિતિ ઉપરથી શીખ લ્યો, મને તમ્મર આવે છે. ગુરૂજી ! હું અંધકારમાં ગરક થાઉં છું. ઐ....ઐ મને ભયંકર, પ્રેત, પિશાચો, ભૂતો ઘેરે છે. ઐ....કાળ....કા....ળ..... મુખા....ઐ....મારો હપડો ચૂ....સે....છે. [પ્રાણ ત્યજે છે] [નેપથ્યમાં પડદો પડે છે] અને પાછો ઉપડે છે.

ગોણડેચા--હવે આપણે જીવીને શું કરવું છે ? હું તો મરવા જ ઇચ્છું છું.

ચિદરેખા પત્ની--મારી દીકરીને સાસુજી સાચવશે. હું પણ એમ જ કરીશ.

પાદરી--આત્મઘાત કરવો એ મહાપાતક છે. મનુષ્યદેહ મળવો બહુ દુર્લભ છે; એ દેહથી મુક્તિ મેળવી શકાય છે. માટે મરવાનો

વિચાર માંડી વાળી ચાલો મારા મઠમાં, હું તમને દીક્ષા આપી નન બનાવીશ તેથી જનસમાજની સેવા કરી શકશો, તેમ જ, પ્રજાની ભક્તિ પણ કરી શકશો. એટલે તમારા આત્માનું તારણ થશે.

ગોણડેચા —હા, ગુરુજી, આપનો આ ઉપદેશ મને બહુ રૂચે છે.

ચિદ્ગોબર્ધ પત્ની—મને પણ એ વિચાર બહુ ગમે છે.

પાદરી—ચાલો ત્યારે મારી સાથે મઠમાં. હું ત્યાં તમને દીક્ષા આપીશ. ત્યાં તમારાં સાસુજી અને પેલી બાળકી છે તેથી ત્યાં તમને વધારે ગોઠશે.

ચિદ્ગોબર્ધ પત્ની—હા, હા, આપે અમને આવો ઉત્તમ માગ્ બતાવ્યો તેને માટે અમે આપનાં બહુ જ આભારી છીએ. મારી બહાલી દીકરીની સાથે મારે રહેવાનું થશે, તેથી તે બિચારી બહુ રાજ થશે.

(બધાં જાય છે.)

દશ્મ ૯ મું.

સ્થળ: મઠ.

કલોટિદા, કલો, ગોણડેચા, ચિદ્ગોબર્ધ પત્ની, તેની દીકરી, પાદરી.

પાદરી—કલોટરનું અવસાન એના પાપકર્મોના પશ્ચાતાપમાં થયું.

ગોણડેચા —એટલે અમારા વૈરનો બદલો સ્વાભાવિક રીતે અમને મળી ચૂક્યો જાણી, મેં આપઘાત કરવાની ધારણા કરી.

ચિદ્ગોબર્ધ પત્ની—મેં પણ એવી જ ધારણા કરી હતી.

પાદરી—આ કૃત્ય અટકાવવા હું બોધ કરી, એમને આ પવિત્ર ધર્મની જગ્યામાં જોગણ બનાવવા લઈ આવ્યો છું.

કલોટિદા સેષ્ટ—એ તો ઉત્તમ ગોઠવણ કરી. વૈરનો વારસો લેવાયા પછી સંસારદષ્ટિનું કાર્ય પરિપૂર્ણ થતાં, હવે આપણા આત્માના

તારણ માટે ધર્મદીક્ષા ભેવી એ જ ઉત્તમ પ્રકાર છે. માટે ગુરુજી તમે હવે એ વિધિ ચલાવો.

પાદરી—હા, હું એમ જ કરું છું.

[ધંટનાદ થાય છે. મઠનાં સર્વ સેવક સેવિકા ભેગા થઈ નીચ છે. નન બનાવાનો વિધિ પૂર્ણ થાય છે. પ્રજી સર્વ જગાને પ્રભુ પ્રાર્થના કરે છે.]

પ્રાર્થના.

માત અને તાતના ગુણો બધાં ગણાય છે,
સંતતી વિષે પ્રવેશ પામતા જણાય છે,
સંતતી સુધારવા મને કરી ચઢાય છે,
શુદ્ધ ખુદ્દિ રાખતા છતાં ખરે ગૃહાય છે,
વૈરભાવ પોષતાં પ્રવેશ વૈર થાય છે,
સંતતી વશેલ ગર્ભ તેહમાં જાય છે,
એમ વૈર વારસો જનો વિષે વચાય છે,
માત તાતમાં વશેલ વારસો પમાય છે.

એમ પ્રભુ દયાળુ આપ ! દોષને નિવારણે,
શુદ્ધ અસર થાય એમ સંતતી વધારણે,
રજુશૂરે કરેલ અરજ ઉર વિષે ઉતારણે,
દોષમાં રૂપિતા જનો દક્ષથી તારણે.

ધૃતિ અક્ષય

ધૃતિ અક્ષય

ધૃતિ અક્ષય

ધૃતિ અક્ષય

રણછોડભાઈ ઉદયરામની ગ્રંથમાલ્લાનાં સ્તકા.

હવળાં મઠી શકે છે તે	રૂ. આ. પૈ.
૧ જયકુમારીવિજય નાટક (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૦-૧૨-૦.
૨ કલિતાહુઃસદર્શક નાટક (છઠ્ઠી આવૃત્તિ) ...	૦-૧૨-૦
૩ નવમયતા નાટક (ચોથી આવૃત્તિ) ...	૦-૧૨-૦
૪ માલવિકાગ્નિમિત્ર (કાલિદાસકવિના નાટકનું ભાષાન્તર)...	૦-૧૨-૦
૫ રતનાવલી નાટિકા. શ્રી હર્ષકવિના સંસ્કૃત ડરાચી ભાષાન્તર.	૦-૧૨-૦
૬ શાળાપુર મદમર્દન (ઓછાદરણ) નાટક ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૧૨-૦
૭ હરિશ્ચંદ્ર નાટકનો ટુંકો સાર ...	૦-૧-૦
૮ રાસમાલ્લા (કાર્મસંસ્કૃત અગરેજી પુસ્તકનું ભાષાન્તર.) ભાગ ૧ કો ત્રીજી આવૃત્તિ સચિત્ર (ફાર્બસ સમાના મંત્રી પાસેથી)....	૫- ૮-૦
૯ રાસમાલ્લા. ભાગ ૨ જો છપાવ છે	...
૧૦ કુલ વિષે નિબંધ. જેમાં કુલીન કોને ગણવા તે વિષે કેટલાક મૂલ સંસ્કૃત શ્લોક આપાને તેનો વિસ્તારપૂર્વક અર્થ સમ- જાવ્યો છે. (ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	૦- ૨-૦
૧૧ સંતોષપુરતત્વ. મૂલ હિન્દી ભાષામાં દોહરામે માળવકાસે રચેલો લઘુ ગ્રંથ છે, તેનું ગુજરાતી ભાષાનાં દોહરામાં ભાષાન્તર કરી વિશ્લેષણ આપ્યું છે. જેઓને દ્રવ્ય મેલવવાની હાથવંચાલ થયાં કરતી હોય તેઓના મનના સમાધાનને અર્થે, આ લઘુ પુસ્તક ઉપયોગી છે (ત્રીજી આવૃત્તિ) ...	૦- ૨-૦
૧૨ લઘુસિદ્ધાન્તકૌમુદી સંસ્કૃત તથા તેનું વિસ્તારપૂર્વક ગુજરાતી ભાષામાં વિવેચન ...	૫- ૦-૦
૧૩ રણપિંગલ ભાગ ૧ કો. અનેક સંસ્કૃત, અને અન્ય ભાષાના ગ્રંથો જોઈ, તેમાંનું દોહન વિસ્તારપૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે. માત્રામેલજાતિ, અને અક્ષરમેલવૃત્તો રચવાનું માપ આપવામાં આવ્યું છે. એના પ્રવેશકમાં પિંગલવિષયક ગણો આદિની સમજુત આપી છે. આ પ્રવેશક ૫૨ પૃષ્ઠનો છે. ત્યાર પછી, માત્રામેલ જાતિ અને વર્ણમેલ વૃત્તોની અનુક્રમણિકા, માપ- પ્રદર્શક, આપી છે. તેના પૃષ્ઠ ૧૨૦ મરાવા છે. ત્યાર પછી, પિંગલનો પ્રારંભ થાય છે, તેમાં પ્રથમ માત્રામેલ જાતિ છે. તેના	

- પેટામાં સમજાતિના પ્રકાર ૧૬૪ વિસ્તારયા છે, તેનાં ૭૨ પૃષ્ઠ ભરાયાં છે, ત્યાર પછી, અર્ધસમજાતિનો પ્રારંભ થાય છે, તેનો વિસ્તાર પૃષ્ઠ ૭૩ થી ૧૨૮ સુધી ૫૫ પૃષ્ઠોમાં થયો છે. આ પછી અર્ધસમજાતિ ૧૫૧ પ્રકારની ઢાલલ કરી છે, તે ઉપરાન્ત તેના મેદ થયા છે તેની સંલુથાના અંક આમાં ઢાલલ નથી. આ પછી વિષમજાતિનો પ્રારંભ પૃ. ૧૨૯ મેં થાય છે. તેના પેટામાં ગલિતકપ્રકરણ આવે છે. તે લોકોના અજાણમાં રહી ગયેલું, હવળાં પ્રસિદ્ધિમાં આણ્યું છે. આ પ્રકારે વિષમજાતિ ૨૨૪ પૃષ્ઠે પૂર્ણ થતાં તેનાં ૯૫ પૃષ્ઠો ભરાયાં છે. આવી વિગતે માત્રામેલ જાતિ ૨૨૪ પૃષ્ઠોમાં પૂર્ણ થયા પછી, વર્ણમેલછંદનો ૨૨૫ મેં પૃષ્ઠે પ્રારંભ થાય છે. તે ૫૩૩ મેં પૃષ્ઠે સમાપ્ત થાય છે, ઇટલે એનાં ૩૦૮ પૃષ્ઠો ભરાયાં છે. ૨૬ પ્રકારના છંદોનાં અનેક રૂપ બને છે તે વૃત્ત કહેવાય છે. એવાં સમવૃત્ત ૧,૪૨૩ ની રચનક્રિયા ઢર્શાવવામાં આવી છે, ત્યાર પછી પૃ. ૪૧૭ થી વર્ણદળ્ડકો ઢાલલ કરયા છે, તેનો પ્રારંભ ૧,૪૨૪ અંકથી પ્રારંભાય છે, તે ૧૫૪૭ અંકે પૂર્ણ થાય છે. એના પેટામાં કવિતપ્રકરણ વિસ્તારપૂર્વક આણ્યું છે તે ધ્યાન આપવા જેવું છે. આ પછી અર્ધસમવૃત્ત પ્રારંભાય છે, તેના સંકીર્ણ અને અસંકીર્ણ તથા સમ, વિષમમેદ થઈને મિત્ર મિત્ર પ્રકારનાં ૨૧૧ વૃત્ત ઢાલલ કરયાં છે. ત્યાર પછી, અન્યદેશીય કવિતા રચનાના નિયમ બતાવતાં વર્ણમેલની સમાપ્તિ પૃ. ૫૪૦ મેં થાય છે. કુલ ૭૧૨ પૃષ્ઠોનો આ ભાગ છે ૨- ૮-૦
- ૧૪ રણપિંગલ ભાગ ૧ લાની પૂરવળી. પ્રથમ ભાગ છપાઈ રહ્યા પછી, પછાઢાઢેથી વધારેની જાનિ અને વૃત્તો મઢી આવ્યાં તે એમાં ઢાલલ છે. પૃષ્ઠ ૯૪ .... ૦-૧૨-૦
- ૧૫ રણપિંગલ ભાગ ૨ જો. એમાં પિંગલવિષયક ગણિતનું વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે. સકલ ભારતીય કવિતારચના કેવી નિયમિત છે તે આ ભાગ બતાવી આપે છે. નવીન જાતિ કે વૃત્ત રચવાની રીતિ એમાં બતાવી છે. પૃષ્ઠ ... ૨- ૦-૦

- ૧૬ રણપિંગલ ભાગ ૩ જો. વૈદિક છંદઃ પ્રકરણ. વેદમાં
વપરાયલા છંદ અને તેના મેદની વિસ્તારપૂર્વક સમજૂતી આપી
છે. વેદ માટેલા મૂલ્ય છંદ દ્વચાન્તરુપે ઉતારયા છે. પૃષ્ઠ
સંખ્યા ૧૮+૧૩૬=૧૫૪ ... .. ૦-૧૨-૦
- ૧૭ રણપિંગલ ભાગ ૩ જો. હિંગલ અથવા મારવાડી ગીત
રચના. મારવાડી ભાષામાં મૂલ્ય ગ્રંથ રચનાથરુપક અને બુદ્ધિ-
વિલાસ આદિ છે, એ ગ્રંથોનું સંશોધન કરીને તેની રચના
ગૂજરાતીમાં કરી છે. પૃષ્ઠ ૬+૧૩૪=૧૪૦ .. . ૦-૧૨-૦
- ૧૮ રણપિંગલ ભાગ ૩ જો. ફારસી કવિતારચના અથવા
બેતવાજી—ફારસી અને ઉર્દુ ભાષામાં રચાતી કવિતા રચ-
નાના નિયમ જેને વજન કહેવામાં આવે છે તે. ગૂજરાતી
ભાષામાં હવળાં બેતો રચાય છે, અને તેને ગણલ એવું ઓડું
નામ આવે છે. ગણલ એ કવિતા રચનાનું નામ નથી, પણ
કાવ્યોના મેદ માટેલો એક કાવ્યમેદ છે. જેઓને સરી બેતો
રચવી હોય તેઓ માટે આ આધારરુપ ગ્રંથ છે. પૃષ્ઠ ૩૫૨. ૧-૦-૦
ઉપરના અં. ૧૬, ૧૭, ૧૮ ના એકઠા બાંધેલા ત્રણ ભાગોને
રણપિંગલ ભાગ ૩ જાનું નામ આવેલું છે તેનું મેળું મૂલ્ય ... ૨-૮-૦
- ૧૯ યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર, ભાગ ૧ જો,
અથવા હિંદનો વ્યાપારી ઇતિહાસ, જેમાં નામદાર ઈસ્ટ
ઈન્ડિયા કંપનીનો હિન્દ સાથે સંબંધ થયો તેનો વૃત્તાન્ત, તથા
વ્યાપારની સ્થિતિ જણાવવામાં આવી છે તેમજ, ત્યાર
પછીનો બ્રિટિશ હિન્દનો ચાલુ વ્યાપાર, આજ સુધીનો,
શાલુ કરવામાં આવ્યો છે. પૃ. ૧૪+૪૭૬=૪૯૦ ... ૨-૮-૦
- ૨૦ યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ (ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ) આદિ સાથે વ્યાપાર
ભાગ ૨ જો, અથવા સ્પેન અને પોર્ટુગલ એ બંને દેશોનો
મૂલ્યશોધ, વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત. ૧૬+૧૨૦+૩૭૬=૫૧૨ ૨-૮-૦
- ૨૧ યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૩ જો.
અથવા નેધરલેન્ડ-હાલેન્ડ અને બેલ્જિયમ એ બંને દેશોનો
વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત. પૃષ્ઠ ૮+૪૦૦=૪૦૮ ... ૧-૮-૦
- ૨૨ યૂરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૪ જો.
સ્વીડન-ડેન્માર્ક સ્વીડન અને નોર્વે તથા આલ્સિયા,
હંગરી અને જર્મની, એ દેશોનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત વર્ણવેલો
છે. પૃષ્ઠ ૬૦+૮+૪૪૪=૫૧૨ ... .. ૨-૮-૦

૨૩ યુરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. ભાગ ૫ મો.

જેમાં પ્રાન્સનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત તથા ઇતિહાસ સમા-

વેલો છે. પૃષ્ઠ ૧૨૧+૬=૧૨૮ ... .. ૫-૦-૦

હવે પછી નવી આવૃત્તિ છપાવવાની છે એવાં પુસ્તકો.

૨૪ વેરનો બાંસે વચ્ચો વારસો

૨૧ પ્રાચીન કથાસંગ્રહ

૨૫ થર્થોલ્ડ

૨૨ પ્રેમરાય અને ચાંદની

૨૬ તારામતી કથાંચર

૨૩ મદાલસા અને ઋતુબંધ

૨૭ હરિશ્ચંદ્ર નાટક

૨૪ વિક્રમોર્વશી નાટક

૨૮ અરોગતાસૂચક

૨૫ નાટ્યપ્રકાશ

૨૯ ગુજરાતી હિતોપદેશ

૨૬ પાદશાહી, રાજનીતિ

૩૦ સેક્સપિયર નાટક કથાસંગ્રહ

હસ્તલિખિત ગ્રંથો રચાવવાનું તૈયાર છે તે.

૩૭ રસપ્રકાશ. ૩૮ અલંકારપ્રકાશ. ૩૯ શાલ્યકાવ્ય. ૪૦ ગોપાલ અને સુંદરી.

૪૧ ગોપાલ અને મહાકુંવર. ૪૨ શૃંગારનિષેધક રૂપક. ૪૩ બંદેલ વિરહનાં

કૂચા કૃત્ય. ૪૪ ભાગજીનો મવાલો. ૪૫ આમદની ઉફાંત. ૪૬ મધુર

અને મધુરી. ૪૭ રોક્ષીયોગિની. ૪૮ માધવી પંડિતાની આત્મકથા. ૪૯

કારસી કાવ્યરચના અને રવાઈ. ૫૦-૫૧ યુરોપિયનોનો પૂર્વપ્રદેશ આદિ સાથે

વ્યાપાર-રશિયા. ૫૨ ઇટલી. ૫૩ સ્વીટ્ઝરલેન્ડ. ૫૪ તુર્કિસ્તાન.

૫૫ ગ્રીસ. ૫૬ રુમાનિયા. ૫૭ વલ્ગેરિયા. ૫૮ સર્વિયા ૫૯ માળ્ટેનિયો.

૬૦ આલ્બેનિયા એઓના વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત છે. ૬૧ યુરોપિયનોનો પૂર્વ-

પ્રદેશ આદિ સાથે વ્યાપાર. બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય જેમાં, બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો વ્યાપાર

અને વૃત્તાન્ત વિસ્તારપો છે. ૬૨ હિન્દ સામ્રાજ્યનો વ્યાપાર અને વૃત્તાન્ત. પ્રાચીન,

મધ્યકાલિક અને અર્વાચીન ઇતિહાસ સહિત. ૬૩ કચ્છ દેશનો ઇતિહાસ.

જેમાં હજીવ, ગુસ્ત, ગૂર્જર, વલ્હી અને રાષ્ટ્રકૂટનો સંબંધ વતાવ્યો છે. ૬૪ રાજ-

નાટક દુરબિકા-કાર્બસ સમા છપાવે છે.

હવેનાં પુસ્તકો મલવાનાં ઠેકાણાં.

મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિવાળી એન્ડ કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

મુંબઈ—પંડિત જીજ્ઞાસુ મુકુંદજી. કાલનાદેવી રોડ.

